पत्री

साने गुरुजी

द्वितीयावृत्ति १९४६]   [मूल्य रु. ३–८–०

—: एकमेव विक्रेते :—
" सरस्वती "
शनिवार, पुणें २

—: प्रकाशक :—
श्रा. पां हलदुले,
' राजहंस प्रकाशन '
५६४ शनिवार, पुणें २

—: मुद्रक :—
डी. एम्. जोगळ,
' अशोक प्रिंटिंग प्रेस '
५७० शनिवार, पुणें २

अनुक्रमणिका

परिचय	पृष्ठ

परिचय

'Who touches this book, touches the man'

—*Walt Whitman*

सृष्टीचा विकास होतांना जड–स्वरूपापासून मानव–स्वरूपापर्यंत मजल आली म्हणजे सारेंच तन्त्र बदलतें. मनुष्येतर सृष्टि केवळ कार्यकारणभावानें बांधलेली आणि कोणातरी विश्वशक्तीच्या पकडींत सांपडून यन्त्रवत् फिरत असलेली दिसते. तिला स्वतःच्या जीवनकार्याची जाणीव नसते आणि स्वातंत्र्याची अनुभूतीहि तेथें आढळत नाहीं. मनुष्यसृष्टींत मानवी आत्म्याला पूर्णतेचीं स्वप्नें पडूं लागतात आणि विश्वशक्तीचें किंचित् आकलन होऊं लागतें. निसर्गाच्या जड नियमांच्या जागीं नैतिक ध्येयकल्पना आरूढ होतात. विश्वशक्ति हें आपलेंच अन्तर्यामी तत्त्व आहे, तेंच आपलें खरें स्वरूप आहे, त्याचें कार्य तेंच आपलें कार्य आहे, अशा भावना बळावत जातात आणि विश्वशक्तीचा सहचारी आणि सहकारी म्हणून मनुष्य आपलें स्थान निर्माण करूं लागतो.

आत्मविकासासाठीं, आत्मस्वातंत्र्यासाठीं सर्व सृष्टीची चाललेली धडपड मनुष्यजीवनांत अत्यंत तीव्र स्वरूप धारण करिते. केवळ इंद्रियांच्या प्रेरणांनीं त्याचें समाधान होत नाहीं. आपल्या ज्ञानशक्तीचा कसून उपयोग करून आपला जीवन–धर्म तो शोधण्याची पराकाष्ठा करितो. आणि त्याच्या आचरणानें तो क्षणिकाच्या आवरणांतून आपली मुक्तता करून शाश्वत शांति आणि अनंत आनंद यांचा अखंड अनुभव घेऊं शकतो.

मनुष्यजीवनांतील या भेदामुळें मानवी 'संसारा'ला 'संस्कृति' हें उच्च स्वरूप प्राप्त होतें. जीवन हें पुरुषार्थासाठीं आहे. जीवनाचा अत्यंत उच्च पुरुषार्थ म्हणजे स्वतःचें स्वरूप जाणणें आणि अनुभविणें. आपल्या ऋषींनीं यालाच 'आत्म–ज्ञान' असें म्हटलें आहे. मानवी जीवनांत अनंत वृत्तींचा खेळ चालला असल्यामुळें या अंतिम पुरुषार्थाची सिद्धि बाह्य सृष्टींत अनेकविध मार्गांनीं चाललेली दिसून येते. जाणत–अजाणत, चुकत–माकत जीवनाचा प्रवाह

धिम्मेपणानें तिकडेच चालला आहे. आवश्यकाच्या बंधनांत सांपडलेलें जीवन आवश्यकाच्या प्राप्तीसाठीं धडपडत असतां असतांच आवश्यकाच्या पलीकडे उड्डाण करून जातें. सुख आणि सौंदर्य, सामर्थ्य आणि साधुत्व यांचा जीवनाला उपयोग आहे म्हणून जरी प्रथम त्यांच्या प्राप्तीसाठीं मनुष्याचा प्रयत्न सुरू झाला, तरी शेवटीं सुख–सौंदर्याच्या आणि सामर्थ्य-साधुत्वाच्या निर्मितींतच त्याला विशेष आनंद दिसूं लागतो. आणि त्यांनाच पुरुषार्थांचें रूप मिळतें. जीवनाच्या इतिहासांत असा नियम आढळून आला आहे कीं मनुष्य कोण्याहि पुरुषार्थाच्या मागें लागला तरी त्याला एका विशिष्ट प्रकारच्या संयमांतून, तपश्चर्येंतून जावें लागतें आणि त्याला मिळणाऱ्या आनंदाची मीमांसाहि एकाच प्रकारची होते. इन्द्रियसुखासाठीं झटणाऱ्या मनुष्याला सुख हें ध्येयरूपानें प्रिय असलें तरी प्रत्यक्ष झगड्यांत सुखासाठीं तो दुःख भोगण्यास तयार होतो. आणि प्राप्ति होईपर्यंत तो संयमानें वागण्यांत शहाणपणा समजतो. इन्द्रियांच्या भावी सुखासाठीं आज तो त्यांना शिस्त लावून देतो व आपण सुखासाठींच हें करीत आहों अशी कल्पना असल्यामुळें त्याला त्यांतच समाधान वाटत असतें. प्रयत्नांतीं त्याला शेवटीं यश आलें म्हणजे त्याला होणाऱ्या आनंदाची मीमांसा पुढीलप्रमाणें होते. प्रयत्नाच्या पूर्ततेमुळें त्याला आपल्या स्वातंत्र्याची आणि सामर्थ्याची प्रतीति होते. आवश्यकतेच्या पलीकडे जाण्याची आपली पात्रता आहे या जाणिवेनें त्याला दुःख राहात नाहीं. आणि आपल्या अनंततेचा आस्वाद घेतां आल्यामुळें तो पूर्ण आनंदी होतो. हाच नियम इतर कोणत्याहि पुरुषार्थाला लागू आहे. ध्येयाची कल्पना, त्यासाठीं जीवनातील सर्व शक्तींचा विनियोग, तात्कालिकाची विरक्ति, सतत साधनेची आराधना, आवश्यकाच्या पकडींतून सुटका आणि शेवटीं आपल्या अनन्तत्वाची प्रतीति हा क्रम अबाधितपणें आढळून येतो.

जीवनाशीं अखंड समरस होण्याचा हव्यास ही मनुष्याला पूर्णत्वाकडे नेणारी शक्ति आहे. नदी जशी वेगानेंच शुद्ध होत जाते, त्याप्रमाणें जीवन हें प्रामाणिक धडपडीनेंच पवित्र बनतें. पण प्रवाहाचा जोर नसला म्हणजे नदी वाळूंतच लुप्त व्हावी अथवा तिचें प्रवाहित्व संपून तिला सांचलेल्या तळ्याचें रूप यावें, त्याप्रमाणें जीवनाचा आवेश लुला झाला कीं मन ठराविक ठिकाणींच फेऱ्या घालीत राहातें आणि त्याचें प्रगतिपरत्व नाहींसें होऊन त्याला

संकुचित स्वरूप प्राप्त होतें. कोणताहि पुरुषार्थ धरून निघाल्यास हरकत नाहीं; पण मनुष्याची दृष्टि क्षणिकावर खिळून न राहतां ती चिरकालिकाचा शोध करणारी झाली पाहिजे. आणि स्वतःच्या व्यक्तिजीवनापुरतीच मर्यादित आणि कृपण न होतां ती विश्वजीवनाइतकी व्यापक आणि उदार होत गेली पाहिजे. मनुष्य–दृष्टि जितकी अनित्यावरून नित्यावर आणि स्वतःवरून विश्वावर स्थिर होत जाईल त्या मानानें त्याच्या पुरुषार्थाचें स्वरूप उत्तरोत्तर शुद्ध आणि महनीय होत जाईल. या संकुचितपणाच्या आपत्तींतून वांचण्याचा एकच मार्ग म्हणजे आपल्या वृत्ती सत्यप्रिय आणि समर्थ राखणें हा आहे. सत्यप्रियतेंतूनच सामर्थ्य निर्माण होतें. पुरुषार्थाचें स्वरूप अधिकाधिक उज्ज्वल बनत गेलें, कीं त्यासाठीं लागणारा त्याग करण्याची इच्छा स्वभावतःच उत्पन्न होत जाते. म्हणून कळकळ अथवा सत्यतेची तळमळ हीच जीवनांतील मुख्य वस्तु आहे. मनुष्य कोणत्याहि वृत्तीनें प्रेरित झाला असेना, त्याच्या जीवनांत ही तळमळ असेल तर त्याच्या उद्धाराची काळजी करण्याचें कारण नाहीं. तो स्वतःच आपला उद्धार करीत जाईल.

तथापि, कांहीं आयुष्यांत इतक्या अप्रत्यक्ष रीतीनें होणाऱ्या विकासापेक्षां जीवनाचे उच्च धर्म जाणल्याबरोबर प्रत्यक्ष त्यांच्या आचरणानेंच तात्काळ जीवन–साफल्य घडवून आणावें अशी तीव्र इच्छा उत्पन्न होते. लहानसान पुरुषार्थ त्यांना साधक न वाटतां बाधकच भासूं लागतात. आपण प्रयत्नपूर्वक इंद्रियमनाच्या वृत्ती अन्तर्मुख बनवून जीवनांतील मांगल्याचें आपल्या आचरणांत कायमचें प्रस्थापन करावें अशी त्यांची तळमळ चालू लागते. संपूर्ण शुद्धि, संपूर्ण प्रेमवृत्ति यांचा केव्हां आविष्कार होईल असा त्यांना ध्यास लागतो. ध्येयार्थी पुरुषांत तीव्रतेनें जीवन–शुद्धि घडवून आणणारे हे पुरुष ‘ मुमुक्षु ’, ‘ संत ’ या नांवानें इतिहासांत सर्वत्र प्रसिद्ध आहेत.

साने गुरुजी यांची भूमिका या मुमुक्षूची आहे. भारतीय भक्तीच्या वातावरणांत आणि महाराष्ट्राच्या ज्ञानेश्वर-तुकाराम या संतांच्या संगतींत त्यांचें जीवन वाढत आल्यामुळें त्यांना इतर कोणत्याहि कलांपेक्षां या जीवनकलेचें महत्त्व अधिक वाटतें. विविध कलांचा जन्म जीवनाचा अर्थ समजावून घेणें आणि इतरांना समजावून देणें यासाठींच असल्यामुळें जीवनाला विरोधी अशी कलाच संभवणार नाहीं. कोणतीहि कला घेतली तरी तिच्या द्वारें जड द्रव्यावर मानवी ध्येय कल्पनांचें प्रभुत्व स्थापित होऊन आत्मानंदाचा आस्वाद

घेण्याची सोय झाल्याचें आढळून येतें. कलावंताच्या मनांत असलेलें सौंदर्य पाषाणांतून, आकृतिवर्णांतून, शब्दांतून, अथवा सुरांतून प्रकट होत असतें. ज्या अंशानें तें सौंदर्य सिद्ध झालें असेल, त्या अंशानें त्या कलाकृती विश्वांत अमर होतात आणि जीवनाला उदात्त करीत राहतात. जीवनकलेची उपासना करणारा संत हा पाषाणादि बाह्य साधनांचा आश्रय न घेतां आपलीं साधुत्वाचीं-मांगल्याचीं दर्शनें आपल्या प्रत्यक्ष जीवनांतच प्रकट करितो. जीवनांतील प्रत्येक स्फूर्ति ही कृतीसाठींच निर्माण झालेली असते. कृतीच्या उदात्ततेवरच जीवनाचें मूल्य ठरतें. जीवन अशुद्ध झालें असेल तर शुद्ध कला निर्माण होणार नाहीं. जीवनाचा ताल सुटला कीं कला बेताल व्हावयाचीच. माणसें क्षुद्र वृत्तीचीं झालीं तर त्या समाजांत जीवन आनंददायक वाटणार नाहीं. चांगलीं चित्रें आणि दुराचारी माणसें अथवा वाईट चित्रें आणि सदाचारी माणसें यांपैकीं आपण कशाची निवड करूं ? वाङ्मयांत आदर्श पुरुष-स्त्रियांचीं वर्णनें असण्यापेक्षां जीवनांत तशा व्यक्ती दर्शनाला मिळणें यांत अधिक आनंद आणि औचित्य नाहीं काय ? संगीतांत बदसूर येऊं नये म्हणून जपतात. त्याचप्रमाणें, किंबहुना त्याहूनहि अधिक, जीवनांत बदसूर निघूं नये म्हणून जपणें अगत्याचें नाहीं काय ? काव्यांत शब्द निवडून वापरावयाचे पण भाषणांत अपशब्दांची गल्लत होणें हें बरें आहे का ? वाङ्मय रसात्मक असतें त्यापेक्षां जीवित अधिक रसात्मक झालें पाहिजे. या दृष्टीनें आपल्या सर्व इन्द्रियांनीं केवळ सत्यं-शिवं-सुंदराचें पूजन करणारे संत हेच मोठे कलावान् होत यांत शंका नाहीं. सर्व कलांची परिणति या जीवनकलेंतच व्हावयास पाहिजे.

आज भारतीय जीवन बेताल आणि बदसूर झालें आहे. जागतिक जीवनाचाच तो बिंदु असल्यामुळें जागतिक वातावरणांत उत्पन्न झालेल्या अनेक विकृतींचा मल त्यांत उतरला आहे. जगांत शास्त्रीय ज्ञानाची झपाट्यानें वाढ झाल्यामुळें मनुष्यजीवनाला उपयुक्त अशा अनेक सुखांचा पसारा निर्माण झाला आहे. संपत्तीच्या राशी भोंवतीं असूनहि अन्नाचा कण पोटांत न गेल्यामुळें मनुष्यांच्या मुखांवर प्रेतकळा दिसत आहे. मानसशास्त्राचे सिद्धान्त आणि राजकीय व्यवस्थेचे विचार प्रगल्भतेला पोंचूनहि सामाजिक समाधान अगर संस्कृतीची स्थिरता उत्पन्न झाली नाहीं. व्यक्तिस्वातंत्र्य आणि विवेकवाद यांनीं समाजांतील दौर्बल्य आणि जडता

यांचा संहार करण्याचा प्रयत्न चालविला; समता आणि लोकशाही या तत्त्वांनीं मनुष्यमात्राला समर्थ आणि स्वतंत्र होण्याची संधि आणून दिली; तथापि प्रत्यक्ष अनुभवांत जुलूम वाढता आहे, आर्थिक बेकारीनें उपासमारी होत आहे आणि पारतन्त्र्य वाढून जीवन निराश आणि निरानंद झालें आहे. जीवनाचे प्रश्न सोडविण्यासाठीं मोठमोठ्या क्रान्त्या आणि प्रतिक्रान्त्या होत आहेत. तथापि अद्यापि जीवनाचा धर्म सांपडून त्याप्रमाणें समाज वागल्यानें तो सुखी होईल अशी स्थिति दिसत नाहीं.

संस्कृतीचे ऐवजीं अशी विकृति उत्पन्न होण्याचें कारण काय ? मानवी संस्कृति केवळ सुखवादावर उभारतां येणार नाहीं. व्यक्तिस्वातंत्र्याच्या योग्य क्षेत्रांतच त्या तत्त्वाचा विस्तार झाला पाहिजे. आत्मविकासाच्या बाबतींत व्यक्तीला स्वातंत्र्य मिळालें पाहिजे. परंतु भौतिक दृष्ट्या इतरांचा नाश करून स्वतःचा विलास चालविण्याचें कृत्य व्यक्तिस्वातंत्र्यांत न मोडतां तें सामाजिक अत्याचारांत मोडेल. शास्त्रीय ज्ञान ज्या मानानें वाढेल त्या मानानें त्याचा लाभ सर्वांच्या वांट्यास आला पाहिजे. संपत्तीची मालकी व्यक्तींच्या हातीं न राहतां ती सर्व समाजाच्या हातीं गेली पाहिजे. आणि सर्व समाजाचें हित तें आपलें हित अशी विश्वकुटुंबी वृत्ति वाढली पाहिजे. आज विश्वकल्याण चिंतणाऱ्या उदार विभूतींचें युरोपांत वजन नाहींसें झालें असून ढोंगी मुत्सद्दी आणि लोभी व्यापारी यांचे हातांत सर्व कारभार आला आहे. लोभ आणि भोग यांवरच सर्व आचार अधिष्ठित झाल्यामुळें द्वेष आणि हिंसा यांचें साम्राज्य विश्वावर विस्तारत चाललें आहे. नुसत्या उपदेशानें अथवा प्रतिद्वेष आणि प्रतिहिंसा केल्यानें ही विसकटलेली घडी नीट होईल असें मानून कोणी फसवणूक करून घेऊं नये. ही विकृति तात्त्विक दृष्ट्या दुष्ट असून तिच्यांत केवळ भौतिक सुखवाद आणि नास्तिक जडवाद यांचें मिश्रण आढळून येतें. मानवी जीवनाला आवश्यक असणाऱ्या उच्च श्रद्धेची आणि उदात्त भावनांची त्यांत भयंकर उणीव राहिली आहे.

या विकृतीचा परिणाम पाश्चात्य वाङ्मयावरहि पडत चालला असून ध्येयवादी आणि उदात्त सौंदर्याचे उपासक अशा लेखकांपेक्षां भोगलोलुप आणि स्वैराचारी वृत्तीचे लेखक आपल्या मोहक लिखाणानें उथळ मनांचा ताबा घेत आहेत. पाश्चात्य वाङ्मयाचा महाराष्ट्राशीं प्रथम परिचय झाला त्यावेळीं पाश्चात्यांच्या थोर लेखकांच्या उच्च विचारांचा येथील विद्वद्वर्गावर

खोल परिणाम झाला. त्यामुळें मराठी वाङ्मयांत देशाभिमान, सामाजिक समता, ज्ञानसंवर्धन, इत्यादि गोष्टी प्रकटल्या आणि त्यांचा आचारहि महाराष्ट्र जनतेनें जोमानें चालविला. तथापि अलीकडे यूरोपांतील विकृतीनें तेथील ध्येयवादाला शह दिल्यानंतर आमच्या समाजसुधारकांस वाटणाऱ्या आशा निष्फल झाल्या. आतां आमच्या इकडेहि साहित्याची संसाराशीं फारकत होऊन उथळ कलाविलास मिरवूं लागला आहे !

जीवनाच्या या विकृतीला आणि वाङ्मयाच्या अधःपाताला तोंड देण्याचें सामर्थ्य जिच्यांत आहे अशी **नव संस्कृति** निर्माण करण्याचें ध्येय हृदयाशीं बाळगून जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांत शुद्धतेचा प्रवाह खेळविणारे शेंकडो वीर पाहिजे आहेत. जगाच्या इतिहासांत अधःपाताच्या काळीं समाजांत नव-चैतन्य खेळविणारे लोक वारंवार निर्माण झाले आहेत. आजहि यूरोप–अमे-रिकेंत असे कांहीं पुरुषार्थी लोक या विकृतीशीं वाङ्मयांतून आणि जीवनांतून सारखे झुंजत आहेत. ज्यांची दृष्टि केवळ पार्थिवांतच रममाण झालेली नाहीं, विश्वांतील मांगल्यावर ज्यांची अखंड श्रद्धा आहे, विश्वसेवेसाठीं जे आपल्या सर्वस्वाचें मोल अर्पिण्यास आनंदानें तयार आहेत, विषमता पाहून ज्यांचें अंतःकरण तळमळून जातें, ज्यांच्या चित्तांत प्राणिमात्राबद्दल निर्वैर भाव नांदत आहे, त्रैलोक्याचें राज्य मिळालें तरी जे सत्यापुढें त्याला तुच्छ मानतील, शत्रूंवर आणि छळकांवरहि जे प्रेमच करितील आणि हृदयांतून रक्ताची धार वाहत राहिली तरीहि जे कोणाच्या हिंसेचा विचार मनांत आणणार नाहींत असे विश्वकल्याणार्थ देह-गेहाची पर्वा सोडून निघालेले निर्भय वृत्तीचे संत हेच आज जगाचे तारक होतील. भारतीय संतांनीं आपल्या इतिहासांत हा चमत्कार एकदां नव्हे, अनेकदां करून दाखविला आहे. आणि साने गुरुजींच्या यांच्या या संग्रहांतील भावना तपासल्या म्हणजे या बाबतींत भारतीय परंपरा अद्यापि त्रुटित झाली आहे असें वाटत नाहीं. ही श्रद्धा जोंपर्यंत भारतीय रक्तांत खेळत आहे. तोंपर्यंत भारतीय संस्कृतीच्या उज्ज्वल भविष्याबद्दल कोणी निराश होण्याचें कारण नाहीं.

विश्वांतील मांगल्यावरचा दृढविश्वास संतांच्या जीवनाचा मुख्य आलंब असल्यामुळें सामाजिक दुःखांचें निरसन करण्यास लागणारा उच्च आशावाद समाजांत संतच निर्माण करूं शकतात. व्यक्तिगत सुखाची अनास्था ही

संतांची सहज मनोवृत्ति असल्यामुळें विश्वहितार्थ व्यक्तिसुखाचा बळी देण्यास लागणारी त्यागवृत्ति संतच आचरून दाखवितात. स्वार्थाचा आणि पशुवृत्तीचा आपल्या जीवनांतून कायमचा वध केल्यामुळें विश्वप्रेम करण्याची पात्रता संतांमध्येंच उत्पन्न झालेली असते. सामान्य माणसें संसाराच्या आपत्तींनीं गांजलेलीं आणि निराश झालेलीं असतात. त्यांना सुखाचा मार्ग निर्माण करून देण्याचें कार्य या विश्वसंसारी संन्याशांनाच करतां येतें. ध्येयवादी समाजसुधारक आणि अध्यात्मवादी संत यांत वृत्तीचें साम्य बरेंच आहे. तथापि, संतांच्या अध्यात्मवृत्तीमुळें त्यांना निर्वैरता आणि निरहंकारिता सुलभ असते व त्यामुळें त्यांच्या निष्ठेला अहिंसेचें आणि शुद्ध प्रेमाचें स्वरूप येतें. द्वेषानें, मत्सरानें, लालसेनें आणि हिंसाप्रियतेनें आहाळून जाणाऱ्या आजच्या जागतिक समाजाला समाधानाचा मार्ग दाखवून सात्विकतासंपन्न करण्याचें कार्य अध्यात्मवादी संतच करूं शकतील. संतांच्या या विशिष्ट शक्तीमुळें त्यांना समाजविकासांत फार मोठें स्थान आहे हें सर्वांनीं लक्षांत बाळगिलें पाहिजे.

जीवन आणि वाङ्मय यांचा संबंध अगदीं निकटचा आहे. जीवनाच्या अप्रकट शक्ती प्रथम वाङ्मयांत स्फूर्तिरूपानें प्रकट होतात आणि वाङ्मयांत वावरणाऱ्या वृत्ती शेवटीं जीवनांत कृतिरूप घेतात. प्रत्यक्ष जीवनाचे मागें आदर्श जीवनाचा–पूर्ण जीवनाचा–रेट्या आहे. आदर्श जीवनाचीं अस्फुट दर्शनें प्रत्यक्ष जीवनांत थोर कलावंतांच्या प्रतिभादृष्टीला दिसत राहतात. आदिशक्ति ही शब्दरूपानें व्यक्त होऊं लागते. आणि सामान्य जनांना आपल्या जीवनाचा अर्थ समजण्याचें साधन म्हणून वाङ्मयाचा अवतार झाल्याचें अनुभवास येतें. वाङ्मयनिर्मितीच्या मागें ही जीवनाची प्रकट होण्याची धडपड असते हें ध्यानांत धरलें असतां वाङ्मयकारांना दैवी संपत्तीचे पुरुष, दिव्य दृष्टीचे द्रष्टे, क्रान्तदर्शी कवी, जीवनाचे महर्षी, अशीं गौरवाचीं नांवें कां दिलीं जातात, तें सहज दिसून येईल. वाङ्मय हा शब्द या ठिकाणीं व्यापक अर्थानें योजिला असून जीवनाच्या दिव्यतेची साक्ष पटविणाऱ्या सर्व कलाशक्तींचा वाचक समजण्यास हरकत नाहीं. कवि, कलाकार, वाङ्मयकार हे शब्दहि याच अर्थानें समजावे. कवि जेव्हां केवळ पद्यकार अथवा काव्य–शिल्पी नसतो तेव्हां तो जीवनाचा भाष्यकार

असतो. हें भाष्य तर्कमार्गानें लिहिलेलें नसतें. भावनांच्या ओलाव्यानें आर्द्र झालेलें आणि हृदयाच्या रसांनीं रसाळ झालेलें असतें. सामान्य जनांची दृष्टि दृश्यावरच इतकी दृढ झालेली असते, कीं दृश्याचे पोटीं जीं अनंत अदृश्यें सामावलेलीं आहेत तीं त्यांना कोणीतरी दाखवावीं लागतात. कवीचें कार्य हें असतें कीं आपल्याजवळची दिव्यदृष्टी देऊन सांसारिकांना परम अर्थाचीं, ऐहिकांना परलोकाचीं दर्शनें घडवून आणावयाचीं; नित्याच्या अवलोकनानें आंधळे झालेल्या स्त्री-पुरुषांना साध्याहि विषयांतील मोठा आशय दाखवावयाचा. आवश्यकाच्या कोंडींत सांपडलेल्या देहवाद्याला अनंत आकाशप्रदेशांत आत्म्याचें स्वातंत्र्य लाभेल असें करावयाचें; अपूर्णतेच्या बंधनांत सांपडल्यामुळें असत्य, कुरूप आणि पापमय भासणारी सृष्टि सत्य, सौंदर्य आणि साधुत्व यांनीं पूर्णपणें भरलेली आहे याचा पूर्ण प्रत्यय आणून द्यावयाचा. महाकवि आपल्या उच्च सौंदर्यदृष्टीनें या विश्वांतील वस्तूंमध्यें अडकून पडलेल्या परमशुद्ध अर्थाला आपल्या मूळच्या पूर्ण स्वतंत्र रूपांत पाहूं शकतो व त्या आदर्श अनुभवाचीं गोड गाणीं गात गात तो संसारांत फिरत जातो. तो जेथें जाईल तेथें जीवनांत ताजेपणा, साधेपणा, शुद्धपणा पसरतो आणि जीवनाला उदात्तता आणल्याबद्दल जग त्याचें कायमचे ऋणी राहतें. या वाङ्मयानें निर्माण केलेल्या सृष्टींत जीवनाला शुद्ध करण्याचे सर्वच धर्म असतात. ती नियतीच्या कठोर नियमांनीं निबद्ध नसते. प्रत्यक्ष जीवनांतील सुखदुःखें आणि आशानिराशा यांचा एकाच आनंदरसांत विलय होऊन जातो; जड निसर्गाचीं कवचें उकलून आंतील चैतन्य प्रतीत होतें आणि मानवी भावनांचीं संकुचित आवरणें फुटून त्यांतील विश्वव्यापी रसाची उपलब्धि होते.

जीवनाच्या उच्च प्रदेशांतून उत्पन्न होऊन संसाराच्या मरुभूमींत वाहणाऱ्या या भावगंगा संसाराला आरामाचें स्वरूप आणतात. नाना फुलांनीं आणि फलांनीं ही भूमि बहरून जाते. काव्याचा-वाङ्मयाचा परिपाक आनंद हा आहे, बोध किंवा उपयुक्तता नव्हे, असें म्हणतात त्याचा खरा अर्थ समजला पाहिजे. काव्यानें संसार मंडित होतो आणि पंडितहि होतो. काव्याचा आनंद हा जीवनाचा आनंद असल्यामुळें हजारों उपदेशांपेक्षां जीवनाला शुद्धता आणण्याचें सामर्थ्य त्यांत अधिक भरून राहिलेलें असतें. काव्यांत ज्ञान

असतें तें जीवनाचें असतें. तर्काच्या भाषेंत तें सगळें मांडतां आलें नाहीं तरी तर्कानें जाणलेल्या ज्ञानापेक्षां तें अधिक जिवंत आणि म्हणूनच जीवनाला अधिक उपकारक असतें. कलेचा नीतीशीं संबंध काय ? या प्रश्नाचें खरें उत्तर हें आहे कीं, समाजाच्या विशिष्ट व्यवस्थेसाठीं रूढविलेल्या विशिष्ट नीतिकल्पनेच्या मर्यादा कला पाळीत नसली तरी ती जीवनाच्या नीतीचा आविष्कार करण्याकरितांच प्रकट होत असल्यामुळें ती आपल्या आचरणानें तिचाच प्रसार करील. जीवनाच्या मंगल श्रद्धेचा ज्यांत भंग झालेला असेल, तें काव्य वा कला या नांवालाच पात्र नाहीं. तो केवळ शवाचा शृंगार आहे. जीवन–विरहित वाङ्मय हा केवळ वंचिताचा विरंगुळा आहे.

संतांच्या जीवनांत प्रकट होणारी शुद्धतेची तळमळ आणि कवींच्या काव्यांत प्रकट होणारी सौंदर्याची कळकळ या तत्त्वतः एकच आहेत. संत आपल्या जीवनांत काव्य प्रकट करीत असतात. आणि कवी आपल्या काव्यांत जीवन प्रकट करीत असतात. संत आपल्या जीवनाला कलेचें सौंदर्य आणितात; कवी आपल्या कलेला जीवनाची शुद्धि अर्पण करितात. दोघांच्याहि जीवनांत परम सत्याचा अविष्कार सारखाच झालेला असतो. सत्योपासक तत्त्ववेत्ता, सौंदर्योपासक कवि, आणि साधुत्वोपासक संत हे विश्वांतील तीन थोर महात्मे आहेत. तथापि, जीवन हें एकजिनसी असल्यामुळें सत्य, सौंदर्य आणि साधुत्व हीं जीवनाचीं तीन दर्शनें परस्परविरोधी नसून तीं एकाच वस्तूचीं तीन अभिधानें आहेत. प्रत्यक्ष संसार हा जीवनाच्या प्रकटीकरणाचें क्षेत्र असल्यामुळें त्यांत अपूर्णता आहे. अपूर्ण असल्यामुळेंच तो अशुद्ध आहे. या अपूर्णतेंतून पूर्णतेकडे जाण्याची ओढ म्हणजेच सृष्टीचा विकास. या विकासाला ज्ञान, प्रेम आणि कृति यांची सारखीच आवश्यकता आहे. प्राचीन महर्षींमध्यें सत्याचें ज्ञान, सौंदर्याचें प्रेम आणि जीवनाचें साधुत्व हीं मिसळून गेलेलीं होतीं. मानवी संस्कृति शुद्ध आणि विकासोन्मुख राहावी असें वाटत असेल, तर या त्रिविध वृत्तींची समाजांत जोमानें जोपासना झाली पाहिजे; म्हणजे जीवन शुद्ध होईल आणि वाङ्मय निर्मळ होईल.

समाजांत या वृत्ती क्वचित् भिन्नतेनें आणि क्वचित् अभिन्नतेनें आढळतात. ज्या ठिकाणीं ज्ञानाचा हव्यास, सौंदर्याचें प्रेम आणि शुद्धतेची तळमळ

या गोष्टी एकवटून प्रकट होतील त्याला ‘ अयं समुदितः सर्वो गुणानां गणः ’ असेंच म्हणावें लागेल. जीवनाचें साधुत्व आणि काव्याचें सौंदर्य जेथें एकत्र अवतरलें असेल त्या काव्याला भारतीय लोक ‘ सन्त–काव्य ’ अशा विशिष्ट नांवानें संबोधितात. आधुनिक काळांत विश्व–विश्रुत रवींद्रनाथ टागोर हे ‘ सन्तकवि ’ म्हणून उदाहरणादाखल सांगतां येतील. पाश्चात्य राष्ट्रांत रवीन्द्रांना मिळालेली मान्यता पाहिली म्हणजे हें भारतीय ध्येय विश्वध्येय होण्याच्या लायकीचें आहे याविषयीं शंका राहात नाहीं.

साने गुरुजी यांच्या जीवनाचा आणि वाङ्मयाचा साकल्यानें विचार केला म्हणजे आतांपर्यंत केलेल्या विवेचनांतील विचारसरणी त्यांना पूर्णपणें लागू पडते असें दिसून येईल. त्यांचें काव्य त्यांच्या जीवनाशीं अत्यन्त निगडित झालेलें आहे. त्यांचें जीवन जसें भारतीय राहिलें आहे त्याचप्रमाणें त्यांचें वाङ्मयध्येयहि भारतीयच आहे. ‘ सन्त ’ आणि ‘ कवि ’ यांच्या आतांपर्यंत स्पष्ट केलेल्या भूमिका त्यांच्यांत एकवटल्या असल्यामुळें त्यांच्या काव्याला ‘ सन्त–काव्य ’ हा शब्द लावावयाला हरकत नाहीं.

जीवनाची आधारशक्ति ही काय स्वरूपाची आहे हें मनुष्यबुद्धीला-समजणें अशक्यप्राय आहे. तथापि, आपल्या जीवनांत अत्यंत उच्च अशी अवस्था ज्या नैतिक मूल्यांनीं उत्पन्न होते त्यांच्याच द्वारा त्या शक्तीचें माणूस आकलन करूं शकतो. कवि हा भावनेंतच खेळत, वाढत असल्यामुळें आपल्या अन्तःकरणांतील उच्च अकांक्षा वर्णन करितांना त्याला रंग आणि रूप निर्मावें लागतें. विश्वशक्तीला कसेंहि वर्णिलें तरी तें वर्णन अपुरेंच होईल. मानवी पूर्णतेच्या कल्पनाहि मानवी बुद्धीनेंच मर्यादित होतात आणि त्यामुळें विश्वशक्तीचें मानवी रीतीनें केलेलें वर्णन उच्च तत्त्वज्ञान दृष्ट्या नेहमींच गौण समजलें जातें. तथापि धर्मभावनेचा परिपोष होण्याच्या दृष्टीनें या चित्र–कल्पनांना मानवी जीवनांत महत्त्वाचें स्थान आहे. काव्याचा अर्थ वाच्यार्थानें न घेतां ध्वनीनें घ्यावयाचा असतो तें यासाठींच. पुढील कवितांत कवीची ईश्वरदर्शनाची तळमळ म्हणजे पूर्णतेची तळमळ आहे हें ध्यानांत बाळगल्यास आधुनिक परंपरेंत वाढलेल्या वाचकांनाहि या भावनांशीं समरस होतां येईल आणि रसास्वाद घेतां आल्यामुळें आनंद मिळविता येईल. रामकृष्णादि नांवें ऐतिहासिक व्यक्तीपुरतीं मर्यादित राहिलीं नसून

भारतीय संस्कृतींत त्यांना अत्यंत व्यापक अर्थ आला आहे आणि त्याच भावनेनें कवीनें त्यांचा उपयोग केला आहे. ईश्वरप्राप्तीमार्गें म्हणजे जीवनाचे पूर्णतेमार्गें लागलेल्या पुरुषांना कांहीं विकृती जडण्याचा संभव असतो. स्वार्थवृत्ति नष्ट करण्याच्या प्रयत्नांत पुष्कळ वेळां लोकसंग्रहकारक कर्मांचा सुद्धां नाश होतो आणि भोग-त्यागाच्या कल्पनेनें केवळ जीवनार्थ इंद्रियपोषण देखील पापमय वाटूं लागतें. सुदैवानें साने गुरुजींच्या लेखनांत या विकृती फारशा आढळत नाहींत. कांहीं वेळां साधकाच्या अवस्थेंत असतांना या विकृती अपरिहार्य असतात. त्यांच्या मागें असलेली दिव्यतेची तृषा हीच महत्त्वाची वृत्ति होय.

मनोवृत्तींवर जय मिळविण्यासाठीं यूरोपांतील मध्यकालीन संतांचा चालणारा प्रयत्न बराचसा कृत्रिम आणि वैयक्तिक स्वरूपाचा होता. सगुण-पूजा, भजन, नामस्मरण, मठवास, देहदंडन इत्यादि प्रकार चालत. क्वचित् ध्यान–धारणादि योगमार्गाचाहि अवलंब होई. या बाबतींत भारतीय संतांचे आणि विशेषतः महाराष्ट्रीय संतांचे साधनमार्ग अधिक सरळ आणि संसारांत राहून साधावयासारखे असत. तरीहि केवळ नामस्मरणाला जास्त महत्त्व आलेंच होतें. आधुनिक काळीं धर्माची कल्पना सामुदायिक होत चालली आहे आणि जनसेवा हाच मुक्तीचा मार्ग होऊं लागला आहे. यामुळें मुक्तीचा अर्थ केवळ व्यक्तिसापेक्ष न राहतां तो समाजालाहि उपकारक होत आहे. भक्तीचें अन्तरंग सेवेच्या बहिरंगाशीं जोडल्यानें समाजसुखाला सात्त्विकता लाभते आणि आत्महिताला जडतेचें स्वरूप येत नाहीं. संसार मस्त होत नाहीं आणि धर्म आळशी राहात नाहीं. भक्तीची शुद्ध स्वरूपांत जोपासना केल्यानें लोक–संग्रह आणि मुक्ति या दोनहि ध्येयांचा लाभ घडतो.

भक्त हा ज्या मानानें जीवनाशीं समरस होत जाईल त्या मानानें त्याचें सेवाक्षेत्र व्यापक होत जाईल. याचा अर्थ संसारांतील सर्व भानगडींत त्यानें गुंतून पडावें किंवा इतरांच्या जीवनांत व्यर्थ ढवळाढवळ करावी असा नव्हे. परंतु आपली सेवेची दृष्टि व्यापक आणि शुद्ध बनवावी. सर्व प्रकारच्या आसक्तींपासून त्यानें आपल्या चित्ताची सोडवणूक करून घ्यावी, आणि आपल्या वृत्तिभेदाप्रमाणें वांट्यास येणारी सेवा करून ती ईश्वराच्या पायीं निष्कामतेनें अर्पण करावी. साने गुरुजींची भक्तीची कल्पना अशीच

असल्यामुळें त्यांच्या ईश्वरभक्तीचें पर्यवसान सात्त्विक देशभक्तींत झालें आहे. देशभक्ति म्हणजे दरिद्रनारायणाची सेवा. ईश्वरभक्तीची जशी इतिहासांत विकृति झालेली आढळते, त्याचप्रमाणें देशभक्तीच्या शुद्ध कल्पनेचीहि विकृति आज सर्व जगभर पसरलेली आहे. असली पाशवी सुखाच्या मागें धांवणारी देशभक्ति हिंदुस्थानला कधींच करितां आली नाहीं. आजहि तसली विलासी देशभक्ति आपल्या येथें रुजणार नाहीं. देशभक्ति म्हणजे शेजारधर्म; आजच्या काळांत तो स्वदेशी धर्म. प्राणिमात्रांचें पालनपोषण होऊन विकासाला योग्य वातावरण त्यांना मिळावें यासाठीं आवश्यक त्या वृत्ती, आणि वस्तू निर्माण करणें हें देशभक्तीचें मुख्य सूत्र आहे. त्यांत द्वेषाला जागा नाहीं; लोभाला वाव नाहीं. भारतीय स्वातंत्र्य हें सर्व भारतीयांच्या रक्षण-वर्धनासाठीं जसें असेल, तसेंच तें जगांतील इतर राष्ट्रांच्याहि रक्षण-वर्धनाच्या आड येणार नाहीं. भक्तीच्या अंकुशाखालीं वावरणारी देशसेवा या प्रकारची होईल. साने गुरुजींच्या गाण्यांत हीच देशभक्ति भरून राहिलेली दिसेल.

साने गुरुजींच्या अंतःकरणांत स्त्रीचें मातृरूप इतकें व्यापून राहिलें आहे कीं जन्मदात्री माता, अन्नाच्छादन देऊन वाढविणारी आणि भक्तिभावाचें वळण लावणारी भारतमाता, आणि विश्वमंगलाच्या ध्येयाकडे बोलाविणारी जगन्माता या मातृत्रयीचें त्यांच्या काव्यांत अखंड स्तोत्र-गायन चाललेलें असतें.

जीवनांत देव आणि देश या दोनच वस्तू त्यांना प्रिय आहेत आणि त्यांचेंच त्यांनीं काव्यांत गायन केलें आहे. तथापि, या बाबतींत त्यांची एक विशिष्ट बैठक असल्यामुळें इतर कवींशीं त्यांची तुलना करण्यांत अर्थ नाहीं. देशभक्तीची पूर्तता देवभक्तींत होत असल्यामुळें केवळ जुन्या वळणाच्या लेखकांशींहि त्यांची तुलना होत नाहीं. आजच्या काळाला आवश्यक अशा सर्व संस्कारांचा त्यांच्या जीवनांत समावेश झाला असल्यामुळें त्यांचें वाङ्मय व्यापक, शुद्ध आणि जिवंत बनलें आहे. त्यांच्या सांनिध्यांत राहून त्यांचें भाव-पूर्ण मन पाहिलें कीं रामकृष्ण परमहंसांच्या जातींतील हे गृहस्थ आहेत असें सहजच वाटतें. आपल्या आयुष्यांत रामकृष्णांची भक्ति आणि महात्माजींची सेवा अल्प प्रमाणांत तरी उतरावी आणि रवीन्द्रांच्या

काव्य-गायना प्रमाणें आपणहि जीवनाचीं शुद्ध गीतें थोडींफार गावीं हा त्यांच्या जीवनाचा आदर्श आहे. तो त्यांच्या गीतांतून स्पष्टपणें प्रतिबिंबित झालेला आढळतो.

आजच्या मराठी वाङ्मयांत जीवनाचा स्पर्श अदृश्य होत चालल्यामुळें विविधता कमी होत चालली आहे. प्रणयालाच निरतिशय महत्त्व येण्याचें हें एक प्रभावी कारण आहे. साने गुरुजींच्या प्रचंड लेखनांत प्रणयाचा कोठेंच विलास दिसत नाहीं. त्यांचें मन ईश्वराचे चरणीं रुंजी घालीत असलें, तरी गृहस्थाश्रमी स्त्रीपुरुषांच्या पवित्र जीवनाबद्दल त्यांना प्रेम वाटत नाहीं असें नाहीं. पण जीवनांतील उदात्त पुरुषार्थाशीं फारकत करून केवळ प्रणयाच्या उन्मादांत बेहोष होणें त्यांच्या सात्त्विक मनाला भयकारक वाटतें. प्रेम हें पराक्रमाला प्रेरक झालें पाहिजे. तें भावनाशुद्धीला कारण झालें पाहिजे. आपल्या सुखाच्या मागें लागतांना इतरांच्या जीवनाचा आपण किती नाश करितों याची जाणीव मनुष्याला नसेल, तर तो सुखोपभोग स्वतःलाहि नाशकारक झाल्याशिवाय राहणार नाहीं. जीवितांत अत्यंत मोठे प्रश्न उपस्थित होत आहेत. त्यांचीं उत्तरें शोधून काढल्याशिवाय जीवन अशक्य आहे, असें दिसत असतांहि दौर्बल्यामुळें जे जीविताला नाकारून सुखोपभोगाकडे वळतील त्यांचे हातून उदात्त वाङ्मय निर्माण होणेंच शक्य नाहीं. जीवनाचे क्षेत्रांत पराभूत झालेले नामर्द वाङ्मयाचे क्षेत्रांत गर्दी करीत असले आणि स्वतःच्या प्रतिष्ठेसाठीं खोटीच मूल्यमानें निर्माण करूं लागले तरी त्यांचा हा प्रयत्न कधींच यशस्वी होणार नाहीं. शुद्धता, सत्य-प्रियता हा जीवनाचा पहिला कायदा आहे. यांत जो टिकेल तोच जगेल. यांत पराजित होणाऱ्याचें मरण अवश्यंभावी आहे. तें कधीं टळणार नाहीं.

साने गुरुजींचें लिहिणें अत्यंत ओजस्वी आहे. जीवनाचे समरभूमीवर 'यतस्तुकक्षस्तत एव वह्निः' या न्यायानें पाय रोवून ते उभे आहेत. आणि यामुळें त्यांच्या काव्य-संगतींत घालविलेला काळ मनाला आल्हादकारक आणि जीवनाला सामर्थ्यदायक वाटल्याशिवाय राहणार नाहीं. संसारांतील सात्त्विक सुखांसाठींच आज मोठा पराक्रम करण्याचा काळ आला आहे. या पराक्रमाची उमेद बाळगण्याची स्फूर्ति या काव्य-संग्रहांत खचित आहे.

—स. ज. भागवत

समर्पण

कुठून आणूं सुमनें सुवासी
उदार माते, तव पूजनासी
न बाग येईल कधीं फुलून
सुपुष्प-रोपें जळतीं सुकून ॥

जुई न जाई न गुलाब राही
न मोगरा गे, निशिगंध नाहीं
न पारिजातें न टिके बकूल
न रोप तें एकहि गे जगेल ॥

कुठून आणूं बहुमोल पानें
प्रयत्न केले किति लेंकरानें
जगे न आई तुळसी न बेल
जळेल दूर्वांकुर ना हंसेल ॥

सुपुष्प नाहीं, न पवित्र पान
सदैव खालींच मदीय मान !
सदैव माझी परडी रिकामी
श्रमूनिहि बाग बये निकामी !॥

मंदतरांतील उदंड पाणी
अखंड देतों नयनीं भरोनी
तरी न ही बाग फुलून येई
बघूं किती वाट मनांत आई ? ॥

करावयाला तव पूजनाला
किती परी उत्कटता मनाला
किती तया दाबुं कितीक रोधूं
किती सदा मी समजावुं बोधूं

न वाट आतां बघतों कशाची
कुचंबणा ना करितों मनाची
असेल बागेंत मदीय जें जें
समर्पितों तें तव पाद-पूजे ॥

अनंत-मालिन्ययुतें विशीर्णें
निरस्त-तेजें कृश हीन दीनें
कशींतरी हीं परडींत पानें
करून गोळा भरिलीं मुलानें ॥

मंदतरांतील अपार पाणी
सु-दीन पानांवर शिंपडोनी
करून मीं निर्मळ आणिलीं हीं
करून घे गोड तयांस आई! ॥

हंसोत सारे मम पूजनाला
न तूं हंसावें जननी मुलाला
भिकार माझी म्हण तूं न 'पत्री'
समर्पितों जी चरणीं पवित्रीं ॥

पुणें २७।२।३९

पत्री

१ हृदय मदीय तव सिंहासन होवो !

हृदय मदीय तव सिंहासन होवो !
अभिनवतम रमणीया गुणनिधान
मूर्ति तुझी विलसत राहो ॥

दंभ–दर्प–काम–क्रोध
बहु करिती विरोध
उपजे न ज्ञान–बोध
तिमिर सकल जावो ॥

भक्तिभाव–गंधाची
सद्विचार–सुमनांची
मंगलमय कर्मांची
पूजा तुज पावो ॥

अमळनेर, १९२६

२ मजवर कृपा करावी

प्रभुवर मजवर कृपा करावी
मतिमलिनता हरावी माझी ॥

भरो प्रेम अंतरंगीं
जडो जीव संतसंगीं
मम अहंता गळावी सारी ॥

नुरो तम अतां समीप
जळो हृदयीं ज्ञानदीप
मति तव पदीं जडावी माझी ॥

धुळें तुरुंग, मे १९३४

३ एक किरण

एक किरण मज देई
केवळ एक किरण मज देई ॥

कोटी रवि–शशि
तूं पेटविशीं
विश्वमंदिरीं पाही
परि मम हृदयीं
तिमिरच राही
श्रमुन जीव मम जाई ॥

किति धडपडतों
किति मी रडतों
मुळिं न सुचे मज कांहीं
आस तुझी मम
हारि झडकरि तम
श्रम न अतःपर होई ॥

एक किरण ना
मागें फार
एक किरण मज
देउन तार
प्रणति तुझ्या शुभ पायीं
तेजःसिंधो !
प्रकाशबिंदु
दे, होइन उतराई ॥

पुणें, सप्टेंबर १९३४.

४ माझी बुडत आज होडी

माझी बुडत आज होडी
मज कर धरून काढी ॥

तुफान झाला सागर सारा
मज सभोंति वेढी ॥

लोटितील मज भीषण लाटा
खचित मृत्यु-तोंडीं ॥

शांत करी रे तुफान दर्या
काळमुखिं न वाढी ॥

अपराध तुझे रचिले कोटी
परि धरी न आढी ॥

पुनरपि माते, राहिन जपुनी
करिन कधिं न खोडी ॥

रागावलि जरि माय मुलावर
संकटीं न सोडी ॥

ये करुणाकर ! ये मुरलीधर !
हात धरुनि ओढी ॥

किति झालें तरि मूल तुझें मी
प्रेम कधिं न तोडी ॥

इतर कुणी ते धांवुन येतिल
आस अशि न थोडी ॥

बाळ तुझा हा होउन हतमद
हांक तुजसि फोडी ॥

आजपासुनी तव करिं राया
सोंपवीन होडी ॥
मुरली वाजव सागर शांतव
वादळास मोडी ॥
मुरली वाजव, वादळ लाजव
दाव गीतगोडी ॥
जीवन तव पदिं वाहुन बालक
हात तात! जोडी ॥

पुणें, आक्टोबर १९३४

५ अति आनंद हृदयिं भरला !

अति आनंद हृदयिं भरला !
प्रियकर प्रभु मम हृदयीं आला ! ॥
शोक पळाला
खेद गळाला
पापताप दुरि झाला ॥
मम तनमनधन
मम हें जीवन
अर्पिन पद-कमला ॥
चिंता सरली
भीती नुरली
त्रास सकळ सरला ॥
प्रेमबंधनें
प्रभुला धरणें
जाइल मग कुठला ॥

धुळ तुरुंग, मे १९३२

६ मजला तुझ्यावीण जगिं नाहिं कोणी ! !

मजला तुझ्यावीण जगिं नाहिं कोणी !
अगतिक निशिदिन
मजलागिं वाटे
सदा दीन या लोचनीं येइ पाणी ॥

मम कार्य जगिं काय
न कळे मला हाय !
स्थिति तात, ही होत केवीलवाणी ॥

असलें जिणे भार
वाटे मला फार
जणुं देह पाठीवरा कोणि गोणी ॥

देवा दयाळा,
हतदीन बाळा
घेऊन जा ठेवि निज पूज्य चरणीं ॥

पुणें, आक्टोबर १९३४

७ तव अल्प हातून होई न सेवा

तव अल्पहातून होई न सेवा ॥
मम कंठ दाटे
किती खंत वाटे
हुरहूर वाटे अहोरात्र जीवा ॥

सेवा करावी
सेवा वरावी
मानें नित्य बोलें असें फक्त देवा ! ॥

किती दुःख लोकीं
किती लोक शोकीं
परि कांहिं ये ना करायास देवा ! ॥

दिसती समोर
किती सानथोर
झटती, मला वाटतो नित्य हेवा ॥

हृदयांत सेवा
वदनांत सेवा
उतरे न हातांत करुं काय देवा ! ॥

खाणेंपिणें झोंप
मज वाटतें पाप
वाटे सदा तात ! कीं जीव द्यावा ॥

पुणें, आक्टोबर १९३४

८ सदयहृदय तूं प्रभु मम माता

सदयहृदय तूं प्रभु मम माता
घेइं कडेवर हांसव आतां ॥

अगतिक बालक
कुणि ना पालक
त्रिभुवनचालक तूं दे हाता ॥

कांहिं कराया
येइ न राया
लांजविती मज मारिति लाथा ॥

धांवत येउन
जा घरिं घेउन
वांचव मज तूं नाथ ! अनाथा ॥

धुळें तुरुंग, मे १९३२

९ वेल

मी प्रभुराया ! त्वदंगणांतिल वेल
काळजी कां न घेशील ॥

मी एका या बाजुस पडलों आहे
वाट त्वत्कृपेची पाहें
त्वत्करुणेचें जल थोडें तरि मिळुं दे
मज येथें जीव धरूं दे
तूं लक्ष जरा मधुनमधुन तरि देई
येईल धीर मम हृदयीं
मज अंकुर मग फुटतील
मज पल्लव शुभ येतील
मम जीवन हें हांसेल
ती येऊं दे मम भाग्याची वेळ
काळजी कां न घेशील ॥

हें बघ किति रे ! माझ्याभंवतीं गवत
तें मजसि वाढुं ना देत
मज झांकोळी गुदमरवी तें सतत
शिर वरि मुळिं करुं ना देत

हें खाउनियां मारुन टाकिल मातें
उपटशिल जरी ना हातें
हें उपट विषारी गवत
जें मदंकुरा अडवीत
दे मला विकासा पंथ
ये सखया तूं, मरण जरि न येईल
काळजी कां न घेशील ॥
मज घालावें निज हातांनीं पुरण
मग भरभर मी वाढेन
कधिं खत घालीं थोडें तरि तूं राया
येईल भरारुन काया
कुणि काळजि ना आजवरी मम केली
म्हणुन ही विकलता आली
परि पोशिल जरि कुणि मजला
प्रकटेल कला मम विमला
प्रकटेल दिव्यता सकला
मी त्वदंगणीं म्हणुनिच झालों वेल
काळजी कां न घेशील ॥
मग फुटतिल रे दिव्य धुमारे मातें
मांडवीं चढव निज हातें
दे छोटासा मंडप मज घालून
त्यावरी प्रभुजि ! पसरेन
कधिं येतिल तीं फुलें फळें मधु मजला
लागेल ध्यास मन्मतिला
होऊन अतिच उत्कंठ
काळि हळुच होइल प्रकट
तूं होशिल बघुनी हृष्ट

मग सुंदरशीं कितिक फुलें फुलतील
काळजी कां न घेशील ॥

जरि सकळ फुलें सखया ! ना फळतील
झडतील कांहिं गळतील
तीं कांहिं तशीं वांझ प्रभु ! निघतील
कितिकांस किडीं खातील
कितिकांस फळें धरतिल परि सडतील
वाढ ना नीट होईल
परि एक दोन तरि दिव्य
रसभरित मधुर तुज सेव्य
येतील फळें प्रभु भव्य
तव पद–पूजा–कामीं तीं येतील
काळजी कां न घेशील ॥

यापरि देवा ! त्वदंगणीं विकसूं दे
बहरुं दे, मुदें पसरूं दे
मजमाजीं जें आहे तें वाढवुन
त्वच्चरणकमळिं वाहीन
परि वाढाया आहे करुणा–शरण
वाढेन सदय जरि चरण
मद्विकास त्वत्पूजार्थ
ना इतर हेतु हृदयांत
हा एकच सखया हेत
फलपुष्पीं हा वेल तवार्चन करिल
काळजी कां न घेशील ॥

नाशिक तुरुंग, सप्टेंबर १९३३

१० जीवनतरु

प्रभु ! जन्म सफल हा व्हावा
मम जीवनतरु फुलवावा ॥

सत्संगति–सलिला देईं
सद्विचार–रविकर देईं
वैराग्य–बंधना लावीं
हें रोप वाढिला लावा ॥

तूं विकार–वादळिं पाळीं
मोहाचे कृमि तूं जाळीं
श्रद्धेचें खत तूं घालीं
टवटवित हरित शोभावा ॥

धैर्याचा गाभा भरुं दे
प्रेमाचे पल्लव फुटुं दे
सत्कर्मसुमांनीं नटुं दे
सच्छील–सुरभि पसरावा ॥

गुंगोत भक्तिचे भृंग
नांदोत ज्ञान–विहंग
कूजना करुत नवरंग
शांतिच्या फळीं बहरावा ॥

बंधूंस साउली देवो
बंधूंस सौख्यरस देवो
सेवेंत सुकोनी जावो
हा हेतु विमल पुरवावा ॥

धुळें तुरुंग, मे १९३२

११ मज माहेराला नेई !

येइ ग आई
मज माहेराला नेई ! ॥

तगमग करितो माझा जीव
तडफड करितो माझा जीव
जेंवि जळाविण तें राजीव
सुकुनी जाई ॥

वृक्ष जसा तो मूळावीण
फूल जसें तें वृंतावीण
मीन जसा तो नीरावीण
तसें मज होई ॥

सदैव येते तव आठवण
भरून येती दोन्ही नयन
तगमग करितें अंतःकरण
सुचेना कांहीं ॥

शतजन्मांचा मी उपवासी
एक कणहि ना माझ्यापाशीं
तू तर औदार्याची राशी
कृपेनें पाहीं ॥

तुझ्याजवळ मीं सदा बसावें
त्वन्मुखकमला सदा बघावें
भक्तिप्रेमें उचंबळावें
हेतु हा राही ॥

वात्सल्यानें मज कवटाळ
तप्त असें मम चुंबी भाळ
प्रेमसुधा सुकल्या मुखिं घाल
जवळीं घेई ॥

धुळें तुरुंग, मे १९३४

१२ येतो का तो दुरून

येतो का तो दुरून ॥
बघा तरि, येतो का तो दुरून
येतो का मम जीवनराजा
येतो का मम अंतरराजा
कंठ येइ गहिंवरून ॥

केवळ त्याच्यासाठीं जगलों
केवळ त्याच्यासाठीं उरलों
हृदय येतसे भरून ॥

वाट बघोनी त्याची संतत
रडुनी रडुनी निशिदिन अविरत
डोळे गेले सुजून ॥

येइल केंव्हां माझा जिवलग
मम हृदयाची होई तगमग
जीव जातसे झुरून ॥

येतांची मम जीवन-राणा
ओंवाळुन मी पंच प्राणां
टाकिन त्याचेवरून ॥

जीवनवल्लभ पडतां दृष्टी
धांवत जाउन घालिन दृढ मिठि
   जाइन तत्पदिं मरून ॥

धुळें तुरुंग, एप्रिल १९३२

१३ पूजा मी करुं रे कैशी ?

पूजा मी करुं रे कैशी ?
   येशी परि, पूजा मी करुं रे कैशी ? ॥
पडकें हें घर माझें
   कैसा बोलावूं ? हृषिकेशी ! ॥
अश्रूंचा माझ्या हार
   घालूं का तो तव कंठासी ? ॥
सुटतात जे सुसकारे
   तेंची संगीत, देवा ! तुजसी ॥
जमलें अपयश माझें
   त्याच्या दाविन नैवेद्यासी ॥
द्याया तुजलागिं योग्य
   नाहीं कांहिंच माझ्यापाशीं
गोळा मीं केल्या चिंध्या
   कैशा दावूं त्या मी तुजसी ! ॥
मोतीं फेंकुन, देवा !
   जमवित बसलों मी मातासी ! ॥
त्वत्स्पर्श परि दिव्य होतां
   मृत्कण होतिल माणिक-राशी ॥

धुळें तुरुंग, मे १९३२

१४ कर्ममय पूजा

पूजा करितें तव हें, प्रभुवर !
　　अखिल चराचर, कर्म करोनी ॥

रवि, शशि, तारे,
संतत अंबरिं तळपून
　　तिमिर समस्त हरोनी ॥

सागर उसळति,
धांवति द्रुतगति तटिनी,
　　ध्येय उदात्त धरोनी ॥

वारे वाहति,
डोलति तरुतति कितितरि,
　　फलपुष्पांनिं भरोनी ॥

जीवन हें मम
तेविं स्वकर्मिं रमोनी
　　जाउ झिजून झिजूनी ॥

धुळें तुरुंग, मे १९३२

१५ मजूर

आम्ही देवाचे मजूर
आम्ही देशाचे मजूर
　　कष्ट करूं भरपूर ॥

बाहेरिल ही शेती करुन
धनधान्यानें तिला नटवुन
फुलांफळांनीं तिला हंसवुन
　　दुष्काळा करुं दूर ॥

हृदयांतहि ती शेती करुन
स्नेहदयेचे मळे पिकवुन
समानता–स्नेहाला निर्मुन
सौख्या आणूं पूर ॥

घाण जगांतिल करुनी दूर
घाण मनांतिल करुनी दूर
स्वर्ग निर्मु तो या पृथ्वीवर
बदलूं सारा नूर ॥

दिवसभर असे कष्ट करून
जाऊं घामाघूम होउन
रात्रीं भजनीं जाऊं रमुन
भक्तीचा धरुं सूर ॥

कर्मामध्यें दिव्यानंद
सेवेमध्यें दिव्यानंद
नाहीं अन्य फळांचा छंद
नाहीं कांहिं जरूर ॥

धुळें तुरुंग, मे १९३२

१६ असो तुला देवा ! माझा सदा नमस्कार

असो तुला देवा ! माझा सदा नमस्कार
तुझ्या दयादातृत्वाला अंत नाहिं पार ॥

तुझ्या कृपेनें रे होतिल फुलें फत्तराचीं
तुझ्या कृपेनें रे होतिल मोतिं मृत्तिकेचीं
तुझ्या कृपेनें रे होतिल सर्प रम्य हार
असो तुला देवा ! माझा सदा नमस्कार ॥

तुझ्या कृपेनें रे होईल उषा त्या निशेची
तुझ्या कृपेनें रे होइल सुधा त्या विषाची
तुझ्या कृपेनें रे होइल पंगु सिंधुपार
असो तुला देवा! माझा सदा नमस्कार ॥

तुझ्या कृपासिंधूमधला बिंदु जरि मिळेल
तरि प्रभो! शतजन्मांची मत्तृषा शमेल
तुझें म्हणुनि आलों राया! बघत बघत दार
असो तुला देवा! माझा सदा नमस्कार ॥

धुळें तुरुंग, मे १९३४

१७ प्रभो, काय सांगूं तुला मी वदोनी!

प्रभो, काय सांगूं तुला मी वदोनी! ॥
तुझी गोड येतां स्मृती, आंसवांनीं
पहा नेत्र येतात दोन्ही भरोनी ॥
कृपेची तुझ्या कल्पना चित्तिं येतांच
पाषाण जातील रे पाझरोनी ॥
अनंता! तुझ्या वैभवाला विलोकून
जाई अहंभाव सारा गळोनी ॥
उदारा! दयाळा! तुझ्या देणग्यांचा
सदा दिव्य वर्षाव होई वरूनी ॥
कृपेचा तुझ्या गोड मेवा मिळाया
सुखें जन्म घेईन मी फिरुफिरोनी ॥
जसें नीर मीनास तेवीं तुझी रे
स्मृति जीवनाधार राहो बनोनी ॥
जसा श्वास प्राणास तेवीं तुझी रे
स्मृति जीवनाधार राहो बनोनी ॥

तुझें प्रेम राया ! तुझी भक्ति राया !
सदा रोमरोमांत राहो भरोनी ॥

तुझें गीत ओठीं तुझें प्रेम पोटीं
तुला एक जोडीन जगिं या जगोनी ॥

धुळें तुरुंग, मे १९३४

१८ वेणु

हृदयंगम वाजत वेणू
स्वैर न विचराति इंद्रिय-धेनू ॥

जीवन-गोकुळिं ये वनमाळी
अमित सुखाची सृष्टी भरली
शिरिं धरिन तदीय पदांबुज-रेणू ॥

प्रेमळ गोपी या मम वृत्ती
वेडाउन प्रभुरूपीं जाती
प्रभुविण वदाति कीं कांहिंच नेणूं ॥

नाशिक तुरुंग, (गोकुळअष्टमी) २४।८।३२

१९ मनमोहना !

मन-मोहना ! भव-मोचना !
भूक लागली
तव चरणांची
किति तरि साची
मम लोचनां ॥

सकलाकारीं
तुजला बघुं दे
तन्मय होउं दे
    प्रियदर्शना ! ॥

शतजन्मावधि
मूर्ति न दिसली
मज अंतरली
    अंतररमणा ! ॥

सोडिं कठोरा !
निष्ठुरता तव
धीर न मज लव
    मम जीवना ! ॥

नाशिक तुरुंग, सप्टेंबर १९३२

२० मनो-मंदिर-राम

बाल्यापासुन
हृदयांत बसुन
गोष्टि सांगे गोड
पुरवि माझें कोड
सोडुन गेला परि तो आज माझें धाम
कोठें गेला सांगा रुसुन माझा श्याम
कोठें गेला माझा मनो-मंदिर-राम
    हाय मी काय करूं ! ॥

सुख ओसरे
हास्य दूर सरे
खेळ संपले
बोल थांबले

माझ्या घरामधले दिवे मालवून
माझी होती नव्हती दौलत चोरून
गेला कैसा केव्हां हृच्चोर पळून
हाय मी काय करूं ! ॥

आतां उंदिर-घुशी
येथें दिवानिशीं
करितिल खडबड
करितिल गडबड

पोंखरून टाकितील माझें हृदय-राउळ
कामक्रोधा आयतें मिळेल वारुळ
आंत चिंतेचें शिरेल वट्वाघुळ
हाय मी काय करूं !॥

त्रिचनापल्ली तुरुंग, नोव्हेंबर १९३८

२१ हृदयाकाशीं मेघराशी

हृदयाकाशीं मेघराशी
आल्या कां जमून !

हृदयाकाश त्याच्या भारें
सारें गेलें नमून !

येणार आहे स्वामि माझा
येणार आहे राजा माझा
त्याच्यासाठीं म्हणून
मनोमंदिर धुऊन टाकिन
निर्मळ ठेविन करून ॥

कामक्रोधांच्या वटवाघळांनीं
नाना वासनांच्या उंदिरघुशींनीं
घाण ठेवली करून
धुवायाला मेघ-धारा
आल्या भरभरून ॥

अंतर्बाह्य होवो वृष्टी
भरो हृदय, भरो दृष्टी
मळ जावो झडून
कानेकोंपरे शुद्ध होवो
मळ न राहो दडून ॥

हृदय निर्मळ, शरीर निर्मळ
बुद्धि निर्मळ, दृष्टि निर्मळ
जीवन निर्मळ बघून
प्रसन्न होइल प्राण-सखा
हृदयिं ठेविल धरून ॥

धुळें तुरुंग, जून १९३२

२२ देवा ! झुरतो तव हा दास

देवा ! झुरतो तव हा दास
करितो जरि सायास ॥

वापीजवळी बाळ जाउन
आंत पाहतो डोकावून
माता येई हळूच मागुन
　　प्रेमें उचली त्यास ॥

मोहाजवळी देवा ! जातां
कां न पकडशीं माझ्या हाता
असुनी सकल जगाची माता
　　कां मजशींच उदास ? ॥

धी-बल-वैभव मातें नलगे
जन-गौरव-यश मातें नलगे
एक मागणें तुजला मागें
　　दे निर्मळ हृदयास ॥

ल्हानसा दंवबिंदु सांठवी
विमल निजांतरिं तेजोमय रवि
तेविं तुला मी निर्मल हृदयीं
　　ऐशी मजला आस ॥

धुळें तुरुंग, मे १९३४

२३ प्रभु, सतत मदंतर हांसूं दे !

प्रभु सतत मदंतर हांसूं दे !
तुझ्या कृपेचा वसंत-वारा
　　जीवन-वनिं मम नाचूं दे ।।
विश्वग्रंथीं पानीं पानीं
　　दृष्टि तुजचि मम वाचूं दे ॥

सकलाकारीं तुजला पाहुन
उचंबळुन मन जाऊं दे ॥

धुळें तुरुंग मे १९३२

२४ जागृत हो माझ्या रामा !

जागृत हो माझ्या रामा !
हे हृदयस्था ! सुख-धामा !
तूं भक्तजनां आधार
तूं ब्रह्मांडा आधार
हरि सकल मोह-अंधार
जलदश्यामा ! ॥

करिं मन्मति निर्मळ पूत
भरि भक्ती ओतप्रोत
त्वद्ध्यान लागु दिनरात्र
सद्विश्रामा !
लाविले तुजकडे डोळे
शतवार जाहले ओले
हें हृदय कितीं गहिंवरलें
घेतां नामा ॥

मज नको मान धन कीर्ती
मज लौकिकाचि ना प्रीती
निज दाखव मंगल मूर्ती
पुरवीं कामा ॥

त्रिचनापल्ली तुरुंग, सप्टेंबर १९३०

२५ हे नाथ ! येईन तव नित्य कामीं

हे नाथ ! येईन तव नित्य कामीं
भवदीय इच्छा
प्रकटीन कर्मीं
अश्रांत अत्यंत करिन श्रमा मी ॥
सुखवीन हे लोक
हरुनी मनःशोक
झिजवीन काया प्रमोदें सदा मी ॥
अश्रू पुसावे
जन हांसवावे
याहून नाहीं जगीं [illegible] नामी
विरघळून जाईन
जशी मेणबत्ती
देईन अल्प प्रकाशा तरी मी ॥
चित्ता शिवो स्वार्थ
न कधींहि देवा !
न जडो कधीं जीव मणि-भूमि-हेमीं ॥
स्मरुनी सदा मी
तुज चित्ति वागेन
तुजवीण नाहीं कुणी अन्य स्वामी ॥
निरपेक्ष सेवा
खरि तीच पूजा
अर्पीन ती त्वत्पदाला सदा मी ॥
इच्छा असे हीच
पुरवून ती तूच
ने दास अंतीं तुझ्या दिव्य धामीं ॥

त्रिचनापल्ली तुरुंग, जानेवारी १९३१

२६ तुजवीण आधार मज कोणि नाहीं !

तुजवीण आधार मज कोणि नाहीं !

पथ कोण दावील
कर कोण घेईल
नेईल सांभाळुनी कोण, आई ! ॥

बघतों तुझी वाट
नयनांतुनी पाट
गळा दाटतो सांगु तुजलागि कायी ॥

हंसतात सारे
न दया कुणा रे
दिशा शून्य राया ! तुझ्यावीण दाही ॥

पाथीं मी उभा रे
हंसतात सारे
मला लोटिती, मी रडे धायिधायी ॥

जग मत्त हें जात
नत मी उभा तात !
ये हात धरुनी मला नीट नेई ॥

कधिंही तुझ्यावीण
पद मी न टाकीन
जावो जरी जन्म हा सर्व जाई ! ॥

पुणें, सप्टेंबर १९३४

२७ कांहीं कळेना, कांहीं वळेना !

कांहीं कळेना, कांहीं वळेना !
निरभ्रशा आकाशांत
कुठूनशीं अभ्रें येत
झणीं सूर्य झांकोळीत
तेज तें पडेना ॥

जरा वरी येई मोड
कुठूनशी तों ये कीड
खाइ अंकुराला गोड
वाढ ती घडेना ॥

पतंग जों वरतीं जाई
तोंच उलट वारा येई
क्षणामध्यें गोता खाई
तो वरी चढेना ! ॥

मला गमे तोची आला
उठें मिठी मारायाला
परी भास सारा ठरला !
तो कधीं मिळेना ॥

अशी निराशा ही फार
जीव होइ हा बेजार
लोचनींचि अश्रूधार
ही कधीं सुकेना ! ॥

धुळें तुरुंग, एप्रिल १९३४

२८ आईचा मार

आई आई ! तूं मज मार मार
मारुन मारुन मजला रडवीं
चाबुक उडवुन रक्ता उडवीं
लावीं मन्नयनांस धार ॥

लाल तुझ्या परि दृष्टीखालीं
प्रेमसुधेची गंगा भरली
दिसते गे अपरंपार ! ॥

मारुन मारुन तूंची रडशिल
जवळी ओढुन मजला घेशिल
तुज दुःख होईल फार ॥

मांडीवरतीं मज बसवाशिल
हनुवट धरुनी मज हंसवाशिल
घेशिल मुके वारंवार ॥

प्रेमें तुजला मी बिलगेन
तव अश्रूंचें मजला स्नान
हरपेल मम दुःखभार ॥

आइ ! तुझा मज रुचतो मार
त्याहुन नाहिं दुजें मज प्यार
मारुन मारुन नार
मारुन करिं उद्धार ॥

धुळें तुरुंग, मे १९३२

२९ कैसें लावियलें मीं दार !

पडला हा अंधार
कैसें लावियलें मीं दार ! ॥

सौंदर्यानें सृष्टी सजली
संगीतानें सृष्टी भरली
दृष्टि परी मीं माझी मिटिली
दिसलें मज ना सार ! ॥

तरू डोलती वेल नाचती
उत्साहाच्या अखंड मूर्ती
आनंदाची जगीं निर्मिती
संतत हो करणार ॥

निर्मल सुंदर पुष्प फुलती
परिमल देती लघु जरि दिसती
प्रकाश धरणीवरी उधळिती
सदैव ती हंसणार ॥

पहा पांखरें मूर्तानंद
किति त्यांचे ते सुंदर रंग
किलबिल ऐकून किती तरंग
सहृदय-मनि उठणार ॥

नभीं तारका सदा चमकती
सागरावरी लहरी हंसती
डोळे अमुचे जरि हे बघती
वृत्ति उचंबळणार ॥

सुंदर साधें हिरवें गवत
वसुंधरेला तें नटवीत
दृष्टि जगाची तें निववीत
हिरवें हिरवें गार ॥

विश्वामधला प्रत्येक कण
जगांत फेंकी प्रकाशकिरण
प्रकाश-मोदें कोंदे त्रिभुवन
घेइ न तोचि भिकार !।।

कृतज्ञतेचा सद्भावाचा
स्नेहाचा निःस्वार्थ प्रीतिचा
भक्तीचा निष्पाप अश्रुचा
प्रकाश अपरंपार ! ॥

जगांत भरलें रमणीयत्व
जगांत भरलें असे शिवत्व
जगांत भरलेंसे सत्यत्व
कोण परी बघणार ॥

मनुज-मानसीं डोकावून
खोल असे जो सदंश बघुन
झालों कव्हांहि न तल्लीन
केला मीं धिक्कार !।।

वृत्ति करोनी निज अनुदार
रागावोनी सकळ जगावर
काय साधलें अहा खरोखर
झालों मी भूभार ! ॥

पायांपाशीं माणिकमोतीं
प्रकाशसिंधू सदा सभोंतीं
भिकार तिमिरीं केली वसती
आणि अतां रडणार ! ॥

अश्रूंचे बांधिले बंगले
तिमिराचे गालिचे पसरिले
नैराश्याचें गाणें रचिलें
        केला हाहाःकार ! ॥

जगापासुनी गेलों दूर
मोदा सोडुन गेलों दूर
प्रकाश सोडून गेलों दूर
        आणि पुन्हां झुरणार ! ॥

शोकें आतां भरता ऊर
जिवास आतां सदैव हुरहुर
कशास आतां करूं मी कुरकुर
        झालें जें होणार ! ॥

त्रिचनापल्ली तुरुंग, आक्टोबर १९३०

३० हंस माझ्या मुला !

वारा वदे
कानामधें
गीत गाइन तुला
ताप हरिन
शांति देइन
हंस रे माझ्या मुला ! ॥

चिमणी येऊन
नाचून बागडून
काय म्हणे मला

चिवचिव करिन
चिंता हरिन
हंस रे माझ्या मुला ! ॥

हिरवें हिरवें
डोल बरवें
झाड बोले मला
छाया देइन
फळफूल देइन
हंस रे माझ्या मुला ! ॥

सुमन वदे
मोठ्या मोदें
प्रेम देइन तुला
गंध देइन
रंग दाविन
हंस रे माझ्या मुला ! ॥

रवी-शशी
ताराराशी
दिव्य दाविन तुला
देइन प्रकाश
बोले आकाश
हंस रे माझ्या मुला ! ॥

पाऊस पडेल
पृथ्वी फुलेल
मेघ म्हणे मला

नद्यानाले
बक्षीस भरले
हंस रे माझ्या मुला ! ॥

हिरवें हिरवें
कोमल रवें
तृण म्हणे मला
माझ्यावरी
शयन करी
हंस रे माझ्या मुला ! ॥

जेथें जाइन
जेथें पाहिन
ऐकुं ये मला
रडूं नको
रुसूं नको
हंस रे माझ्या मुला ! ॥

पदोपदीं
अश्रू काढी
कुणि न बोलला
सृष्टि सारी
मंत्र उच्चारी
हंस रे माझ्या मुला ! ॥

माझ्या अश्रुंनो
माझ्या मित्रांनो
खोलिमध्यें चला

दार घेऊं लावुन
या तुम्हि धांवुन
तुम्हिच हंसवाल मला ! ॥

त्रिचनापल्ली तुरुंग, मार्च १९३१

३१ झुरतों मी रात्रंदिवस !

होतों मी कासावीस । झुरतों मी रात्रंदिवस ! ॥
श्रद्धेच्या दुबळ्या हातीं । त्वत्प्रकाश धरण्या बघतों
बाळ जसा भूमीवरुनी । चंद्राला धरण्या धजतो
अंधारामधुनी देवा । त्वन्निकट यावया झटतों
मूल मी कळेना कांहीं
कावराबावरा होई
डोळ्यांना पाणी येई
अंतरीं तुझाची ध्यास ॥

त्वत्प्रसाद मज लाभेल । होती मम हृदयीं आशा
तूं प्रेम मला देशील । होती मम हृदयीं आशा
तूं पोटाशीं धरिशील । होती मम हृदयीं आशा
परि माय माउली रुसली
या बाळावर रागवली
ती येईना मुळिं जवळी
ये माझ्याजवळीं बैस ॥

रात्रींच्या समयीं शांत । सळसळतीं तरुचीं पानें
मी खिडकापाशीं जात । सोत्कंठ बघे नयनानें
प्रभु माझा बहुधा येतो । घेतली धांव का त्यानें

बाहेर खिडकिच्या हात
धरण्याला त्याचा हात
मी काढितसें सोत्कंठ
ठरला परि केवळ भास ! ॥

आकाशीं बघुनी तारे । गहिंवरतें माझें हृदय
हे थोर थोर पुण्यात्मे । कां करिती प्रभुस न सदय
दिसती न तयांना काय । अश्रु मन्नेत्रिं जे उभय

हे मंगल निर्मळ तारे
कथितिल का प्रभुला सारें ?
हृदयांतिल माझे वारें
बाळगितों ही मनिं आस ॥

प्रभु आला ऐसें वाटे । तों दिसे निबिड अंधार !
हृदयांत जरा आनंद । तोंच येइ शोका पूर !
सुमनांचा वाटे हार । तों करित भुजग फूत्कार

रडकुंडिस येई जीव
कोमेजे हृद्राजीव
करितो न प्रभुजी कींव
प्राशावें वाटे वीष ! ॥

पंकांतुन यावें वरतीं । रमणीय सुगंधी कमळें
भूमींतुन यावें वरतीं । अंकुरें मृदुल तेजाळें
दुःखनिराशेंतुन तेवीं । उघडी मम आशा डोळे

परि हिमें कमळ नासावें
अंकुरा किडीनें खावें
आशेनें अस्ता जावें
दुःखाची देउन रास ॥

आस निराशेचा खेळ। खेळुनी खेळुनी दमलों
वंचना पाहुनी माझी। संतत मी प्रभुजी श्रमलों
हुंदके देउनी देवा। ढसढसा कितिकदां रडलों
तुज पाझर देवा फुटूं दे
त्वन्मूर्ति मजासि भेटूं दे
त्वच्चरण मजासि भिजवूं दे
हंसवा हा रडका दास ॥

त्रिचनापल्ली तुरुंग, सप्टेंबर १९३०

३२ नमस्कार

असो तुला देवा माझा सदा नमस्कार
कसा होउं उतराई मी काय बोलुं फार ! ॥
दिलें निळें आकाश तसे चंद्र-सूर्य-तारे
दिले जीवनाधार असे दिवारात्र वारे
सर:सरित्सागर दिधले कितिक तूं उदार ॥
वसुंधरा सुंदर दिधली क्षमामूर्ति माय
हरितरम्य सृष्टी दिधली दृष्टि तृप्त होय
फुलें-फळें-धान्यें देउन चालवीशि भार ॥
माय-बाप-बंधू-भगिनी आप्त सखे स्नेही
दिलें प्रेम त्यांचें म्हणुनी सकळ सह्य होई
कृतज्ञता मैत्री प्रीती तूं दिलीस थोर ॥
तसा देह अव्यंग दिला हृदयही दिलेंस
बुद्धिची दिली देणगि रे केविं वर्णुं तीस
अशा साधनांनी तरि तें दिसो तुझें दार ॥

धुळें तुरुंग, मे १९३२

२२ गाडी धीरे धीरे हांक

गाडी धीरे धीरे हांक। बाबा धीरे धीरे हांक
धीरे धीरे हांक। गाडी धीरे धीरे हांक ॥

बैलांना तूं फार न मारी
प्रेमें त्यांना तूं चुचकारी
प्रेमाची जी बळकट दोरी
तीनें त्यांना राख ॥

हातीं परि तद्‌गती असावी
म्हणुनी वेसण ती घलावी
त्याना परि ती रुतूं न द्यावी
टोंचावें हलु नाक ॥

ठेवी अपुले प्रसन्न बैल
घाली पाठीवरती झूल
केवळ सोडी परी न सैल
वाटूं दे तव धाक ॥

गाडी बाबा मजबुत ठेवी
उत्साहाचें ओंगण देई
मार्गी ती ना मोडुन जावी
धैर्यें पुढती ठाक ॥

सावध राहुन पंथा पाहीं
असतिल खळगे ठायींठायीं
गाडी जाइल खालीं पाहीं
करि ना डोळेझाक ॥

अंधारीं ना मार्ग दिसेल
गाडी पुढती तुझी घुमेल
असेल दलदल तिथें फसेल
रुतेल बाबा चाक ॥

चाक रुते तरि खांदा देई
निराश मुळि ना चित्तीं होई
हृदयीं भगवंताला ध्याई
करुणा त्याची भाक ॥

चोरहि येतिल व्याघ्रहि येतिल
बैल बुजोनी तूंही भीशिल
भिऊं नको तो स्वामी येइल
मारी त्याला हांक ॥

पथिं कंटाळा जरि कधिं येई
गोड प्रभूचीं गाणीं गाई
भूक लागली तरि तूं खाई
भक्तीचा मधु पाक ॥

संतजनाच्या उपदेशाचा
भगवंताच्या मधु नामाचा
चारा बैलां देई साचा
दिसतिल तेजें झाक ॥

मार्ग क्रमितां ऐसा आपा
पावशील ना परितापा
प्रवास सुखकर होइल सोपा
चिंता सारी टाक ॥

इष्ट स्थाना मग तू जाशिल
प्राप्तव्य तुझें तुला मिळेल
सौख्यानें मन वोसंडल
दिव्यानंदा चाख ॥

त्रिचनापल्ली तुरुंग, सप्टेंबर १९३०

३४ आशा-निराशा

(बंगाली चाल)

पतीत खिन्न अति दुःखी उदासीन
तळमळे जीव जसा जळाविण मीन ॥
कोठें जाऊं कोणा पाहूं निराधार बाळ
अश्रूनीं ओले झाले माझे दोन्ही गाल
मदीय हृदयांत निराशेचा सूर
अंधार सभोंवतीं भरलास भेसूर
मनोरथ-मुकुलांचा माझ्या झाला नाश
तिळभर उरलि नाहीं मला मुळें आस
आकांक्षा स्वप्नें जणु माझीं स्वार्थमूल
म्हणून काय आज पडलीं खात धूळ
भिकारि जार केली इतकी मी वणवण
रिकामि झोळी माझी जवळ नाहीं कण
लाजेनें मरतों मी दावुं कुणा मुख
या जन्मि नाहीं जणु मजलागीं सुख
कशाला मी राहुं जगीं फेकुं दे हे प्राण
मनीं म्हणें असें तोंचि ऐकुं येई गान

अनंत सिंधुमध्यें मिळावा फळक
अपार अंधारांत दिसावी झळक
तान्हेल्याला लाभावी पाण्याची चुळुक
घामाघूम झालेल्याला वाऱ्याची झुळुक
तसा मला ऐकुं आला शब्द मोटा गोड
दाखवुं लागला मला माझ्या सौभाग्याचा मोड[1]
"विकारांची वासनांची तुझ्या झाली राख
आकांक्षा मनोरथ जे जे झाले खाक
त्यांतून तो बघ दिसतो येत आहे वर
आशेचा प्रकाशाचा अंकुर सुंदर
भविष्य बघ तुझें सुंदर उज्ज्वल
निराश नको होऊं सोस थोडी कळ
प्रेमाचे पावित्र्याचे पल्लव फुटतील
सेवेचीं त्यागाचीं फुलें फुलतील
प्रशांत शांतिचीं फळें लागतील
तुझ्या मनोवृत्ति मुला मोदें डोलतील
पूस पूस अश्रु सारे हांस रे बाळा हांस
तुझ्या भविष्याचा बघ येतो गोड वास"
कुणि तरि हृदयांत बोले असा सूर
"हुरहुर नको करुं बाळा ! जाइल दैन्य दूर"
निराशेतून असे येनि आशेचे किरण
आशा जाउन पुन्हां घेरि निराशा भीषण
आशा-निराशांच्या अशा लाटांवर मान
खालींवर होई तुझा, देवा ! दास दीन ॥

१ अंकुर

त्रिचनापल्ली तुरुंग, मार्च १९३१

३५ दाखव मज अपुले चरण

हे शरणागतजन–करुण । दाखव मज अपुले चरण ।।

मी पतंग सूत्रावीण
मी पाखरुं पंखावीण
मी मीन जीवनावीण
मज फारच होई शीण ।।

हे प्रबळ वासना–वारे
खेळणें करिति मज बा रे
उडविती भ्रमविती जोरें
सांभाळिल तुजविण कोण ।।

मी पाप-पंकरत कीट
दुर्गंधि मनीं ये वीट
होईल हृदय कधिं नीट
मज बरवें वाटे मरण ।।

वेढितो घोर अंधार
मजसि ना दिसतसे पार
कोण रे असे आधार
कासाविस होती प्राण ।।

मी तुझी बघतसें वाट
डोळ्यांत अश्रुचे लोट
हृदयांत शोक घनदाट
तूं माय-बाप-गुरु जाण ।।

ये करें मला कुरवाळी
मी मूल मला प्रतिपाळी
मी फूल होइ तूं माळी
ये येई करि उद्धरण ।।

घे मांडीवर निज बाळ
प्रेमानें चुंबी गाल
ही इडापिडा तूं टाळ
तूं मंगल तूं अघहरण ॥

हें जीवन होवो सफळ
करि पूर्ण हेतु मम विमल
मम निश्चय राहो अचळ
आदर्श असो आचरण ॥

त्रिचनापल्ली तुरुंग, ऑगष्ट १९

३६ येवो वसंत-वारा

नवजीवन-प्रदाता । चैतन्य ओतणारा
सुकल्यास हांसवीना । आला वसंत वारा
आला वसंत-वारा । वनदैन्य हारणारा
सुटला सुगंध गोड । भरला दिगंत सारा
रानींवनीं बहार । आला फुलांफळांस
समृद्धि पाहुनीयां । आनंद पांखरांस
वेली तरू रसानें । जातात भरभरोनी
डुलतात नाचतात । नवतेज संचरोनी
फुटतो मुक्या पिकाला । तो कंठ गोड गोड
सजतें सुपल्लवांनीं । तें शुष्क वृक्ष-खोड
सोत्कंठ गायनानें । पिक नादवीत रान
परिसून तें सहृदय । विसरून जाइ भान
सृष्टींत सर्व येतो । जणुं जोम तो नवीन
जें जें वठून गेलें । तें तें उठे नटून

सृष्टींत मोद नांदे । सृष्टींत हास्य नांदे
संगीत गोड गोड । सृष्टींत सर्व कोंदे

सृष्टींत ये वसंत । परि मन्मनीं शिशीर
मम जीवनीं वसंत । येण्यास कां उशीर ?

कां अंतरीं अजून । नैराश्य घोर राहे
कां लोचनांमधून । ही अश्रुधार वाहे

अंधार अंतरंगीं । भरला असे अलोट
कांहीं सुचे रुचे ना । डोळ्यांत अश्रु-लोट

उत्साह लेश नाहीं । उल्हास अल्प नाहीं
इवलीहि ना उमेद । झालों हताश पाहीं

सत्स्फूर्तिचा स्फुलिंग । ना एक जीवनांत
मेल्यापरी पडें मी । रडतों सदा मनांत

हतशुष्क जीवनाचा । निस्सार जीवनाचा
जरि वीट येइ, तरिही । न सुटेच मोह त्याचा

ओसाड जीवनाची । भूमी सदा बघून
वणवेच पेटतात । मनिं, जात मी जळून

ओसाड जीवनाचें । पाहून वाळवंट
करपून जीव जाई । येई भरून कंठ

पाहून जीवनाचा । सारा उजाड भाग
मज येइ भडभडोनी । मज ये मदीय राग

कर्में अनंत पडलीं । दिसतात लोचनांतें
परि एकही कराया । राया ! न शक्ति मातें

संसार मायभूचा । सारा धुळींत आज
कांहीं करावयाला । येई मला न काज

हृदयीं मदीय भरतें । देवा अपार लाज
कांहींच हातुनीयां । होई न मातृ-काज

असुनी जिवंत मेला । जो कर्महीन दीन
मनबुद्धि देह त्याचीं । तीं व्यर्थ, फक्त शीण

या मातृ–सेवनांत । या मातृ–काम–काजीं
वाटे मनांत, काया । झिजुं दे सदैव माझी

परि जोर ना जराही । संकल्प-शक्ति नाहीं
मनिंचे मनीं तरंग । जाती जिरून पाहीं

मम जीवनांत देवा । येवो वसंत–वाग
गळुं देत जीर्ण पर्णें । फुटुं दे नवा धुमारा

शिरुं दे मनांत जोम । शिरुं दे मनीन तेज
करण्यास मातृ-सेवा । उठुं देच जेवि वीज

खेळो वसंत–वात । मज्जीवनीं अखंड
करुं देच मातृ–सेवा । अश्रांत ती उदंड

असुं दे सदा मदीय । मुखपुष्प टवटवीत
असुं दे सदा मदीय । हृत्कंज घवघवीत ।

तोंडावरील तेज । आतां कधीं न लोपो
आपत्ति आदळोत । अथवा कृतांत कोपो

दृष्टीमधें असूं दे । नव दिव्य ब्रह्मतेज
वाणींतही वसूं दे । माझ्या अमोघ ओज

पायांमध्यें असूं दे । बळ अद्रि वांकवाया
हातामध्यें असूं दे । बळ वज्र तें धराया

हंसु दे विशंक जीव । पाहून संकटांना
निश्चित जाउं दे रे । तुडवीत कंटकांना

निर्जीव मी मढें रे । पडलों असे हताश
चढुं दे कळा मुखाला । करुं दे कृती करांस

हातून अल्प तरि ती । सेवा शुभा घडूं दे
न मढ्यापरी पडूं दे । चंडोलसा उडूं दे

चैतन्य-सिंधु तूं रे । दे दिव्य जीवनास
जरि मृत्यु तो समोर । विलसो मुखीं सुहास्य

संजीवनांबुधी तूं । संजीवनास देई
दे स्फूर्ति जळजळीत । नैराश्य दूर नेई

तूं एक शक्ति माझी । तूं एक तारणारा
जे दीन हीन त्यांची । तूं हांक ऐकणारा

हत-जीव-जीवनांच्या । रोपांस कोण पाळी
तूं एक वाढवीता । तूंचि प्रबुद्ध माळी

हृदयीं बसून माझ्या । फुलवीं मदीय बाग
मातापिता सखा तूं । गुरु तूंच सानुराग

फुलतील वाळवंटें । हंसतील शुष्क रानें
नटतील भू उजाड । गातील पक्षि गाणें

जरि त्वत्कृपा-वसंत । येईल जीवनांत
चंडोलसा उडेन संस्फूर्त गात गात

त्वत्स्पर्श अमृताचा । मजला मृता मिळूं दे
मम रोमरोमिं रामा । चैतन्य संचरूं दे

आतां सदा दयेचा । सुटूं दे वसंत-वारा
फुलूं देच जीवनाचा । जगदीश ! भाग सारा

धुळें तुरुंग, मे १९३२

३७ माझें ध्येय

करीन सेवा तव मोलवान । असो अहंकार असा मला न
मदीय आहे बळ अल्प देवा । बळानुरूपा मम घेई सेवा ॥

कधीं कुणाचे मजला पुसूं दे । जलार्द्र डोळे मग तो हंसूं दे
अनाथदीनाजवळीं वदेन । सुखामृताचे प्रभु शब्द दोन ॥

कधीं करावा पथ साफ छान । कधीं हरावी मळ–मूत्र–घाण
बघून रोगार्त करीन घाई । बनेन त्याचा निरपेक्ष आई ॥
जया न कोणि प्रभु मी तयाचा । तदर्थ हे हात तदर्थ वाचा
तदर्थ हे प्रेमळ नेत्र–दीप । सदैव जागा मम तत्समीप ॥
कधीं कधीं मंगल मी लिहीन । कथा नवी वा कविता नवीन
लिहीन मी नाटक वा निबंध । करीन भाषान्तर वा सबंध ॥
जगांत जे जे सुविचार वारे । मदीय भाषेंत भरोत सारे
असें सदा वाटतसे मनांत । तदर्थ माझे शिणतील हात ॥
करीन ज्या ज्या लघुशा कृतीस । तिच्यांत ओतीन मदंतरास
समस्त कर्मी हृदयारविंद । फुलेल, पूजीन तयें मुकुंद ॥
असे प्रभूची कृतिरूप पूजा । असें सदा भाविल जीव माझा
मदंतरींची मिसळून भक्ती । मदीय कर्मी, मिळवीन मुक्ति ॥
कुठेंहि सांदींत जरी पडेन । तिथें फुलाचेपरि मी हंसेन
मला समाधान असो तयांत । असो तुझें चिंतन तें मनांत ॥
असो तुझें नाम मदीय वक्त्रीं । असो तुझें रूप मदीय नेत्रीं
असो तुझें प्रेम मदंतरांत । भरून राहीं मम जीवनांत ॥

नाशिक तुरुंग, जानेवारी १९३३

२८ तुझ्या हातांतला

खरोखरी मी न असें कुणी रे । चराचराचा प्रभु तूं धनी रे
हले तुझ्याविण न एक पान । उठे तुझ्याविण न एक तान ॥
त्वदंगणांतील लतेवरील । लहान मी क्षुद्र दरिद्र फूल
तुझ्य कृपेनें रस गंध दावो । तुझ्याच सेवेंत सुकोन जावो ॥
मदीय हा जीवनकुंभ देवा । रसें, उदारा! मधुरें भरावा
करून त्वत्कर्म रिता बनावा । तुझ्याच पायीं फुटुनी पडावा ॥

फुटे जरी नीट तुम्हीं करावा । रिता तरी तो फिरुनी भरावा
रसा समर्पून पुन्हां फुटेल । फुटुन जातां चरणीं पडेल ॥

फुटे करा नीट रिता भरावा । असाच हा खेळ सुरू रहावा
तुझ्या न सेवेंत कधीं दमूं दे । अनंत खेळांत सदा रमूं दे ॥

जणूं तुझ्या मी मुरली मुखांत । तुझेंच गीत प्रकटो जगांत
बनेन वेणू तव मी मुखींची । असे असोशी प्रभु एक हीची ॥

तुझ्या करांतील बनून पांवा । कृतार्थ हा जन्म मदीय व्हावा
करावया मूर्त शुभ स्व–हेतू । करी मला साधन आपुलें तूं ॥

नाशिक तुरुंग, जानेवारी १९३३

३९ द्विविध अनुभव

भरला हा अंधार । सारा भरला हा अंधार ॥

क्रूर पशू हे हिंसक भेसुर
गदारोळ करितात भयंकर
थरथरतें भीतिनें मदंतर
निरखुनि हें कांतार ॥

वाघ गुरगुरे अंगावरतीं
भुजंग फूत्कारातें करिती
विंचू करिती नांगी वरतीं
नाहिं कुणी आधार ॥

डोळे जैसे खदिरांगार
झिंज्या पसरुन भेसुर फार
धांवुन येई हा अंगावर
पिशाच्चगण अनिवार ॥

कांटे रुतती टुपती दगड
भुजंग विंचू दिसती रगड
मरून जाइन राहिन ना धड
डोळ्यां लागे धार ॥

भयभीतीनें मी गांगरत
शतदां मार्गी मी अडखळत
जखमा होती वाहे रक्त
केला हाहाःकार ॥

पाहुनि दुःखाचा बाजार
माझें झालें मन बेजार
अंगीं उरला अल्प न जोर
पडलीं गात्रें गार ॥

तीक्ष्ण नखांनीं फाडफाडुन
दांतांनीं चावुन कडकडुन
टाकितील मजला खाऊन
करितिल वाटे ठार ॥

झंजावातें जैसें पान
कांपे, तेवीं मी बलहीन
प्रभुजी, कोणा जाऊं शरण
वदवे ना मज फार ॥

हे विश्वंभर करुणासागर
हे परमेश्वर परमोदार
शोधित आहें तुझेंच दार
तार मला रे तार ! ॥

* * *

सरला घन अंधार   आला प्रकाश अपरंपार ।।

प्रभुची मुरली हळुच वाजली
क्षणांत सारी सृष्टि बदलली
सुमनें पायांखाली फुललीं
हरला माझा भार ।।

गदारोळ तो सकळ निमाला
प्रकाश आला सत्पथ दिसला
करुणासागर तो गहिंवरला
जाइन आतां पार ।।

अभ्रें येती विलया जाती
फिरुन तारकातती चमकती
तैशी झाली मदंतरास्थिति
उदया ये सुविचार ।।

विवेकदंडा करीं घेउन
वैराग्याची वहाण घालुन
धैर्ये पुढती पाउल टाकिन
खाइन मी ना हार ।।

डसावया ना धजती सर्प
व्याघ्रवृकांचा हरला दर्प
भीति न उरली मजला अल्प
विलया जात विकार ।।

हलकें झालें माझें हृदय
मोह पावले समूळ विलय
सद्भावाचा झाला उदय
केला जयजयकार ।।

मदंतरंगीं मंजुळवाणी
वाणी तुमची शुभ कल्याणी
प्रभु ! येऊं दे ऐकूं निशिदिनीं
विनवित वारंवार ॥

त्रिचनापल्ली तुरुंग, जानेवारी १९३१

४० हे सुंदरा अनंता !

हे सुंदरा अनंता ! । लावण्य–केलि–सदना !
कधिं भेटशील मजला । कंदर्प–कोटि–वदना !
सकलांहि या जिवांच्या । प्रेमार्थ तूं भुकेला
चित्तें हरावयाला । रचितोसि रंगलीला
संध्या समीप येतां । भरिशीं नभांत रंग
तव हृत्स्थ प्रेमसिंधु । त्याचेच ते तरंग
सांजावतां नभांत । उधळीत रंग येशीं
रमवीशि या जिवांना । कर लेशही न घेशीं
रमवावयास जीवा । सुखवावयास, राया !
निज दिव्य चित्रशाळा । करिशीं खुली बघाया
हंसवावयास जीवां । शिकवावयास राया !
निज भव्य चित्रशाळा । करिशीं खुली बघाया
पिवळे निळे गुलाबी । नारिंगि गौर लाल
संमिश्रणें सुरम्य । करितात जीव लोल
काळे कभिन्न मेघ । करितोस ते सु–वर्ण
त्वत्स्पर्श दिव्य होतां । राहील काय दैन्य !

घालूनियां किरीट । कान्हाच का उभा तो
ऐसा कधीं कधीं तो । आभास गोड होतो
रक्तोत्पलें सुरम्य । फुललीं अनंत गमती
ते हंस कांचनाचे । गमतात तेथ रमती
करिती प्रसन्न चित्त । करिती गभीर धीर
चित्रें विचित्र बघुनी । हृदयांत भाव-पूर
शोभा नभांत भव्य । शोभा नभांत नव्य
बघुनी अपार भरती । हृदयांत भाव दिव्य
करितोस रंगबदल । राया क्षणाक्षणाला
इकडेहि रंग विविध । चढतात मन्मनाला
करितोसि रंग-फेर । देशीं नवा मुलामा
तूं दावितोस गोड । जादू मुलांस आम्हां
मोडूनियां क्षणांत । रचिशीं नवाकृतीस
बघुनी तुझी चलाखी । किति मोद मन्मतीस
गंभीर होइ चित्त । दुसऱ्या क्षणींच हंसतें
हंसलें न जों पुरेसें । तिसऱ्या क्षणींच रडतें
येती मनीं विचार । ते मृत्यु-जीवनाचे
जणुं जीव त्या घडीला । डोल्यावरींच नाचे
होतांच वासरान्त । होतांच भास्करान्त
जणुं पूर वैभवाला । चढतो वरी नभांत
येतां समीप अंत । जीवासही अनंत
ऐसें मिळेल भाग्य । करुं मी किमर्थ खंत ?
जणुं मृत्यु रम्य दार । त्या जीवना अनंत
सौभाग्य-हेतु अस्त । करुं मी किमर्थ खंत ?
ने मृत्यु त्या अमर्त्यीं । ने अंत त्या अनंतीं
दैवीं दिसेल भाग्य । करुं मी किमर्थ खंती ?

श्रीमंत त्या प्रभूचा । मी पुत्र भाग्यवंत
होऊं सचिंत कां मी । करुं मी किमर्थ खंत ?
ऐसा विचार माझ्या । हृदयांत गोड येई
माझी महा-निराशा । प्रभुजी पळून जाई
जे रंजले प्रपंचीं । जे गांजले जगांत
रिझवावयास त्यांना । नटतोसि तूं नभांत
दारिद्र्य-दुःख-दैन्य । निंदापमान सर्व
सायंनभा बघोनी । विसरून जाई जीव
रंगच्छटा अनंत । आकार ते अनंत
करूं वर्णना कसा मी । बसतों मुका निवान्त
बघतों अनंत शोभा । हृदयीं उचंबळोनी
मिटितों मधेंच डोळे । येतात ते भरोनी
गालांवरून अश्रू । येतात घळ्घळोनी
सायंतनीन अर्घ्य । देतों तुला भरोनी
नटतोसि रंगरंगीं । तूं दिव्य-रूप-सिंधु
तूं तात मात गुरु तूं । प्रिय तूं सखा सुबंधु
राहून गुप्त मागें । करितोसि जादुगारी
रचितोसि रंगसृष्टि । प्रभु तूं महान् चितारी
किति पाहुं पाहुं पाहूं । तृप्ती न रे बघून
शतभावनांनिं हृदय । येई उचंबळून
भवदीय दिव्य मूर्ति । केव्हां दिसेल नयनां
भिजवीन आंसवांनीं । केव्हां त्वदीय चरणां
हे सुंदरा अनंता । लावण्य-केलि-सदना
कधि भेटशील मातें । कंदर्प-कोटि-वदना !

नाशिक तुरुंग, ऑगस्ट १९३२

४१ रामवेडा

मला हंसता का ? हंसा हंसा सारे । चित्त माझें परि रडे शोकभारें
मनामधिल खुडूं केविं मोह-मोडा । मला सांगा, मी असें रामवेडा ॥
मला झडकरि कुणि राम दाखवा रे । तयावीण मला शून्य गमे सारें
कोण उकलिल त्यावीण मोह—वेढा । मला सांगा, मी असें रामवेडा ॥
मला पत्ता सांगाल काय कोणी । राम राहे तो कोणत्या ठिकाणीं
राम-सीतेचा कुठें असे जोडा । मला सांगा, मी असें रामवेडा ॥
द्याल कोणी का मला वदा राम । द्याल कोणी तो का मुनिजन—विश्राम
कुणी माझ्या पुरवील काय कोडा । मला सांगा, मी असें रामवेडा ॥
उठा सत्वर मज राममूर्ति दावा । जया ध्यावें जो अहोरात्र गावा
मला धरवेना धीर अतां थोडा । मला सांगा, मी असें रामवेडा ॥
राम कोठें ? तव अंतरांगें आहे । राम कोठें ? सर्वत्र शोभताहे
नयन वेड्या ! उघडून बघे नीट । धीट होउन घे, ऊठ, रामभेट ॥

त्रिचनापल्ली तुरुंग, सप्टेंबर १९३०

४२ आई, दार उघड

किती धडपडलों किती भागलों मी । किती श्रमलों यावया तुझ्या धामीं
किती रडलों मी सतत धायिधायी । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥
तुझ्या पायांशीं देई आसऱ्याला । नको दूर करूं आइ वांसराला
तुझ्या पायांविण कांहिं नको पाही । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥
मला भिवविति हे वृक-व्याघ्र घोर । मला घाबरविति उग्र दुष्ट चोर
खाउंखाऊं करितात धीर नाहीं । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥
थंडिवाऱ्याचा बाळ उभा दारीं । सकळ थरथरतें अंग बघे भारी
घेई पोटाशीं ऊब मला देई । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥

ठेव मजला तूं निजवुनी कुशींत । मला अंगाई गाइ गोड गीत
कितिक जन्मावधि झोंप मला नाहीं । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥

अमित जन्मांची लागली तहान । कसे तडफडती प्राण हीन दीन
तव प्रेम–पयोधार गोड देई । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥

तुला करुणेचा बोलतात सिंधु । मला कां देशीं एकही न बिंदु
मीच नावडतें पोर सांग कायी । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥

अनेकांना तूं सतत पावलीस । परी मजवरतीं कां ग कावलीस
तुझ्यावीणें आधार अन्य नाहीं । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥

अनेकांना तूं देशि साउलीस । कां ग माउलि ! मजवरा रूसलीस
तुझ्यावीण मला ओस दिशा दाही । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥

बाळ दारीं रडतसे दीनवाणा । तुला ये ना कां आज प्रेमपान्हा
कसें आईचें हृदय कठिण होई । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥

चकोरातें तो, आइ ! जमा इंदु । चातकाला तो जेविं नीर–बिंदु
तुझें दर्शन मज तसें प्राण–दायी । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥

बोल माझ्याशीं, आइ ! एक बोल । तुझा बोल सुधा–सागरकल्लोल
तुझा शब्द मला नवप्राणदायी । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥

आइ ! गेले हे खोल किती डोळे । तुझ्यासाठीं मत्प्राण हे भुकेले
अहर्निश त्वद्विरहाग्नि फार दाही । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥

पिकें पाण्याविण जाति गे सुकून । मुलें मातेविण जाति गे झुरून
तुझ्याविण माझा जीव सुकुन जाई । दार उघड अतां आइ ! जीव जाई ॥

कामधेनू होईल का कठोर । ताप देइल का कधीं चंद्रकोर
कशी गंगा होईल तापदायी । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥

मातमहिमा ना आज मालवावा । मातृगरिमा ना आइ ! घालवावा
ब्रीद सांभाळीं तें न लया नेई । दार उघड अतां, आइ ! जीव जाई ॥

आइ ! माझी ही शेवटील हाक । आइ ! बाहेरी येउनियां ठाक
अजुन बाहेरी तूं जरी न येशीं । तुझ्या पोराचें प्रेत तूं पहाशीं ॥

नाशिक तुरुंग, मे १९३३

४३ जीवननाथ

तृणास देखून हंसे कुरंग । मरंदपानें करि गान भृंग
जलांतरंगीं करि मीन नाच । तवानुरागीं प्रभु मी तसाच ॥
दयासुधासिंधु तुम्ही अपार । सुखमृताचे तुम्हि डोह थोर
लहानसा तेथ बनून मीन । विजेपरी चम्‌चम् मी करीन ॥
मदीय तूं जीवननाथ देवा । मला स्वपायांजवळींच ठेवा
तव स्मृति श्वाससमान जीवा । मदीय संजीवन तूंच देवा ॥
मदीय तूं नाथ मदीय कांत । मदीय तूं प्राण मदीय स्वांत
मदीय तूं सृष्टि मदीय दृष्टि । मदीय तूं तुष्टि मदीय पुष्टि
जिथें तिथें मी तुजला बघेन । कुदेन नाचेन मुदें उडेन
तुलाच गातील मदीय ओठ । तुझेच ते, ना इतरा वरील ॥
कधीं कधीं तूं लपशीं गुलामा । परी तुला मी हुडकीन रामा
तुला लपंडाव रुचे सदैव । गड्या परी तूं मम जीव जीव ॥
कधीं न जाई बघ दूर आतां । तुझ्या वियोगें मज मृत्यु नाथा
प्रिया ! तुझे पाय मदीय डोई । बसूं असे संतत एक ठायीं ॥

नाशिक तुरुंग, डिसेंबर १९३२

४४ सुखामृताची मग नित्य धार

कळ्या जळावीण कशा फुलाव्या । दिशा उषेवीन कशा खुलाव्या
उचंबळे इंदुविना न सिंधु । तसाच मी त्वद्विण दीनबंधु ॥
कशास चिंता परि ही उगीच । जिथें तिथें माय असे उभीच
जिवा कशाला करितोस खंत । जिथें तिथें हा भरला अनंत ॥
अनंत नेत्रीं तुज माय पाहे । अनंत हातीं तुज वेढिताहे
जरा तुझे तूं उघडीं स्वनेत्र । दिसेल सर्वत्र पिता पवित्र ॥
जरा जरी तें उघडाल दार । प्रकाश तेथें भरतो अपार
हवा शिरे निर्मळ आंत खूप । तसेंच आहे प्रभुचें स्वरूप ॥
करी न तूं बंद निजान्तरंग । शिरेल तो अंतरिं विश्वरंग
सताड ठेवी उघडून दार । सुखामृताची मग नित्य धार ॥

नाशिक तुरुंग, जानेवारी १९३३

४५ तुला देतों मी जमिन ही लिहून

जीवनाच्या ओसाड वाळवंटीं । कधीं करिशिल कारुण्यमेघवृष्टि
कधीं झिमझिम पाऊस पाडिशील । वाळवंटांचे मळे शोभतील ॥
जीवनाची मम पडित ही जमीन । लागवडीला आणील सांग कोण
मला शक्ति नसे कुशलताहि नाहीं । जगीं कोणाचें साह्य तेंहि नाहीं ॥
मशागत कर तूं पडित वावराची मला कांहिं नको सर्व घेइ तूंची
तुला जें जें प्रभु मनीं आवडेल । पडित भूमींत या सकळ तें पिकेल ॥
मला मोबदला नको एक दाणा । लागवडिला ही पडित भूमि आणा
तुला देतों ही जमिन मी लिहून । मला कांहिं नको दावि पीकवून ॥
मळे होतिल ओसाड वावराचे । पाहुनीयां सुखतील नेत्र साचे
जमिन माझी ही फुकट न रे जावी । तुला करुणा एवढी आज यावी ॥

नाशिक तुरुंग, मे १९३३

४६ आशा

संपोनीयां निशा । उजळते प्रभा
दिनमणी उभा । राहे नभीं
लाखों मुक्या कळ्या । त्या तदा हांसती
खुलती डुलती । आनंदानें
ऊर्ध्वमुख होती । देव त्या पाहती
गंध-धूपारती । ओंवाळिती
तैसें माझें मन । येतांच प्रकाश
पावेल विकास । अभिनव
तोंवरी तोंवरी । अंधारीं राहिन
दिन हे नेईन । आयुष्याचे
फुलेल जीवन-। कळी केव्हां तरी
आशा ही अंतरीं । बाळगीतों

अंमळनेर, १९२८

४७ सोन्याचा दिवस

जन्ममरणांचीं । पाउलें टाकीत
येतों मी धांवत । भेटावया
पापांचे पर्वत । टाकूनियां दूर
येतों तुझें दार । गांठावया
दिवसेंदिवस । होउनी निर्मळ
चरणकमळ । पाहिन तूझें
पाहुन पायांस । निवतील डोळे
सुखाचे सोहळे । लाभतील
कधीं तो सोन्याचा । यैईल दिवस
पुरेल ही आस । अंतरींची

नाशिक तुरुंग, ऑगस्ट १९३२

४८ प्रार्थना

माझ्या ओंठावरि थरथरे प्रार्थना एक हीच
व्हावें माझ्या कधि न भगवन् हातुनी कर्म नीच
श्रद्धा राहो हृदयिं असु दे त्वत्स्मृती देवराज !
चिंतेचें ना किमपि मग तें नाथ ! केव्हांहि काज

त्रिचनापल्ली तुरुंग, जानेवारी १९३१

४९ प्रकाश केव्हां भवनीं भरेल ?

मदीय या मानस-मंदिरांत । तमोमयी संतत घोर रात्र
कुठें असे दीप ? कसा मिळेल ?। प्रकाश केव्हां भवनीं भरेल ? ॥
जशी विजेची कळ दाबतांच । प्रकाश सर्वत्र करीत नाच
कुठें असे ती कळ मंदिराची । सदैव हे धुंडित हात साची ॥
मदीय हे हात दमून गेले । मदीय डोळे बनतात ओले
कधींच का ना कळ सांपडेल । असाच का दास सदा रडेल ?
तुझा सदा मी करितों पुकारा । पुन्हां पुन्हां दावितसां नकारा
असें प्रभो कोठवरी टिकेल । प्रकाश केव्हां भवनीं भरेल ?
रवी-शशी अंबरिं लाविलेस । निज प्रकाशें भरलेंस विश्व
मदंतरीं ज्योति न लावितोस । दिसे स्मशानासम गेह ओस ॥
क्षणीं परी येइ मनीं विचार । उचंबळे तत्क्षणिं मोद-पूर
मना मुक्यानें प्रभुपाय चेप । प्रकाश येईल पहा अपाप ॥
असे विजेची कळ तत्पदांत । पदां धरी तेज भरे घरांत
सदैव जो दाबिल पाय त्याचे । घरांत नाचे बिजली तयाचे ॥
अहा ! मला त्वत्कळ रे मिळाली । मदीय चिंता सगळी पळाली
अतां न सोडीन कधींच पाय । चिर-प्रकाशें तम दूर जाय ॥

प्रकाश येतां मम मंदिरांत । बसेन मी नाचत गीत गात
तव प्रभु ! प्रेमसुधा पिऊन । खराखुरा पागल मी बनेन ॥
नुरेल माझें मज देह–भान । न भूक लागेल न वा तहान
सुखाश्रु नेत्रांतुन चालतील । तनूवरी रोम उभारतील ॥
प्रकाश नाचेल अनंतरंग । सुदास नाचेल डुलेल दंग
बनेल वेडाच बनेल मत्त । तुझ्यांत जाईल मिळून भक्त ॥
प्रकाश येतां तम त्यांत जाई । नदी समुद्रांत मिळून राही
प्रभा रवीपासुन ना विभक्त । तुझ्यांत जाईल मिळून भक्त ॥
जलांत जाता मिळुनि तरंग । सदैव एकत्रच अंग[1] रंग
धरून राही सुम नित्य वृंत । तुझ्यांत जाईल मिळून भक्त ॥
प्रकाश येवो सदनांत थोर । हरो समस्त प्रभु चित्तघोर
सदा प्रकाशास्तव मी भुकेला । प्रकाश द्यावा प्रणती पदाला ॥

नाशिक तुरुंग, एप्रिल १९३२

५० हृदयाचे बोल

मला तुझ्यावीण कुणी कुणी न । खरोखरी मां तुजवीण दीन
नसेच आधार मला कुणाचा । मला विसांवा पद–सारमाचा ॥
सख्य जिवाचा मम आसरा तूं । उदार माता मज बांसरा तूं
गड्या दिलाचा मम दिल्रुबा तूं । म्हणेन मी संतत एक तूं तूं ॥
मदीय तूं बोध मदीय मोद । मदीय चित्ता प्रभु ! तूं विनादे
मदीय संगीत मदीय गान । त्वमेक रे जीवन मामकीन ॥
मदीय तूं खान मदीय पान । मदीय तूं स्थान मदीय मान
मदीय तूं सौख्य मदीय ठेवा । तुझ्याविणें कांहिं न देवदेवा ॥

---

१ आकार आणि रूप ही एकत्र असतात.

तुझाच आधार तुझा विसांवा । तुझाच हे तात ! करीन धांवा
तुलाच मारीन सदैव हांका । कृपांबरानें निज बाळ झांका ।।

तुझ्यावरी सर्व मदीय भार । तुझ्यावरी सर्व सख्या मदार
तुझेंच मातें जरि बंद दार । मदीय दुःखा नच अंत पार ।।

तुझ्यावरी सर्व उड्या मदीय । सख्या जरी प्रेम नुरें त्वदीय
तरी न सत्कर्म घडेल हातीं । समस्त हें जीवन होई माती ।।

न जीव पंखाविण पांखरास । न आस गायींविण वांसरास
पतंग सूत्राविण ना तरंगे । तुझ्याविणें दास तुझा न रंगे ।।

न मूल हासे जरि अंबिका न । चकोर दुःखी जरि चंद्रिका न
वनें वसंताविण हांसतीं न । तुझ्याविणें दास तुझा सुदीन ।।

सुचे वसंताविण ना पिकाला । सुके जरी पाउस ना पिकाला
जळाविणें जाइ जळून मीन । सुके तसा दास भवद्विहीन ।।

अनाथनाथा ! उघडा जगांत । दरिद्र दुःखी पडलों पथांत
मदीय तूं लाज न राखशील । तरी निज ब्रीद गमावशील ।।

सख्या अनंता करुणावसंता । तुझ्याविणें कोण कलंकहंता
मदीय मालिन्य धुवावयातें । तुझ्याविणें कोण समर्थ मातें ! ।।

करीं तुझें मूल धुवून नीट । करी मुलाला शिकवून धीट
तदीय घे हात तुझ्या करांत । पडेल ना तो न घडेल घात ।।

असो तुझा हात मदीय माथां । न दूर लोटी मज दीन–नाथा
मदंतरंगीं करुनी निवास । सुवास द्यावा मम जीवनास ।।

* * *

दिला कशाला नरजन्म मातें । जरी न तत्सार्थक होइ हातें
दिली कशाला तनु मानवाची । जरी असे वृत्ति सदा पशूची ।।

अमोल मोतीं मजला दिलेंस । धुळींत मीं मेळविलें तयास
अयोग्य हातीं बहुमोल ठेवा । दिला किमर्थ प्रभु देवदेवा ! ।।

अमोल लाभे नरजन्म देवा । परी घडेना तव अल्प सेवा
कशी तुला ही नरजन्म-माती । पहावते ? सांग, जयास गाती ॥

मलाच ठावी मम वेदना रे । न कल्पना येइल ती परा रे
किमर्थ मी ढाळित आंसवांतें । तुलाहि माहीत नसेल कां तें ? ॥

अनाथ दोपी दुबळा गरीब । सदैव त्याचें रडणें नशीब
न देव ना मानव त्या न कोणीं । सदा रडावें तिमिरीं बसोनी ॥

सकाळ होवो अथवा दुपार । प्रभात किंवा रजनी गभीर
मला असे एकच काम साचें । अखंड नेत्राश्रुविमोचनाचें ॥

रडून रात्रंदिन दोन्हि डोळे । फुटून जावोत बनोत गोळे
तुला नसे भाग्य बघावयाचें । नुरे तरीं कामच लोचनांचें ॥

परोपरी मी तुज आळवीन । सदैव गीतें रचुनी नवीन
तुझी घडो भेट न वा घडो रे । मुखीं तुझें गीत तरी असो रे ॥

मुखीं असो नाम तरी निदान । तयास मी मानिन सन्निधान
न आठवी माय जरी मुलास । न बाळ केव्हां विसरेल तीस ॥

कितीहि झालें जरि खोडसाळ । तरी उराशीं धरि माय बाळ
मदीय माता परि फार मानी । न पुत्रहांका परिसेहि कांनीं ॥

सदैव माता जपती मुलांना । सदैव माद्या जपती पिलांना
जगांत माता विसरेल बाळ । तरी जगाचा जवळीच काळ ॥

मला न पोटीं धरिशील आई । मला न नेत्रीं बघशील आई
कशास हा जन्म तरी दिलास । मला अहोरात्र रडावयास ॥

न आत्महत्या करण्यास धीर । जरी बघाया तुजला अधीर
न रोगही मित्र बनेल पाही । न देव त्याला जगिं कोणि नाहीं ॥

रडे रडे संतत तूं रडे रे । न जोंवरी त्वत्तनु ही पडे रे
रडावयाचाचि तुझा स्वधर्म । रडावयाचें करि नित्य कर्म ॥

निराश होतें बनतों भ्रमिष्ट । विनिंदितों व्यक्ति जगद्–गरिष्ठ
समस्त मातें हंसतात लोक । कुणा कळे आंतर आइ ! शोक ॥
असाच हा चंचल दुर्विचार । वदून ते हांसती सान–थोर
तुझ्या मुलाची करिती टवाळी । मुका बिचारा परि अश्रु ढाळी ॥

*   *   *

अनंत आनंद तुझ्या जगांत । न मी रडावें कधिंही मनांत
सदैव देवा मजला हंसूं दे । कधीं उदासीन न रे बसूं दे ॥
हंसें सदा मद्वदनीं असावें । मदास्य हें खिन्न कधीं नसावें
असें जरी वाटतसे मनांत। सदा उभे अश्रुच लोचनांत ॥
भरून येती मम नेत्र देवा ! मला कळेना मम पापठेवा
मला न तत्कारण तें कळेना । मदश्रुधारा कधिंही सरेना ॥
वसंत येई पिक गोड गाई । वनस्थली रम्य सजून राही
फुलाफळांना प्रभु ये बहार । मदीय नेत्रीं परि अश्रुधार ॥
शरद् ऋतू ये सुखद प्रसन्न । धरा सधान्या सरिता प्रसन्न
प्रसन्न आकाश प्रसन्न तारे । मदीय नेत्रीं परि अश्रु बा रे ॥
विषाद जाऊन विकास येवो । अकर्मता जाउन कर्म येवो
निशा सरोनी हंसुं दे उषेला । वरो सदा मन्मन जागृतीला ॥
सरोनी अंधार उजेड येवो । निबद्ध माझी मति मुक्त होवो
स्वतंत्रेच्या गगनीं उडूं दे । विचारनक्षत्रफुलें खुडूं दे ॥
कधीं न आतां प्रभु मीं रडावें । विशंक उत्साहभरें उडावें
स्वपंख आनंदुन फडफडावे । वरीवरी संतत मीं चढावें ॥
सदैव उत्साह असो मनांत । सदैव सेवा असुं दे करांत
असो सदा शांति मदंतरांत । भरून राहीं मम जीवनांत ॥

*   *   *

अखंड आकर्षुनियां ग्रहांस । सभोंवतीं नाचवि त्यां दिनेश
पदांबुजाभोंवतीं इंद्रियांस । धरूनियां लावि फिरावयास ॥
प्रदक्षिणा तीं तुजला करोत । तव प्रकाशें विमलें नटोत
हरेल अंधार सरेल रात्र । तुझ्या प्रसादा बनतील पात्र ॥

सुचो रुचो ना तुजवीण कांहीं । जडो सदा जीव तुझ्याच पायीं
तुझाच लागो मज एक छंद । मुखांत गोविंद हरे मुकुंद ॥

तुझाच लागो मज एक नाद । सरोत सारेच वितंड-वाद
तुझा असो प्रेमळ एक बंध । मुखांत गोविंद हरे मुकुंद ॥

अनंत हें अंबर नीलनील । उभें न मागें जरि का असेल
तरि न ताराद्युति ती खुलेल । सुपार्श्वभूमी चढवीत मोल ॥

समस्त मागें कृतिच्या मदीय । असो भवन्मूर्ति विलोभनीय
समस्त कर्में पदकासमान । तुझ्या शुभांगीं झळकोत छान ॥

शुभ-कृतींची मम वैजयंती । गळां तुझ्या घालिन भूषयन्ती
उरी तुझ्या सुंदर ती रुळेल । बघून त्वन्नेत्रनदी निघेल ॥

मनोज्ञ पुष्पासम गंधवंत । पवित्र तारांपरि दीप्तिमंत
सुरम्य मोत्यांपरि पाणिदार । असा कधीं अर्पिन कर्म-हार ॥

नसे मला ज्ञान खरी न भक्ति । नसे मला योग न ती विरक्ति
नसे तपस्या पदरांत जाड । तरी तुझी मी करितोंच चाड ॥

कधीं मदश्रू प्रभुजी पुसाल । कधीं निजांकीं निजबाळ घ्याल
तुम्हांस मी मानेत मायबाप । कधीं बरें दूर कराल ताप ॥

जरी मुलाला ढकलाल आज । जरी न राखाल तदीय लाज
जरी न पाजाल अनंत पान्हा । जगेल ना तो तरि दीन तान्हा ॥

नाशिक तुरुंग, मे १९३३

५१ जीवनार्पण

जीवन–सुमना मदीय देवा ! त्वच्चरणीं वाहिन
दुसरी आणिक इच्छाच न

मरंद तूं घे तूंच गंध घे सुंदरता तूं बघ
तव सेवेंतचि सुकुं दे शुभ

आहे गंध काय तो परी
आहे सुंदरता का तरी
आहे रस तरि का तिळभरी

असो कसेंही तुला आवडो, गोड करुन घेउन
सुखवीं प्रभुवर माझें मन ॥

*　　　*　　　*

जरी भिकारी जीवन माझें तरि तुज तें अर्पिन
हृदयीं धरिशिल तें तोषुन

रित्या जीवना तव हस्ताचा स्पर्श सुधामय घडे
तरि परिपूर्णतेस तें चढे

त्वत्स्मित–किरण जीवनांबरीं
पडतिल दोनचार ते जरी
तरि तें होइल रे भरजरी

स्वतांच तें मग निजांगावरीं बसशिल तूं घालुन
जाइन देवा मी लाजुन

*　　　*　　　*

ध्रुवबाळाच्या मुक्या कपोला शंख लाविला हरी
वेदोच्चारण मग तो करी

मदीय जीवन अरसिक रिक्त प्रभु तूं भरिशिल रसें
जरि तुज देइन तें सीरसें

ये, ये, जीवन घे तूं मम
मत्करधर्ता ना त्वत्सम
प्रकाश दे मज घेउनि तम
रिता घडा मी तुला देउनी क्षीरांबुधि मिळविन
मज मौक्तिक परि तुज मृत्कण ॥

* * *

सख्या अनंता मनोवसंता घे मम जीवन–वन
आहे निष्फळ हें भीषण
विचारतरु तूं फुलवीं फळवीं लाव भावनालता
स्फूर्ति-समीरें आंदोलिता
सद्गानांचे कुजवि पिक
सत्कर्मांचे हांसवि शुक
येवो भावभक्तिला पिक
जगीं न अन्या फुलवाया ये हें हृन्नंदनवन
फुलवीं तूंच जगन्मोहन ॥

* * *

प्रभु तव चरणीं जीवनयमुना माझी ही ओतिन
तव शुभ चरण प्रक्षाळिन
त्वत्पद-धूलि स्पर्शायाला यमुना कशि तडफडे
वरवर धडपडुनी ती चढे
वसुदेवाच्या हातांतला
पद लांबवुनि तुवां लाविला
आत्मा यमुनेचा तोषला
तुझ्या पदाच्या स्पर्शासाठीं देवा मज्जीवन—
यमुना तडफडते निशिदिन ॥

* * *

तनमन माझें तुला वाढलें जीवनपर्णावरी
यावें प्रभुजि अतां ल्वकरी

पांचाळीच्या पानास्तव त्या अधीर झालां कसे
यां ह्या दीनास्तवही तसें

पांचाळीच्या पानीं चव
मम तनमनाहि ती ना लव
तरि करि बाळाचें गौरव

किति विनवूं मी किति आळवुं मी कंठ येइ दाटुन
यावें धांवुनि मनमोहन ॥

* * * *

आला आला कृष्णकन्हैया राधाधर-लोलुप
प्रिय ज्या भावभक्तिचें तुप

आला आला शबरीचीं तीं खाणारा बोरकें
आला तोषणार गोरसें

जीवनपात्र तयाच्या पुढें
केलें तनमन वाढुन मुदें
माझी दृष्टि तत्पदीं जडे

जीवनयमुना गेली तत्पदगंगेमधिं मिसळुन
गेला जीव शिवत्ति होउन ॥

नाशिक तुरुंग, मार्च १९३३

५२ जीवनांत माझ्या सदा राम गुंफिन

जीवनांत माझ्या सदा राम गुंफिन
सकळ इंद्रियांनीं माझ्या राम चुंफिन ॥

सत्य-शिवं-सुंदराचें
पूजन मी करिन साचें
ह्यास्तव मी या जिवाचें
मोल अर्पिन
राम गुंफिन ॥

विमल भाव सरल भाव
मधुर भाव प्रेम भाव
सेवा-निःस्वार्थ-भाव
त्यांत ओतिन
रामगुंफिन ॥

ज्ञान, भक्ति, कर्म, तीन
पदर असे दृढ धरून
श्रद्धेनें पीळ भरुन
मोक्ष मिळविन
राम गुंफिन ॥

धुळें तुरुंग, मे १९३२

५३ तुजसाठिं जीव हा उरला

कारुण्यवसंता रामा । तुजसाठिं जीव हा उरला ॥
या जगांत तुजविण कोणी । नाहींच खरोखर रामा
तूं हृदयीं असुनीं देवा । कां चित्त भुलतसे कामा
तुज सदैव हृदयीं धरुनी । तव गोड गाउं दे नामा
तुज सदैव मी आळविन
तुज सदैव मी आठविन
तूं जीवन मी तर मीन
तुजवीण जीव घाबरला ॥

हृदयांत जरी तूं नसशी । मी अनंत मोहीं पडतों
तुजलागीं विसरुन रामा । शतवार पडुन मी रडतों
तूं नको कधींही जाऊं । हृदयांतुन तुज विनवीतों

जरि मूल चुकुन दुर जाई
वापींत पडाया पाही
धरि धांवत येउन आई
रघुवीर तेविं धरि मजला ॥

जरि इतर वस्तु हृदयाशीं । निशिदिन मी प्रभुवर धरितों
हृदयाच्या आंतिल भागीं । तुजशींच हितगुजा करितों
एकांतीं बसुनी रामा । तुजला मी स्मरुनी रडतों

तव चरण मनिं येवोनी
तव मूर्ति मनीं येवोनी
येतात नेत्र हे भरुनी
कितिकदां कंठ गाहिंवरला ॥

बसुनियां रघुवरा दोघे । करुं गोष्टी एके ठायीं
ठेवीन भाळ मम देवा । रमणीय तुझ्या रे पायीं
प्रेमांबुधि गंभिर तेव्हां । हेलावुन येईल हृदयीं

मन तुझ्याच पायीं जडुं दे
तनु तुझ्याच पायीं पडुं दे
मति तुझ्याच ठायीं बुडुं दे
तुजवीण गति दुजी न मला ॥

एकची आस मम रामा । तूं ठेव शिरीं मम हात
होईन पावनान्तर मी । मंगला तूंच मम तात
त्वत्स्पर्श सुधामय होतां । संपेल मोहमय रात्र

काधिं मोह न मग शिवतील
पापादि दूर पळतील
भेदादि भाव गळतील
सेवीन सदा पदकमलां ॥

जें आवडतें तुज देवा। तें करोत माझे हात
जे आवडती तुज देवा। ते शब्द ओठ बोलोत
जे आवडती तुज देवा। ते विचार मनिं नांदोत
तनमनमति तुज अर्पीन
सेवेंत सतत रावेन
जाईन त्वत्पदीं मिळुन
ही इच्छा पुरवी विमला ॥

नाशिक तुरुंग, एप्रिल १९३३

५४ जीवन-बाग

(नाचत म्हणावयाचें गान)

प्रभु माझी जीवन—बाग सजव ॥
कुशल तूं माळी
बाग सांभाळी
स्वर्गीय सौंदर्यें ती रे खुलव ॥
गत काळांतिल
सगळा खळमळ
भरपूर येथें खताला सडव ॥
द्वेष मत्सर
हेची फत्तर
फोडुन, प्रेमाचे वृक्ष फुलव ॥

मोह विकार
बाग़ खाणार
वैराग्य–दंडानें त्यांना घालव ॥
तव करुणेचा
मंगलतेचा
शिवतम वसंतवारा वाहव ॥
दृढ श्रद्धेचे
सद्–भक्तीचे
सुंदर मांदार येथें डुलव ॥
उत्साहाचीं
आनंदाचीं
थुइथुई कारंजीं येथें उडव ॥
धृतिचे अभिनव
घालुन मांडव
त्यावर शांतीचे वेल चढव ॥
चारित्र्याचे
पावित्र्याचे
शीतल शांतसे कुंज घडव ॥
सत्प्रतिभेचे
सत्-ज्ञानाचे
गुंगूंगुंगू मिलिंद गुंगव ॥
सहजपणाचे
सत्-स्फूर्तीचे
करुं देत विहंगम गोड रव ॥
परमैक्याचा
झोल साचा

बांधुन त्यावर जीव झुलव ॥
फुलवून जीवन
तेथें निवसुन
मग गोड गोड तूं वेणू वाजव ॥

धुळें तुरुंग, मे १९३४

५५ भाग्याचे अश्रू

अनुताप-आसवांनीं । कासार मानसाचें
भरतें तुडुंब तेव्हां । ती भक्ति-वेल नाचे
त्या भक्तिवेलिवरतीं । चित्पद्म तें फुलेल
येऊनियां मुकुंद । मग त्यांत तो बसेल
रड तूं सदैव बाळा । भरूं दे तुडुंब हृदय
येईल भक्ति मग ती । होईल संचिदुदय
ते भाग्यवंत अश्रू । जवळीं तुझ्या विपूल
हंसशील लौकरीच । जरि आज तूं मलूल

धुळें तुरुंग, मार्च १९३२

५६ नीर्वाणीचें सांगणें

नाशी मोह प्रभुजि अथवा प्राण घेऊन जाई
नेई देह त्वरित अथवा ही अहंता हरावी
माझें चित्त स्थिर करि न वा थांबव श्वास देवा
पाशां तोडी सकळ, धरवे धीर ना, मृत्यु दे वा ॥
आनंदानें हृदयिं धरूं का बुद्‌बुदांचे पसारे ?
मृत्पुंजा का परम-रतिनें पूजुं सोडून तारे ?

पीयूषाची प्रभुजि मजला लागलीसे पिपासा
कांजी लावूं कशि मग मुखा ? सिद्ध मी सर्वनाशा ॥

माते, प्रेमामृतजलनिधे, मंगले, हे उदारे
दृश्यादृश्या सृजिशि सगळे हे तुझे खेळ सारे
मच्चित्तांतर्गत तम हरी, दे प्रकाशांशु एक
आहें मी क्षुद्रिकल बहुतां जन्मिचा कांहिं फेंक ॥

मच्चित्तीं जीं सतत उठती वादळें शांत व्हावीं
विध्वंसावीं मम मद-गृहें सर्व आसक्ति जावी
येवो चित्तीं स्मरण न कधीं कामिनीकांचनांचें
माते ! हें दे मजासि, अथवा प्राण फेंकीन साचे ॥

त्वत्कारुण्यांबुधिमधिल ना बिंदु लाभे जरासा
माते ! मातें जरि, तरि गळ्यालागिं लावीन फांसा
आई होशी कृपण कशि तूं बाळ जाई सुकून
त्वत्कारुण्यें जलद भरले पाठवी बिंदु दोन ॥

विश्वाधारे ! अगतिक तुला बाळ हा हांक मारी
दारीं आला सदयहृदये ! तारि वा त्यास मारी
हे प्रेमाब्धे ! परमकरुणालंकृते ! हे अनंते !
दे आधारा मज न रडवी वत्सले ! स्नेहमूर्ते ! ॥

त्रिचनापल्ली तुरुंग, फेब्रुवारी १९३१

५७ कधिं येशिल हृदयिं रघुराया

कधिं येशिल हृदयिं रघुराया
कधिं करुणेची करिसिल छाया ।

मोह न मजला मुळिं आवरती
अगतिक मी अति
पडतों पायां ।

बहु मोलाचें हें मम जीवन
हे करुणाघन
जाइ वायां ॥

होईल सदया जरि न दया तव
ठेवुं कशास्तव
तरि मम काया ॥

नाशिक तुरुंग, सप्टेंबर १९३२

५८ अश्रु

नको माझे अश्रू कधीं नेऊं देवा
हाचि थोर ठेवा माझा एक
बाकी सारें नेई धन–सुख–मान
परी हे लोचन राखी ओले
माझें रूप मज अश्रू दावितात
हेचि तातमात प्राणदाते
अश्रू माझे थोर ज्ञानदाने गुरु
अश्रू कल्पतरू माझे खरे
अश्रू माझे मला गोड हांसवतिल
अश्रू भेटवतिल माझें ध्येय
अश्रु माझा जीव अश्रु माझा प्राण

देवा त्याच्यावीण न जगेन
अश्रू वांचवीती अश्रू हांसवीती
माझा फुलवीती जीवनतरु
अश्रूच्या बिंदूत माझा सुखसिंधु
नको तो गोविंदु नेऊं कधीं
सगळें हें जग तिरस्कार करी
सखा माझा परी अश्रु एक
अश्रूस पूजीन अश्रूस ठेवीन
मनीं सांठवून अहोरात्र

* * *

इवलासा अश्रु पर्वत बुडवी
जीवाला चढवी मोक्षपदीं
इवलासा अश्रु परी वज्रा चुरी
पाषाणाचें करी नवनीत
इवलासा अश्रु खारट आंबट
निर्मीत अवीट सुधासिंधु
इवलासा अश्रु ओलावा तो किती
अमित पिकती माझे मळे
इवलासा अश्रु परी त्याच्या पोटीं
कोट्यवधि गोष्टी सांठलेल्या
इवलासा अश्रु परी बोले किती
देवी सरस्वती तेथें मूक !

* * *

इवलासा अश्रु नका मानूं तुच्छ
संसारीं महोच्च स्थान त्याचें
इवलासा तारा दिसतो दुरुन
परी तो मोजून कोण येई ?

बाळकृष्णाचें तें इवलेंसें तोंड
यशोदा ब्रह्मांड देखे त्यांत
इवलीशी मूर्ति बटु वामनाची
परी त्रैलोक्याची केली मिती
इवलेसें पान पांचाळी आर्पित
स्वामी तृप्त होत ब्रह्मांडाचा
इवलेंसें पान रुक्मिणी ठेवीत
लीलेनें तुळीत विश्वंभरा
इवलासा अश्रु तसा माझा आहे
सारें त्यांत राहे भाग्य माझें

*　　*　　*

इवलासा अश्रु अपूर्णाला पूर्ण
करीतसे तूर्ण सांगूं काय
इवलासा अश्रु पूर्ण विरामाला
जीवनग्रंथाला गोड देई
इवलासा अश्रु माझा मज असो
वियोग तो नसो त्याचा कधीं
इवलासा अश्रु जों माझ्याजवळ
तोंवरी सकळ भाग्य माझें

*　　*　　*

अश्रु माझी आशा अश्रु माझें बळ
अश्रु हा निर्मळ जवळ असो
अश्रु हा लहान अश्रु हा महान
अश्रु नारायण आहे माझा
पोटांत ठेवीन डोळ्यांत ठेवीन
मी ना विसंबेन त्याला कधीं

नाशिक तुरुंग, मार्च १९३३

५९ फुलाची आत्मकथा

फुलापरी या जगांत सुंदर एक मूल हांसरें
कोमल सज्जन-मन दूसरें
फुलापरी साजिरे गोजिरे तिसरे तारक वरी
चौथें स्मित सतिवदनावरी
इतुकी पवित्रता कोठली
इतुकी सुंदरता कोठली
इतुकी परिमलता कोठली
निष्पाप अशीं फुलें शोभतीं पवित्र आत्म्यापरी
पसरितिं मोद धरित्रीवरी ॥
फुला पाहुनी सदैव माझें जळतें पापी मन
भरती पाण्यानें लोचन
स्पर्श कराया धैर्य नसे मज थरथरती मत्कर
लज्जित मेल्यापरि अंतर
माझा स्पर्श विषादी असे
माझी दृष्टि विषारी असे
लावूं हात फुलाला कसे ?
मलिन होउनी जाइल जळुनी हात लागला जरी
ऐसें वाटे मज अंतरीं ॥
एके दिवशीं प्रातःकाळीं माझ्या मार्गावर
फुललें होतें सुम सुंदर
दंवबिंदूनीं न्हालें होतें मधुर गंध दरवळे
रविनें शतकिरणीं चुंबिलें
माझी दृष्टि तयावर बसे
वाटे पुढें न जावें असें
पाहुन मज सुम जणुं तें हंसे
गंगायमुना मन्नयनांतुन आल्या गालांवरी
लज्जा भरली माझ्या उरीं ॥

फुला पाहुनी मदीय हृदयीं विचार शत उसळती
थरथर मद्‌गात्रें कांपतीं
मज्जीवन मज दिसे, दिसे तें फूलहि दृष्टिपुढें
भेसुर विरोध आणी रडें
मत्कर सुमना मीं जोडिले
खालीं निज मीं नमविलें
भक्तिप्रेमें मग विनविलें
" सुंदर सुमना ! सखा, सद्‌गुरू, परब्रह्म, तूं मम
माझा दूर करी हृत्तम ॥
तुला कशानें अशी लाभली सुंदर जीवनकळा
सांगे मजला तूं निर्मळा
लहानशा या तुझ्या जीवनीं इतुकी निर्दोषता
आली कोठुन वद तत्त्वतां
आचरलासी तप कोणतें ?
केले अखंड जप कोणते ?
सांग स्वकीय जीवनकथे
त्वदीय जीवनरहस्य मजला कळेल बापा जरी
जाइन मीहि तरोनी तरी " ॥
बहुत दिसांनीं मूल आइला पाडस वा गायिला
भेटे, तैसें होई फुला
पुलकित झालें, डोलुं लागलें, प्रेमें वदलें मला
" ये ये जवळीं माझ्या मुला !
माझा हृदयसिंधु हा अतां
करितों तुझ्यापुढें मी रिता
परिसावी मज्जीवन–कथा "
तद्वच ऐकुन कर जोडुन मी स्थिर झालों अंतरीं
बोले सुमन बांसरीपरी ॥

"होतों प्रभुच्या पायांपाशीं सदैव मी अंबरीं
त्याची कृपा सदा मजवरी
सूर्याच्या सोनेरि करांवर बसुनी एके दिनीं
आलों प्रभुपद मी सोडुनी
पृथ्वी पाहूं आहे कशी
ऐसा मोह धरुन मानसीं
सोडुन आलों मी स्वामिसी
झरझर सरसर नाचत नाचत रविकिरणांचेवरी
उतरूं लागे धरणीवरी ॥
खालीं खालीं जों जों बाळा ! येऊं मी लागलों
तों तों अंध होउं लागलों
विकास गेला, सुगंध सरला, सुंदरता संपली
शंपाहतशी तनु कंपली
तारा अस्मानांतुन तुटे
त्याचें तेज उरत का कुठें ?
माझा धीर सकळही सुटे
दयासुंदरा वसुंधरेनें निज कर केले वरी
झेलुन ठेवी पर्णांतरीं ॥
अंध जाहलों, बंधीं पडलों, अंधार सभोंवतीं
न कळे काय असे मद्गती !
हाय ! हाय ! मज मोह कशाला शिवला बोलुन असें
रात्रंदिन मी किति रडतसें
बोले मनांत मज कुणितरी,
'आतां रडुन काय रे परी
तप तूं थोर अतां आचरीं
प्रभुचरणच्युत फुला ! विकासास्तव तप तूं आदरीं
त्याविण गति ना या भूवरीं ॥

अश्रु पुसुन मग गंभीर असा निश्चय केला मनीं
झालों ध्यानस्थ जसा मुनी
दिव्य असे प्रभुचरण अंतरीं दृष्टिपुढें आणुन
गेलों ध्यानमग्न होउन
सगळी बाह्य सृष्टि विसरत
केवळ चिंतनांत रंगत
जणुं मी प्रभुसिंधुंत डुंबत
अशा प्रकारें मुला ! तपस्यासमारंभ मी करीं
करुनी रडगाणें निज दुरी ॥

कधीं कधीं मज किरणीं भास्कर भाजुन तो काढित;
कधिं ती थंडी गारठवित;
मारुन मारुन गाल कोंवळे लाल करित मारुत;
पाउस कधिं भिजवुन रडवित;
दुःखें हींची हांसवतिल
रविकर हेची रंगवतिल
वारे हेची डोलवतिल
प्रभुप्रसादें थबथबलेलें दुःख दुःख तें वरी
धरिला धीर असा अंतरीं ॥

जशी तपस्या वाढुं लागली विकासही वाढला
तप सद्विकासजननी, मुला !
मंद मधुरसा गंध मदंगीं लागे रे यावया
लागे लावण्य फुलावया
वारे देती कधिं बातमी
'संतत बसशिल न असा तमीं
वेळ तुझा तूं मोदें क्रमीं'

तिकडे माझें लक्षच नव्हतें, ध्यास एक अंतरीं
होवो स्वीय तपस्या पुरी
किति दिन रात्री ऐशा नेल्या ध्यानरसीं रंगुन
मजला काळाचें भान न
तपस्या करी, आपोआप प्रकटेल विकास तो;
फसतो, जो ना विश्वासतो
श्रद्धा अमर असावी मनीं
आशा अमर असावी मनीं
श्रद्धा जीवन-संजीविनी
श्रद्धा, बाळा ! जिवा नाचवी चमत्कारसागरीं
देई मौक्तिक अंतीं करीं ॥
घाली प्रिय भूमाय सदोदित माझ्या वदनीं रस
मज मत्तपस्येंत सौरस
सुंदर मज निज पर्णाचा ती आश्रम दे बांधुन
गेलों ध्यानीं मी रंगुन
माझी तहानभूकच हरे
माझें भानच मजला नुरे
चिंतन एक मात्र तें उरे
सौंदर्याच्या महान् सागरीं तन्मय झालों जणूं
माझा अहं न उरला अणू ॥
सुगंध मग तो भरुन राहिला साऱ्या मज्जीवनीं
पाहे प्रकटायालागुनी
सुंदरता रंगली अंतरीं आंत कळा लागती
प्रभुची सृष्टि पहायाप्रति
तरि मी आवरीत मानसा
उल्लु होउन जाइन कसा
होता प्रभुवर मम भरंवसा

अधीर होतां कार्य बिघडतें, अधीर होणें अघ
न कधीं अधीर होई बघ ॥
अधीर होउन अंडें फोडी विनता, मग पांगळा
लाभे अरुण तिला तो लुळा
सहस्र वर्षें वाट बघोनी दुसरें फोडी मग
प्रकटे गरुत्मान् तदा बघ
कर्मीं रंगावें माणसें
फळ तें चिंतुं नये मानसें
लाभेल परी भरलें रसें
कष्ट संकटें सोसुन संतत सेवाकर्मीं रमा
येइल चरण चुराया रमा ॥
बाळ घालितो रुजत बीं, बघे उकरुनियां सत्वर;
येइल कैसा वरि अकुंर ?
जरा जाहली नाहीं तुमची थोडी जों चळवळ
तोंची मूर्ख विचारिति फळ
घालित जावें बीजा जळ
सेवेमध्यें न पडो खळ
सुंदर डोलेल वरा फळ
अधीर म्हणुनी मी ना झालों फुलविल परमेश्वर
होतें सश्रद्ध मदंतर ॥
रविकर आतां प्रेमें स्नेहें मजलागीं चुंबिती
वारे प्रदक्षिणा घालिती
अधीर जणुं मज बघावयाला झाल्या दाही दिशा
सरली जणुं मज्जीवन-निशा
तरिही शांत राहिलों मनीं
अधिकचि तपस्येंत रंगुनी
बाळा ! तपचि सुखाची खनी
तपस्येंतची आनंद खरा तत्त्व धरावें उरीं
फळ तें वांछुं नये लौकरी ॥

एके दिवशीं सायंकाळीं किरण वदति कोमळ
'उदयिक विकास तव होईल'
ऐसें सांगून, मोदें चुंबुन, गेले निघुनी कर
उत्सुक पवन करी भिराभिर
हळुहळु उषा जवळ येतसे
माझी पाकळी ती खुलतसे
दुसरी फुलते, तिसरी हंसे
निशा संपली, अमृतत्वाची उषा झळकली वरी
अमृतसिंचन मजवर करी ॥
उषादेविनें मला चुंबिलें धरणीमांडीवरी
भास्कर माझें जातक करी
आनंदानें कृतज्ञतेनें मुकें मदीयांतर
विश्वीं देखे विश्वंभर
करुणा सकळ तयाची असे
सुगंध त्याचा रंगहि तसे
मी तर निमित्त केवळ असें
प्रभु मद्रूपें दावि जगा निज पवित्रता माधुरी
माझा हक्क नसे त्यावरी ॥
सुगंध माझा सुंदरता मम त्याची ही देणगा
म्हणुनी ठेवित उघडी जगीं
मला कशाला संचयमति ती ? माझें कांहिंच नसे
प्रभुचें प्रभुस समर्पीतसें
माझें लुटोत सारे धन
हेंची वांछी माझें मन
त्यागें परमेश्वर पूजिन
सेवा करुनी सुकुनी जाईन, जाईन प्रभुच्या पदीं
मग ती पतनभीति ना कधीं ॥

६० मयसभा राहिली भरुन

मम दृष्टीला भेसुर दिसतें भुवन
मयसभा राहिली भरुन ॥
जें दिसत असे रूप वस्तुचें वरुन
तें आंत न येतें दिसुन
मम डोळे हे निशिदिन जाती फसुन
त्यामुळें जात मी खचुन
जें वाटतसे जाउं उराशीं लावूं
तें बघे प्राण मम घेऊं
दंभ हा जगाचा धर्म
उलटेंच जगाचें कर्म
मग मिळेल केवी शर्म
मन्मन होई खिन्न वर्म हें बघुन
मयसभा राहिली भरुन ॥

*   *   *

मज ओलावा वरुन मनोहर दिसला
जातांच जीव परि फसला
मद्दग्ध जणुं प्राण तिथें मी नेले
येईल टवटवी गमलें
मज्जीवन जें म्लान फुलापरि होतें
तें तेथें नेलें हातें
तों आग अधिकची उठली
जीवाची तगमग झाली
वंचना स्वतःची कळली

जें आर्द्र दिसे, टाकि तेंच करपवुन
मयसभा राहिली भरुन ॥

* * *

कुणि मज दिसला दिव्यज्ञानांभोधी
वाटलें करिल निर्मळ धी
मज मोक्षाचा दाविल वाटे पंथ
वाटलें हरिल हा खंत
नंव चक्षु मला देईल हा गुरु गमलें
जाऊन चरण मीं धरिलें
तो गुलामगिरिगुरु ठरला
मज अंधच करिता झाला
अधपंथ दाविता झाला
मम आशेचे अंकुर गेले जळुन
मयसभा राहिली भरुन ॥

* * *

जे सुधारले ऐसें वाटत होतें
जे भाग्यगिरीवर रमते
जे निज तेजें दिपवित होते डोळे
अभिनव--नव--संस्कृतिवाले
जे कैवारी स्वातंत्र्याचे दिसती
जे समत्वगीतें गाती
परि जवळ तयांच्या गेलों
तों दचकुन मागे सरलों
वृक व्याघ्र बरे मी वदलों
ते करिति सदा समतादींचा खून
मयसभा राहिली भरुन ॥

ते शांतीचीं सूक्तें गाती ओठीं
परि काळकूट तें पोटीं
ते एकिकडे तोफा ओतित नविन
परि वरुन शांतिचें गान
ते एकिकडे दास्यीं दुनिया नेती
स्वातंत्र्यभक्त म्हणवीती
चराचरा चिरुन इतरगळे
ते स्वतंत्रतेचे पुतळे
उभविती कसे मज न कळे
हा दंभ कसा प्रभुवर करितो सहन
मयसभा राहिली भरुन ॥

*   *   *

जे पावन, ते जगतीं ठरती पतित
परि पतित, पूनसे गणित
यत्स्पर्शानें श्रीशिव होइल पूत
अस्पृश्य ते जगीं ठरत
जे आलस्यें दंभें दर्पें भरले
ते स्पृश्य पूज्य परि झाले
दुनियेचा उलटा गाडा
जें सत्य म्हणति तें गाडा
जे थोर म्हणति तें पाड़ा
हे दंभाला पूजिति धर्मच म्हणुन
मयसभा राहिली भरुन ॥

*   *   *

मज दीप गमे आहे तेथें भव्य
दावील पंथ मज दिव्य

त्या दीपाचा पंथ सरळ लक्षून
चाललों धीट होऊन
मज दीप अतां दिसेल सुंदर छान
पडतील पदें ना चुकुन
परि तिथें भयद अंधार
ना अंत नसे तो पार
ना पंथ नसे आधार
या अंधारा भजति दीप मानून
मयसभा राहिली भरुन ॥

* * *

मृदु शीतलसे सुंदर दिसले हार
सर्प ते प्राण घेणार
किति सुंदरशी सुखसरिता ती दिसत
परि आंत भोंवरे भ्रमत
जें अमृत भला जीवनदायी दिसलें
तें गरल मृतिप्रद ठरलें
मृगजळें सकळ संसारीं
होतसे निराशा भारी
ही किमर्थ धडपड सारी
तें कांचन ना कांत दिसे जें वरुन
मयसभा राहिली भरुन ॥

* * *

जे जगताला जीवन अंबुद देती
त्यांमाजि विजा लखलखती
या जगतिं जणूं जीवनगर्भी मरण

परि देइ जीवना मरण
ज्या मखमाली त्यांतच कंटक रुतती
परि कंटक कोमल फुलती
हें कसें सकल निवडावें
परमहंस केवीं व्हावें
जलरहित पय कसें प्यावें
हें कोण मला देइल समजावून
मयसभा राहिली भरुन ॥

—नाशिक तुरुंग, फेब्रुवारी १९३२

---

६१ खरा धर्म

खरा तो एकची धर्म। जगाला प्रेम अर्पावें॥
जगीं जे हीन अति पतित
जगीं जे दीन पद-दलित
तयां जाऊन उठवावें॥ जगाला० ॥
जयांना कोणि ना जगतीं
सदा जे अंतरीं रडती
तयां जाऊन सुखवावें। जगाला० ॥
समस्तां धीर तो द्यावा
सुखाचा शब्द बोलावा
अनाथां साह्य तें द्यावें॥ जगाला० ॥
सदा जे आर्त अति विकळ
जयांना गांजिती सकळ
तयां जाऊन हंसवावें॥ जगाला० ॥
कुणा ना व्यर्थ शिणवावें

कुणा ना व्यर्थ हिणवावें
समस्तां बंधु मानावें ॥ जगाला ० ॥

प्रभूचीं लेंकरें सारीं
तयाला सर्वही प्यारीं
कुणा ना तुच्छ लेखावें ॥ जगाला ० ॥

जिथें अंधार औदास्य
जिथें नैराश्य आलस्य
प्रकाशा तेथ नव न्यावें ॥ जगाला ० ॥

असे जें आपणांपाशीं
असे जें वित्त वा विद्या
सदा तें देतची जावें ॥ जगाला ० ॥

भरावा मोद विश्वांत
असावें सौख्य जगतांत
सदा हें ध्येय पूजावें ॥ जगाला ० ॥

असे हें सार धर्माचें
असे हें सार सत्याचें
परार्थ प्राणही द्यावे ॥ जगाला ० ॥

जयाला धर्म तो प्यारा
जयाला देव तो प्यारा !
तयानें प्रेममय व्हावें ॥ जगाला ० ॥

खरा तो एकची धर्म । जगाला प्रेम अर्पावें ॥

—धुळें तुरुंग, मे १९३४

---

६२ कशासाठीं जगावें ?

(अशा अर्थाची इंग्रजी कविता मीं वाचिली होती)

असे का जीवनीं अर्थ ?
असे रे, जों जगीं चिंता
असे, जों आपदा व्याधी
असे, जों दुर्दशाभूतां ॥
असे, जों गोरगरिबांच्या
न गेलें ज्ञान झोंपडिंत
असे, जों गोरगरिबांचीं
मुलें थंडींत कुडकुडत ॥
असे, अज्ञान जों जगतीं
असे, जों अश्रु या जगतीं
असे, जों बंधु लाखों हे
उपाशी नित्य रे मरती ॥
असे, जों त्रास मत्तांचा
असे, जों राजकी जुलुम
असे, जों दीन-दुबळ्यांचा
जगीं उच्छेद रे परम ॥
असे, जों दुःख या जगतां
असे, जों खिन्नसें वदन
समीप प्रीतिनें जातां
हंसे जें जेंवि तें सुमन ॥
असे, जों जाणण्या कांहीं
असे, जों कार्य करण्याला
असे, स्वातंत्र्य जों जगतीं

कृतीला आणि रे मतिला ॥
असे, जों दुष्ट त्या रूढी
असे, जों जाच धर्माचा
असे, जों घाण सर्वत्र
असे, जों सूर शोकाचा ॥
असा हा जीवनीं अर्थ
असा हा जीवनीं हेतू
विपद्दुःखाब्धि - तरणाला
जगाला होइ तूं सेतू ॥

—अमळनेर, छात्रालय, १९२७

---

६३ संत

भरो विश्वांत आनंद। शांती नांदो चराचरीं
म्हणून जळती संत। महात्मे भास्करापरी ॥
असो विकास सर्वांचा। हरो दैन्य सरो तम
म्हणून जळती नित्य। महात्मे भास्करासम ॥
नसे सौख्य विलासांत। त्यांत ना राम वाटत
हरावया जगत्ताप। तपती संत संतत ॥
फळें लागोत मोदाचीं। लोकांच्या जीवनावरी
म्हणून जळती नित्य। महात्मे भास्करापरी ॥
सुखासीन विलासांत। पाही मरण तन्मन
मरण्यांत तया मौज। जळण्यांतच जीवन ॥
पेटलेलें होमकुंड। संताचें तेविं जीवन
परचिंता सदा त्यांना। करिती प्राण अर्पण ॥
राम ना ऐष आरामीं। राम ना लोळण्यामधें ॥

राम तो एक गोष्टींत। परार्थ जळण्यामधें
परार्थ जळती तारे। रविचंद्रहि तापती
परार्थ पळती वारे। नावेक न विसांवती ॥
परार्थ जगती मेघ। परार्थ तरु तिष्ठती
परार्थ पर्वत उभे। कदा काळीं न बैसती ॥
परार्थ सरितासंघ। परार्थ सुमनें तृणें
परार्थ फळधान्यादी। परार्थ भवनें वनें ॥
तसेंच हे महा संत। परार्थ जळती सदा
तोच त्यांना सदानंद। प्रणाम शत तत्पदां ॥

—नाशिक तुरुंग, नोव्हेंबर १९३२

---

६४ वंदन

मी वंदितों पदरजें विनयें तयांचीं
ज्यांचीं मनें विमल सुंदर सोनियाचीं
जे संकटांस न भिती न जयांस पाश
आशा सदैव अमरा न कधीं उदास ॥
कार्यें करून, वदती न कधीं मुखानें
उत्साहमूर्ति मति सांद्र दयारसानें
जे ठेविती निजसुखावरती निखारा
त्या वंदितों नरवरां विमलां उदारां ॥
स्वार्थीं खरोखर तिलांजलि देउनीयां
संतोषवीत पर कष्टहि सोसुनीयां
श्रद्धा जयां अविचला रघुनाथपायीं
माझी नमून मति जात तदीय ठायीं ॥
ज्यां मोह ना पडतसे पदवीधनांचा
ज्यां धाक ना कधीं असे रिपुच्या बळाचा

अन्याय ना कधिं बसून विलोकतील
ते वंदितों नरमणी गुणि पुण्यशील ॥
ना पाहतील नयनीं कधिं सत्यखून
ना दीनभंजन तसे बघती दुरून
जाळावयास उठती सगळा जुलूम
ऐशां नरांस करितों शतशः प्रणाम ॥
त्यांच्यापरी मति मदीय विशुद्ध राहो
त्यांच्यापरी हृदय कष्टदशांस साहो
त्यांच्यापरी परहितास्तव मीं झिजावें
त्यांच्यापरी जगीं जगून मरून जावें ॥

—अमळनेर, छात्रालय, १९२७.

---

६५ मदीय त्या नमस्कृति

विशुद्ध भाव अंतरीं
कृती उदार यत्करीं
सदैव जो असे व्रती
मदीय त्या नमस्कृती ॥
न पाप यन्मना शिवें
शिवें तरी झुरे जिवें
करी सदा निजोन्नती
मदीय त्या नमस्कृती ॥
परोपकार आवडे
स्तुती जयास नावडे
सुनिर्मळा सदा मती
मदीय त्या नमस्कृती ॥

सदैव ईश्वरस्मृती
स्वदेशकारणीं रती
तयास वर्णुं मी किती
सदैव त्या नमस्कृती ॥

——अमळनेर, छात्रालय, १९२८.

---

६६ विपत्ति दे तीहि हवी विकासा

करून माता अनुराग राग। विकासवी बाळ–मनो–विभाग
फुले तरू सेवुन उष्णशीत। जगीं असे हीच विकासरीत ॥
पिका हवें ऊन तसेंच पाणी। तरीच तें येइल भरभरोनी
प्रभो! न संपत्ति सदैव मागें। विपत्तिही दे मज सानुरागें ॥
कभिन्न काळे घनमेघ येती। परी जगा जीवनधार देती
विपत्ति येतील अनेक घोर। परंतु देतील विकास थोर ॥
विपत्ति ही चित्त–विकास–माता, दुजा नसे सद्‌गुरु बोध–दाता
विपत्ति मानीन सदा पवित्र। विपत्ति माझें घडवी चरित्र ॥
विपत्ति मानीन मनीं अमोल। विपत्ति माझें बनवील शील
विपत्ति आकार मनास देई। विपत्ति खोटे भ्रम दूर नेई ॥
विपत्ति आणील जळास डोळां। मिळेल पाणी तरि जीवनाला
विपत्ति डोकें जरि तापवील। स्वजीवना ऊबच ती मिळेल ॥
विपत्ति मांगल्यखनी खरीच। विपत्तिरूपें मिळतो हरीच
उराशिं मी लाविन ती विपत्ति। कधीं न जाईन जळून चित्तीं ॥
विपत्तिमाजींच विकासबीज। घनांतरीं वास करीत वीज
विपत्तिंतून प्रकटेल तेज। विपत्तिपंकीं शुभचित्सरोज ॥
कधीं न लागे झळ ज्या नराला। न आंच लागे कधिं यन्मनाला
तया न पूर्णत्व कधीं मिळेल। गभीर त्या जीवन ना कळेल ॥

विपत्ति ही जीवनवाट भाजी। विपत्ति संजीवनधार पाजी
विपत्ति आणी रुचि जीवनाला। विपत्ति दे स्फूर्ति सदा मनाला ॥
प्रकाश अंधार. तरीच वाढ। सदा न मारा न सदैव लाड
विपत्ति द्या. द्या मधुन प्रकाश। प्रभो ! असें मागतसे पदास ॥
विपत्ति दे तीहि हवी विकासा। सदैव देशील करील नाशा
सदैव थंडी. तरि गारठेल। कळी, न ती सुंदरशी फुलेल ॥
सदैव दुःखें तरि ये निराशा। दिसे न मांगल्य दिसे न आशा
मनीं शिरे द्वेष तशीच चीड। भरे तिरस्कार मनीं उदंड ॥
म्हणून देवा ! प्रणती पदांस। विपत्ति ना संतत दे कुणास
करून कारुण्य करून कोप। विकासवी जीवन–रम्य–रोप ॥
प्रभो ! विनम्र प्रणती पदांस। विपत्ति दे तीहि करी विकास
परी कृपाळा ! न सदैव ती दे। तरीच मांगल्य मनांत नांदे ॥
—धुळें तुरुंग, मे १९३८.

६७ दुख आनंदरूप

कर्तव्याला करित असतां दुःख आनंदरूप
व्हावें मातें, मजसि भरूं दे अंतरंगीं हुरूप
जावें दुःखें खचून न, वरी सर्वदा म्यां चढावें
व्हावें क्लेशें विगलित न मीं, धीर गंभीर व्हावें ॥
दुःखें व्हावें जळुन सगळें चित्तमालिन्य खाक
सद्भावांची शुभ झळकुं दे तेथ लावण्यझाक
दुःखें व्हावें विमलतर मन्मानसांबु प्रसन्न
दुःखें व्हावें स्थिरमति अति स्वांतरंगांत धन्य ॥
दुःखें येतां, हृदयिं भरुं दे शाश्वताचा विचार
दुःखें येतां, उठुन पुसुं दे दीननेत्रांबुधार

दुःखें येतां सहज मम हा जीव चंडोल व्हावा
जावा ध्यानांबरिं उडुनियां दिव्य गानीं रमावा ॥
दुःखावीणें जगतिं न असे जीवना पूर्णता ती
दुःखें होतें हृदय सरस, प्राणि ते धन्य होती
दुःखें उल्लु मतिस करिती खोल गंभीर धीर
दुःखें दृष्टी विमल करिती नेत्रिं आणून नीर ॥
आपत्तीला सतत समजा दूत हा ईश्वराच
व्हावें ना हो विमुख, करणें नित्य सत्कार तीचा
आशीर्वाद प्रभुजि वितरी देउनी दुःख-वेष
सत्कारावा मुदित हृदयें. क्लेश मानून तोष ॥

—त्रिचनापल्ली, फेब्रुवारी १९३१.

---

६८ परी बाळाला सकळ तीं समान

तीन वर्षांचा बाळ गोड आला। नसे सीमा जणु त्याचिया सुखाला
हास्य त्याच्या मुखिं गोड किती साजे। मूर्ति गोंडस ती गोजिरी विराजे ॥
अधर मधुर तसे गोड गाल डोळे। सुखानंदानें भरुन जणुं गेले
काय झालें सुख एवढें अपूर्व। तया बाळा. ज्यापुढें तुच्छ सर्व ॥
"काय सांपडलें ? हंससि कां असा रे। लबाडा मजला सांग सांग सारे"
प्रश्न ऐकुन लागला हंसायाला। अधिक निज मोदा दाखविता झाला ॥
खिशामाजीं तो बाळ बघूं लागे। "काय आहे रे त्यांत मला सांगे"
फिरुन हंसला मत्प्रश्न ऐकुनी तो। कौतुकानें परि पुन्हां तो पहातो ॥
हास्य ओंठांतुन दाबल्या निघालें। बाळकानें मग फूल काढियेलें
खिशांतूनीं तें गोड गुलाबाचें। दिव्य सुंदर सद्धाम सुगंधाचें ॥
काढि बाळक तें प्रथम फूल एक। दुजें काढी मग त्याहुनी सुरेख
आणि तिसरें तें कण्हेरिचें लाल। सकल संपत्ति प्रकट करी बाळ ॥
परी राहे सुम अजुन एक आंत। खिशामाजि पुन्हा घालि बाळ हात

फूल चौथें बाहेर काढियेलें। सर्व सुकलेलें वाळुन जें गेलें ॥
चार पुष्पें मज दाखवून हांसे। चार पुष्पें मज दाखवून नाचे
पुन्हां चारीही ठेवि तीं खिशांत। हंसुन बाळक तो दूर निघून जात ॥
तीन पुष्पें रमणीय गोड छान। परी चवथें तें गलित शुष्क दीन
तुम्हीं म्हटलें असतेंच तया घाण। परी बाळाला सकळ तीं समान ॥
--अमळनेर, छात्रालय, १९२९.

---

६९. ग्रंथमहिमा

दुःखाला जे विसरवुनियां दिव्य आनंद देती
एकांतीं जे परम निकट स्नेहि सप्रेम होती
चित्तीं ज्यांच्या मुळिं न शिवतो भेद हा साव चोर
सर्वांनाही सुखवित सदा ग्रंथ हे संत थोर ॥
कोणी येवो पुरुष वनिता बालिका बाल वृद्ध
सर्वां देती सुरस, करिती बुद्धितें जे समृद्ध
गांभीर्यातें किति तरि पहा जीवनीं आणितात
आपन्मग्ना हत--जन--मना ग्रंथ हे तातमात ॥
तुम्हां द्याया सतत असती ग्रंथराजे तयार
पावित्र्याची परम विमला ज्ञान--पीयूश--धार
जीं संसारीं तृषित हृदयें ग्रंथ हे ज्ञान सिंधु
त्यांना होती मधुर, निवती सेवितां एक बिंदु ॥
झाले गेले कितीक परि ते ग्रंथ आहेत नित्य
आनंदाला वितरुन जगा दावितातो सुपंथ
सेवा धामीं विपिनिं करिती ग्रंथ तैशीच कारीं
नाहीं साऱ्या भुवनिं असले मित्र नित्योपकारी ॥
रात्रीं प्रातःसमयिं उघडा ग्रंथ केव्हांहि वाचा

युष्मत्सेवा विपुल करणें हाच आनंद त्यांचा
हिंडायाची अविचल मनें काळ–सिंधूवरून
ज्याला इच्छा, फिरविति तया ग्रंथ हाता धरून ॥
नानालापें रमविति मना ग्रंथ ही गोड वेणू
जें जें वांछी मन वितरिती ग्रंथही काम–धेनू
मातीलाही कनक करिती लाजवीती परीस
नाहीं मोठा हितकर सखा अन्य ग्रंथापरीस ॥
आयुष्याची हितकर दिशा ग्रंथ हे दाखवीती
जीवित्वाची शिकविति कला नूतना दृष्टि रेती
उन्मत्तांना नमविति विपद्–ग्रस्त त्यां हांसवीती
प्रज्ञावंत स्थिर करुनियां मूर्ख त्यां लाजवीती ॥
संबोधूनी करिती जगदुत्कर्ष हे ग्रंथ साधे
ग्रंथालोकें मनुज–मतिला कार्य–कौशल्य लाधे
निःस्वार्थी हे अखिल भुवनाचार्य सद्ग्रंथ दिव्य
मानव्याला उचलिति वरी पंथ दावीत भव्य ॥
माता भ्राता प्रिय–सख गुरू तात वा रम्य कांता
नाना–रूपें रमविति पहा ग्रंथ हे मानवंता
जे ना कोणाप्रतिहि कथिले ग्रंथकारें विचार
ते या ग्रंथीं प्रकट, उघडें अंतरांतील सार ॥
सांगे ना जी प्रियतमजनापाशिंही ग्रंथकार
ओती ती हो खळबळ इथें, विवृत स्वांत–दार
पापुद्रे ते सकळ दिसती चित्त–कंदावरील
येई सारें हृदय कळुनी गूढ गंभीर खोल ॥
ग्रंथाकारें विमल अमरा दिव्यरंगा समाधी
लावण्याची परम मधुरा लेखक स्वीय बांधी
कैसे तेथें झळकति हिऱ्यांसारखे सद्विचार

जैसे नानाविध मणि तसे भावनांचे प्रकार ॥
ग्रंथांमाजीं अमर असती दिव्य चैतन्यरूप
कर्ते, विश्वा सुखविति सदा मोद देती अमूप
केव्हांही ना मृति शिवतसे थोर सद्ग्रंथकारा
लोकोद्धारा निशिदिन उभा धावया ज्ञान–धारा ॥
त्रैलोक्यीं या फिरविति तुम्हां ग्रंथ देऊन पंख
तत्त्वज्ञानी कवि मुनि तसे भेटती राव रंक
अंतर्यामीं उसळविति ते गोड आनंद पूर
केव्हां केव्हां रडविति किती गाउनी दुःखसूर ॥
संसाराचें त्रिविध मनुजा दाविती ग्रंथ रूप
नाना–रूपें मनुज–हृदया ज्ञान देती अमूप
छेडोनीया तरल हृदयीं सूक्ष्म तारा अनंत
जीवात्म्याला परिसविति तें दिव्य संगीत ग्रंथ ॥
जें जें कांहीं घडत असतें मानवी जीवनांत
अंतर्बाह्य प्रकट करिती ग्रंथ सामर्थ्यवंत
अंतःसृष्टी गुरु किति तरी बाह्यसृष्टीपरीस
तें सद्ग्रंथांवरुन कळतें होइ अंतर्विकास ॥
केव्हांही दुर्मुख न दिसती ग्रंथ नित्य प्रसन्न
ना कोणाला कथितिल कधीं गोष्टि त्या भिन्न भिन्न
ग्रंथांऐसें परमसुखा ना देखिलें या जगांत
ग्रंथीं होतां निरत मज तो होउं दे मृत्यु प्राप्त ॥
आदर्शाला, शुभ अशुभ वा स्वीय रूपा बघाया
देती ग्रंथ स्वकरिं मनुजा, या मिषें उद्धराया
“ सत्याचा तो विजय ठरला, सत्य पूजा सदैव ”
सद्ग्रंथीं हे सतत असतें सूत्र हो एकमेव ॥
मातें ना तें विभव रुचतें राजवाडे नको ते

नातें गोतें मजसि नलगे मान मोठे नको ते
वस्त्रांची ती तलम न रुची ना अलंकार--काम
व्हावें माझ्या निकट परि हें ग्रंथ कैवल्य--धाम ॥
रात्रीं माझ्या निकट असु दे तैलसंपूर्ण दीप
इच्छा नाहीं इतर, असु दे ग्रंथराजे समीप
कोठें रानीं मग सदनिं वा अन्य देशीं तुरुंगीं
आनंदानें परिहरिन मी काळ सद्ग्रंथ--संगीं ॥

—त्रिचनापल्ली तुरुंग, जानेवारी १९३१

---

७० मृत्युमित्र

(कोलेरिज कवीनें एका अर्भकाच्या मृत्युप्रसंगीं चारच ओळींचा एक श्लोक लिहिला, त्याचा अनुवाद.)

अद्याप पातकानें । नाहींच स्पर्शिलेली
अद्याप दुःखदैन्यें । नाहींच भाजिलेली
तों येइ मत्युमित्र । कळि गोड ही खुडीत
फुलली न पूर्ण तोंची । देवासमीप नेत
“ देवासमीप आतां । कलिके फुले सुखानें
येथें किडी न खाती ” । मृत्यू वदे मुखानें

—अमळनेर, १९२८

---

७१ शांति कोण आणतें ?

(जगांत मोठयामोठया लढाया होतात. शेवटीं तह होतात. शांति येतें. परंतु हे तह, ही शांति कोण घडवून आणते ? सतीचे अश्रू व संतांची प्रार्थना. एका इंग्रजी कवितेच्या आधारें)

शस्त्रास्त्रांनीं सुटति न कधीं प्रश्न ते जीवनाचे
ना केव्हांही मिटतील लढे संगरानें रणाचे

शांती येते भुवनिं न कधीं बाँबतोफादिकांनीं
अर्की निर्मी अमृतरस हें ऐकिलें काय कोणी? ॥
युद्धीं जाई पति मरुनियां होइ पत्नी अनाथा
बाळा घेई जवळि रडते फोडुनी स्वीय माथा
शोकावेगें अगतिक अशी सोडिते अश्रु–धार
त्या अश्रूंनीं सकल जगतीं शांतिचा येइ पूर ॥
" येवो देवा ! सकळ भुवनीं प्रेम, दावी सुपंथ
मद्बंधुंना, सतत चुकती, तूं क्षमा मूर्तिमंत "
ऐशी अंतःकरणिं करि जी प्रार्थना नित्य संत
आणी तीच प्रशमुनि रणें शांततेचा वसंत ॥
जे कारुण्यें कढत कढत श्वास तो संत सोडी
त्यांच्यामध्यें अभिनव असे तेज त्याला न जोडी;
धर्मग्रंथांमधिल सगळें सार तें मुर्तिमंत
सत्यश्रु[1] तो; उभय[2] मिळुनी होतसे आपदंत ॥

—त्रिचनापल्ली तुरुंग, फेब्रुवारी १९३१

---

७२ कसें तरी मग जग दिसतें ?

नसतीं जगिं या जरी मुलें
नसतीं जगिं या जरी फुलें
नसते अंबरिं वरि तारे
नसते गाणारें वारे
कसें तरी मग जग दिसतें। हें मन्मतिला ना कळतें ॥
जरि जगतीं या जल नसतें
रविचें तेज जरी नसतें
नसते जरि ते तरुवेल

---

१ सती + अश्रु = सतीचा अश्रू. २ सतीचा अश्रु व संताचे सुसकारे.

नसते दिनरजनी—खेळ
कसें तरी मग जग दिसतें । हें मन्मतिला ना कळतें ॥

नसती जरि ही वसुंधरा
धनधान्यवती मनोहरा
विहंगम जरी हे नसते
गाय बैल हे जरि नसते
कसे तरी मग जग दिसतें । हें मन्मतिला ना कळतें ॥

नसल्या प्रेमळ जरि माता
प्रेमसुधेच्या ज्या सरिता
परोपकारी जन नसते
परदु:खें यन्मन जळतें
कसें तरी मग जग दिसतें । हें मन्मतिला ना कळतें ॥

कृतज्ञता जरि ती नसती
प्रेम बंधुता जरि नसती
अश्रु जगीं या जरि नसते
हास्य जगीं या जरि नसतें
कसें तरी मग जग दिसतें । हें मन्मतिला ना कळतें ॥

सुंदर सकळहि या वस्तु
मधुर मनोहर या वस्तु
जगणें म्हणुनी धरेवर
सह्य होतसे खरोखर
हें वैभव हें सुख नसतें । कसें तरी मग जग दिसतें ॥

—अमळनेर, १९२७

———

७३ प्रेमाचें गाणें

(भूतकाळ भविष्यकाळाला गाणें म्हणतो)

बा नीज, सख्या ! नीजि गड्या लडिवाळा !
राजसा परम वेल्हाळा ॥
या सकळ जगीं उठले विषमय वारे
द्वेषाचे उडत फवारे
ही अखिल मही सूडबुद्धिनें भरली
हृदयेंच जणुं कुणा नुरलीं
जगिं झाला रे सुळसुळाट कामाचा
क्रोधाचा मात्सर्याचा
परि भिऊं नको तूं बाळ !
धरि प्रेमवृत्ति तूं अढळ
प्रेम हेंच तव दिव्य बळ
या प्रेमाच्या सामर्थ्यें जगताला
देशील वळण नव, बाळा ॥ बा नीज० ॥
सत्प्रेमाची आहे अद्भुत शक्ती
प्रेम हीच खरि चिच्छक्ती
या प्रेमाचें वर्णन कोण करील
तोकडे शब्द पडतील
तूं प्रेमाचा सागर हृदयीं जमवी
सुकलेलें जग हें फुलवी
शमवाया विश्वद्वेष
ये घेउन तूं प्रेमास
भरपूर वांटि जगतास
तूं देशील प्रेम जरी जगताला
बदलशील आजच्या काळा ॥ बा नीज० ॥

ना जगतिं कधीं प्रेम दिल्यानें सरतें
हें प्रेम कधीं ना मरतें
तें दिधल्यानें वाढतसे, जागवितें
परहृदयिं सुप्त जें असतें
परहृदयाचा विकास करितें प्रेम
प्रेम एक जगदभिराम
बाळ तूं निजोनी आज
प्रेमानें हृदयीं साज
हो सज्ज पुढें किति काज
तूं नीज अतां येइल तव कृति—वेला
करि तेव्हां प्रेम—सुकाळा ॥ बा नीज० ॥

—त्रिचनापल्ली तुरुंग, डिसेंबर १९३०

---

७४ भारतमाता

हे भारतमाते मधुरे !
गाइन संतत तव गान ॥
त्याग-तपस्या-यज्ञ-भूमि तव जिकडे तिकडे जाण
कर्मवीर किति धर्मवीर किति झाले तद्गणना न ॥ गाइन० ॥
दिव्य असें तव माते करितां इतिहासामृत--पान
तन्मय होतों मी गहिंवरतों हरपुन जातें भान ॥ गाइन० ॥
देउन देउन दीन जाहलिस तरिही देशी दान
परजीवन सांभाळिशि संतत अर्पुन अपुली मान ॥ गाइन० ॥
सत्त्वाचा सत्याचा जगतीं तूंचि राखिशी मान
तुझ्या कथा ऐकाया उत्सुक भगवंताचे कान ॥ गाइन० ॥
एक मुखानें किति वर्णु मी आई तव महिमान
थकेल शेषहि, थकेल ईशाहि, अतुल तुला तुलना न ॥ गाइन० ॥

धूळीकण, फळ, फूल, खडा, वा असो तरूचें पान
तुझेंच अनुपम दाखविती मज पवित्र तें लावण्य ॥ गाइन० ॥
मांगल्याची माधुर्याची पावित्र्याची खाण
परमेशाच्या कृपाप्रसादें नुरेल तुजला वाण ॥ गाइन० ॥
समरसता पावणें तुझ्याशीं मदानंद हा जाण
यशःपान तव सदैव करितों करितों मी त्वद्ध्यान ॥ गाइन० ॥
बहुभाग्यानें बहुपुण्यानें झालों तव संतान
तव सेवा मम हातुन होतां हरपो माझा प्राण ॥ गाइन० ॥

—त्रिचनापल्ली तुरुंग, जानेवारी १९३१

---

७५ मनमोहन मूर्ति तुझी माते

मनमोहन मूर्ति तुझी माते ॥
सकल जगाची माय माउली
गोड असे किति नातें ॥ मनमोहन० ॥
कुरवाळिशि तूं सकल जगाला
निववविशि अमृत-हातें ॥ मनमोहन० ॥
स्नेहदयेचे मळे पिकविशी
देशी प्रेमरसातें ॥ मनमोहन० ॥
सकळ धर्म हे बाळ तुझे गे
सांभाळिशि त्यांतें ॥ मनमोहन० ॥
भेदभाव तो तुजजवळ नसे
सुखविशि तूं सकळांतें ॥ मनमोहन ॥
श्रद्धा देशी ज्ञाना देशी
सारिशि दूर तमातें ॥ मनमोहन० ॥
थोर ऋषी तव थोर संत तव
शिकविति शुभ धर्मातें ॥ मनमोहन० ॥

सरिता सागर सृष्टि चराचर
गाति तुझ्याच यशातें ॥ मनमोहन० ॥
तव शुभ पावन नाम सनातन
उचंबळवि हृदयातें ॥ मनमोहन० ॥
त्वत्स्मरणानें त्वद्गुण-गानें
भरुनि मदंतर जातें ॥ मनमोहन० ॥
तव सेवा मम हातुन होतां
मरण सुधारस वाटे ॥ मनमोहन० ॥

---त्रिचनापल्ली तुरुंग, जानेवारी १९३१

---

७६ माझी एकच इच्छा

एक मात्र चिंतन आतां एकची विचार
भाग्यपूर्ण होईल कधीं हिंदभूमि थोर
दुःख दैन्य जाउन विलया होऊं दे स्वतंत्र
जन्मभूमि माझी, ध्यानीं मनीं हाच मंत्र ॥
देशदेवसेवेसाठीं सर्वही करीन
चित्त वित्त जीवन माझें सर्व हारवीन
प्राणपुष्प माझें माझ्या मातृभूमिकामीं
जरी येइ उपयोगाला कितिक होइ नामी ॥
मेघ जेविं जीवन सारें देइ या धरेला
जीवना समर्पुन जाई तो परी लयाला
परार्थार्थ जीवन त्याचें, तेविं हो मदीय
मायभूमिसाठीं माझें सर्व कांहिं होय ॥
कदा तुला पाहिन आई ! वैभवीं अपार
पारतंत्र्यपंकांतुन तूं होशिल कधिं पार
चैन ना मुळीं मज पडतें, घोर हाच मातें

त्वदुद्धारकार्यीं केव्हां कृति करीन हातें ॥
थोडी फार सेवा होवो या मदीय हातीं
घडे जरी, होइल मजला सौख्य जीवनांतीं
याच जन्मि याची डोळां मी तुला स्वतंत्र
बघेन का ? न कळे कैसें असे दैव—तंत्र ॥
तुझें भाग्य पाहिन डोळां मायभूमि काय ?
मम प्राणज्योती आधीं मालवेल काय ?
असो कांहिं होवो घेइन फिरुन अन्य जन्म
तुझी करुन सेवा जाइन होउनी सु—धन्य ॥
जरी देह पडला माझा तरिहि मी फिरून
इथें जन्म घेइन आई निश्चयें करून
पुनःपुन्हां त्वत्सेवेचा सदानंद—मेवा
मला मिळो, माते !पुरवा हेतु देव--देवा ! ॥
पुष्प, पर्ण तरु वेली वा शिलाखंड हीन
पशु, प्राणि, पक्षी कोणी, सर्प, मुंगि, मीन
कोणताहि येवो मजला जन्म कर्म—योगें
दुःख नाहिं त्याचें, परि तें दुःख त्वद्वियोगें ॥
तुझ्या धूलिमाजी वाटे लोळणें सुखाचें
इथें पाय पावन फिरले रामजानकीचे
इथें नामघोषें फिरले संत ते अनंत
तुझ्या धूळीमधला झालों कीट तरि पसंत ॥
तुझी धूळ आई प्रेमें लावितों स्व--भाळीं
इथें जन्मलों मी म्हणूनी प्रेम--नीर ढाळीं
कितीकदां जातों आई हृदयिं गहिंवरून
राहतों धुळींत पडूनी साश्रु सद्गदून ॥
तुझ्या धुळीपुढती मजला मोक्ष तुच्छ वाटे

तुझ्या धुळीमध्यें मजला मोक्ष नित्य भेटे
तुझी धूळ म्हणजे आई सर्व भाग्य माझें
तुझ्या धुळीसाठीं आई झुगारीन राज्यें ॥
तुझा आइ ! न वियोग मला जन्मजन्मीं व्हावा
कोणत्याहि जन्म मला यो तो इथेंच यावा
सदा तुझ्या चरणांपाशीं आइ ! मी असेन
स्वर्ग मोक्ष त्यापुढतीं मी तुच्छ ते गणीन ॥
तुझें पवन पावन, आई ! तुझें पुण्य पाणी
तुझें निळें आकाश किति स्वच्छ रत्न—खाणी
तुझे चंद्र तारे दिसती किति सुरम्य गोड
तुला नसे साऱ्या भुवनीं खचित आइ ! जोड ॥
तुझे पाय सागर माते अहर्निश क्षाळी
तुझ्या शिरीं शुभ कर ठेवी शंभु चंद्रमौळी
तुझ्या रूपलावण्याला ना तुला जगांत
तुझें चराचर हें अवघें स्तोत्र नित्य गात ॥
तुझा थोर महिमा, माते ! मंगले ! उदारे !
तुझी कीर्ती वर्णुन थाले थोर थोर सारे
ऋषी वदे 'दुर्लभ आहे जन्म भारतांत'
देव तेहि जन्मुन येथें आइ ! धन्य होत ॥
तुझें भाग्य न दिसे म्हणुन विश्व खिन्न होई
तुझें भाग्य गेलें म्हणुनी सृष्टि खिन्न होई
तुझीं मुलें परि कां अजुनी उदासीन, आई !
त्वदुद्धारकार्यासाठीं उठति कां न भाई ? ॥
उठा सकळ बंधूनो ! या करुंच मुक्त माय
रिपुभुजंगपाशांत तिचे ते पवित्र पाय
पक्षिराज गरुड बनूं या मुक्त ही स्वमाता

झणीं करूं, न विलंबाची वेळ आज आतां ॥
विलंबास जरि का क्षणही बंधूनो कराल
माय ही मरेल अहा हा ! तुम्हिहि रे मराल
उठा, झोंप सोडा तळपा सूर्यसे प्रभावें
करा कार्य नेटें दास्या झुगारून द्यावें ॥
चला, उठा, मी तरि आतां चाललों पुढारा
मातृलोचनींच्या मजला बघवती न धारा
तुझे अश्रु आई ! माझ्या मी करीं पुशीन
प्रतिज्ञेस करितों तुजला मुक्त मी करीन ॥
आइ ! धायि धायी रडतों त्वद्विपत् बघून
पुनः पुन्हां कार्याला मी लागतों उठून
बुद्धि हृदय गात्रें माझीं चंदनासमान
झिजोत गे द्याया तुजला जगीं श्रेष्ठ स्थान ॥
दिगंतांत वृद्धिंगत मी कीर्ति तव करीन
तुझी मूर्ति मधुरा दिव्या अंतरीं धरीन
तुझें नाम संतत ओठीं गान गोड कंठीं
तुझी प्रीती अतुला अचला सांठवीन पोटीं ॥

त्रिचनापल्ली तुरुंग, सप्टेंबर १९३०

---

७७ प्रभु ! भारतिंचें वैभव कोठें गेलें

प्रभु ! भारतिंचें वैभव कोठें गेलें
राष्ट्र् हें दिसे मेलेलें
तो भाग्याचा भास्कर अस्ता गेला
अंधार भरोनी उरला
तो सद्विद्या सकल कला मालवली
दैन्याची पाळी आली

गोकुळें येथलीं गेलीं
विपुलता येथलीं गेली
अन्नान्नदशा ही आली
हे कठिण कसे दिवस असे र आले
कोणतें पाप तें झालें ॥ प्रभु ० ॥
श्रीरामांनीं भूषविली ही भूमी
सत्त्वाढ्य हरिश्चंद्रांनीं
शिबि, मांधाता, राजे येथें झाले
परि दुर्दिन आजी आले
श्रीशिव, बाजी गाजी, रणशार्दूल
येथेंच खेळले खेळ
ती राजर्षींची भूमी
ती ऋषीश्वरांची भूमी
ती वीरांची ही भूमी
निःसत्त्व अजी कांहिं नसे उरलेलें
दुःखाचें भांडें भरलें ॥ प्रभु ० ॥
जरि जागीं झालों अस्पृश्य अम्ही सगळे
तरि कांहिंच चित्ता न कळे
निजबंधूंना दूर लोटितों अजुनी
ठेवितों पशुच त्यां करुनी
जरि जग थुंके तरिही श्रेष्ठाश्रेष्ठ
मांडिती बंड हे दुष्ट
उपनिषदें जेथें झालीं
तेथेंच विषमता भरली
सद्धर्मा ग्लानी आली
हे सनातनी अनृतदेव जणुं झाले

माणुसकी विसरुन गेले ॥ प्रभु० ॥
या भूमिमध्यें मरणाचा डर भरला
बाजार किड्यांचा झाला
ती मृति म्हणजे वस्त्र फेंकणें दूर
करि गीता जगजाहीर
परि मरणाला भिणार आम्हांवाणी
जगतांत कुणी ना प्राणी
जन्मलें जिथें अद्वैत
मरणाला तेथें भीत
भेदांना तेथें ऊत
ते मोठाले शब्दच ओठीं उरले
भयभेद अंतरीं भरले ॥ प्रभु० ॥
बहुभाग्यानें नायक गांधी मिळती
परि डरती घरिं हे बसती
तो राष्ट्राचा ओढि एकला गाडा
झिजवीत अहर्निश हाडां
तो मूर्त महान् यज्ञ, मूर्त तो धर्म
मोक्षाचें दावी वर्म
परि वावदूक हे भितरे
हे भुंकत बसती कुतरे
कुणि कर्मक्षेत्रिं न उतरे
हे शब्दांचे पूजक हरहर ! झाले
दुर्दैव घोर ओढवलें ॥ प्रभु० ॥
प्रभु ! गर्जू दे भीषण तुमची भेरी
हल्लं देत मर्दां हीं सारीं
निजकर्तव्या करावयाला उठुं दे

मरणास मिठी मारूं दे
निज बंधुंना अस्पृश्य न लेखोत
रूढींस दुष्ट जाळोत
तत्त्वांस कृतिंत आणोत
ओठिंचें करुन दावोत
सद्धर्म खरा आचरुत
तें रूढीचें राज्य पुरेसें झालें
प्रेमानें होवो ओलें ॥ प्रभु० ॥
प्रभु ! गर्जू दे भीषण भेरी तुमची
मति जागृत होवो अमुची
प्रभु ! येऊं दे गुलामगिरिचा वीट
होऊं दे समस्ता धीट
ते हिंदु तसे शीख मुसल्मानादी
होऊं दे बंधुसे आधीं
विसरुं दे क्षुद्रता सारे
विसरोत मागचें सारें
ऐक्याचें खेळो वारें
किति लागे तो त्याग करा रे सगळे
परि ऐक्य पाहिजे पहिलें ॥ प्रभु० ॥
प्रभु ! गर्जू दे भीषण भेरी आतां
करुं देत मुक्त निज माता
मन विमल असो, स्वार्थ दुरी राहुं दे
निजमाय—कार्य साधूं दे
ते होउनियां वेडे मातेसाठीं
उठुं देत बंधु हे कोटी
घेऊं दे उडी आगींत

घेउं दे उडी अब्धींत
ओतुं दे वीष तोंडांत
परि मातेचें वदन दिसो फुललेलें
मोक्षश्रीनें नटलेलें ॥ प्रभु० ॥

अमळनेर, १९२८

---

७८ स्वातंत्र्याचे आम्ही शिपायी

स्वातंत्र्याचे अम्ही शिपायी । सुखवूं प्रियतम भारतमायी ॥
देशभक्तिचा सुदिव्य सोम
पिऊन करूं प्राणांचा होम
कष्ट हाल हे अमुचे भाई ॥स्वातं०॥
धैर्याची ती अभंग ढाल
त्यागाचीं तीं वस्त्रें लाल
निश्चयदंडा करांत राही ॥ स्वातं०॥
समानतेचीं स्वतंत्रतेचीं
पताकेवरी चिन्हें साचीं
दिव्य पताका फडकत जाई ॥ स्वातं०॥
ऐक्याचा झडतसे नगारा
क्रांतिरणाशिंगें भरिति अंबरा
चला यार हो करुं रणघाई ॥स्वातं०॥
कळिकाळाला धक्के देऊं
मरणालाही मारुन जाऊं
प्रताप अमुचा त्रिभुवन गाई ॥स्वातं०॥
विरोध आम्हां करील कोण
सूर्यहि आम्हांसमोर दीन
प्रतापें दिशा धवळूं दाही ॥ स्वातं०॥

विरोध आम्हां करील कोण
करुं सर्वांची दाणादाण
जोर आमुचा कुणी न साही ॥ स्वातं०॥
असत्य अन्यायांना तुडवूं
दुष्ट रूढिंना दूरी उडवूं
घाण अतां ठेवणार नाहीं ॥ स्वातं०॥
जशी पेटलेली ती चूड
तसेच आम्ही भैरव चंड
औषधास दास्यता न राही ॥स्वातं०॥
परकी अथवा स्वकीय झाला
जुल्लूम आम्हां असह्य झाला
जुल्लूम जाळूं ठायीं ठायीं ॥ स्वातं०॥
जाच काच गरिबांना नुरवूं
झोंपड्यांतुनी मोदा फुलवूं
मुक्त तयांना करुं लवलाही ॥ स्वातं०॥
श्रेष्ठकनिष्ठत्वाचें बंड
मोडूं करुन प्रयत्न चंड
अस्मद्‌गण या शपथे घेई ॥ स्वातं०॥
देश आमुचा करूं स्वतंत्र
मनोबुद्धिला करूं स्वतंत्र
स्थापन करणार लोकशाही ॥ स्वातं०॥
अनंत यत्नें अखंड कृतिनें
परमेशाच्या कृपाबलानें
सफल मनोरथ निश्चित होई ॥ स्वातं०॥

धुळें तुरुंग, मे १९३०

---

७९ आमचें कार्य

अम्ही मांडूं निर्भय ठाण । देउं हो प्राण
स्वातंत्र्य-सुधेचें निजजननीला घडवूं मंगलपान ॥अम्हि०॥
स्वार्थाची करुनी होळी
छातीवर झेलूं गोळी
करुं मृत्यूशीं खेळीमेळी
मातृभमिच्यासाठीं मोदें करुं सारे बलिदान ॥ अम्हि०॥
श्रीकृष्ण बोलुनी गेला
जय अखेर सत्पक्षाला
ना पराभूति सत्याला
जयजयकारा करुनी पुढती घुसुं होउन बेभान ॥अम्हि०॥
ही मंगल भारतभूमी
करुं स्वतंत्र निश्चित आम्ही
हा निश्चय अंतर्यामीं
मातृमोचना करुन जगीं तिज अर्पू पहिलें स्थान ॥अम्हि०॥
येतील जगांतिल राष्ट्रें
वंदितील भारतमाते
करितिल स्पर्श चरणातें
धन्य असा सोन्याचा वासर दाविल तो भगवान् ॥अम्हि०॥

अमळनेर, मार्च १९३०

---

८० देशभक्त किति ते मरती

धैर्यमूर्ति उज्वलकीर्ती । देशभक्त किति ते मरती
त्यागराशि मंगलमूर्ती । देशभक्त किति ते मरती ॥
मातृभूमि हंसवायातें

मायभूमि सुखवायातें
निजबंधू उठवायातें
बलिदाना मोदें देती ॥ देश०॥
निजमातृ–मोचनासाठीं
निज–बंधु–समुद्धृतिसाठीं
निज सकल सुखाचे वरतीं
ठेऊन निखारे हातीं ॥ देश० ॥
निज यौवन निजधनमान
निज आप्त सकल बंधु–गण
हें जात सकल विसरून
करतळीं प्राण निज घेती ॥ देश ॥
करि घेति सतीचें वाण
होऊन मनीं बेभान
घेतात उडी धांवून
मरण दिसे जरि तें पुढती ॥ देश० ॥
ना चैन पडे जीवास
देश दिसे रात्रंदिवस
त्यां देशभक्तिचा ध्यास
देशविचारानें जळती ॥ देश० ॥
सहन तो विलंब न होई
जीवाची तगमग होई
करपून तन्मती जाई
मरणाचा पथ मग धरिती ॥ देश० ॥
तेजाला कवटाळावें
हें ध्येय पतंगा ठावें
मरुनीही त्यास्तव जावें

ही दिव्य वृत्ति तच्चित्तीं ॥ देश० ॥

अजगरसे पडले सुस्त
निजबंधु, बघुन अस्वस्थ
त्यां जागृति देण्या त्वरित
प्राणांचा बळि ते देती ॥ देश० ॥

चर्चेनें कांहिं न लाभ
याचनेंत कांहिं न लाभ
स्वावलंबनानें शोभ
घोषणा वीर ते करिती ॥ देश० ॥

अजून तरी झांपड उडवा
स्वातंत्र्य–ध्वज फडफडवा
देशकार्य करण्या धांवा
झाला कां केवळ माती ॥ देश० ॥

त्या स्वदेशिच्या त्या आणा
मनिं धरा जरा अभिमाना
जगताला दावा बाणा
उद्धरा माय निज हातीं ॥ देश० ॥

सुखविलास सारा राहो
आलस्य लयाला जावो
कर्तव्य–जागृती येवो
संपु दे निराशा–रात्री ॥ देश० ॥

आशेचा होवो उदय
कार्याचा आला समय
भय समूळ पावो विलय
निष्कंप करा निज छाती ॥ देश० ॥

त्ररुनियां पडो आकाश

वा होवो अशनि–निपात
कार्याला घाली हात
ध्या करून मोक्षप्राप्ति ॥ देश० ॥
देशभक्त किति ते मेले
चंदनापरी ते झिजले
तत्कार्य अजून जें उरलें
तें पूर्ण करा निज हातीं ॥ देश० ॥
तडफडत वरी असतील
पाहून तुम्हां सुखलोल
त्यां शांति–लाभ होईल
जरि उठाल मातेसाठीं ॥ देश० ॥
ही वेळ नसे निजण्याची
ही वेळ नसे हंसण्याची
ही वेळ असे मरणाची
ना मोक्षाविण विश्रांती ॥ देश० ॥
जरि नसाल तुम्ही क्षुद्र
तरि उठाल जैसे रुद्र
ती चळवळ करणें उग्र
ध्या रक्तध्वज निज हातीं ॥ देश० ॥
आरती निजप्राणांची
ओंवाळा मंगल साची
ही पूजा निज मातेची
सत्प्रसाद मिळवा मुक्ति ॥ देश० ॥

त्रिचनापल्ली तुरुंग, अक्टोबर १९३०

८१ भारतसेवा

प्रिय–भारतभू–सेवा संतत करुन
जाईन सुखानें मरुन ॥
जरि मातेचें कार्य न करितिल हात
तरि क्षणीं झडुन जावोत
जरि मातेचे अश्रु न पुशितिल हात
तरि क्षणीं गळून जावोत
प्रिय–बंधुंच्या उद्धृतिच्या कामांत
हे हात सदा राबोत
हातांस एक आनंद
हातांस एकची छंद
तोडणें आइचे बंध
हें ध्येय करीं करितां, तनु झिजवीन
जाईन सुखानें मरुन ॥ प्रिय० ॥
जोंवरि बंधु पोटभरी ना खाती
ना वस्त्र तदंगावरतीं
जोंवरि त्यांना स्वपरमत्त रडवीती
शतमार्गांनीं नागविती
जोंवरि त्यांना ज्ञानकिरण ना मिळती
अंधारीं खितपत पडती
तोंवरि न झोंप घेईन
अंतरीं जळून जाईन
सौख्यास दूर लोटीन
मी सुखवाया झटेन बांधव दीन
जाईन सुखानें मरुन ॥ प्रिय० ॥
या शरिराचे जोडे, भारत–माते !

घालीन त्वत्पदीं हातें
या बुद्धीला त्वदर्थ मी श्रमवीन
सेवेंत हृदय रमवीन
जरि देहाचें करुन, आइ ! बलिदान
स्वातंत्र्य येइ धांवून
तरि झुगारीन हा जीव
ही तुझीच, आई ! ठेव
तव फुलो वदन–राजीव
मी घेत अशी; आइ ! तुझिच गे आण
जाईन सुखानें मरुन ॥ प्रिय० ॥
मी प्राशिन गे मृत्युभयाचा घोट
होईन आइ ! मी धीट
मी खाइन गे भेद–भाव हे दुष्ट
होईन, आइ ! गे पुष्ट
मग करण्यातें, माते ! तुजला मुक्त
सांडिन मी माझें रक्त
त्वच्चिंतन निशिदिन करिन
त्वत्सेवन निशिदिनं करिन
सुखगिरिवर तुज चढवीन
मग भाग्याचे अश्रु चार ढाळून
जाईन सुखानें मरुन ॥ प्रिय० ॥

---

८२ जारे पुढें व्हा रे पुढें

झोपूं नको आणिं ऊठ रे
पाहे सभोतीं जें घडे
घन–गर्जना उठते नभीं

जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
रणभेरि शिंगें वाजती
ध्वनि काय ना कानीं पडे ?
पडलास मुर्दाडापरी
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
ललनाहि सजल्या संगरा
नर केवि मागें तो दडे ?
चल, ऊट, जागृत सिंहसा
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
ना मेष, तूं तर मानुष
बें बे करोनी ना रडे
निजकर्मशक्तिस ओळख
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
बांधून, मर्दा ! कंबर
तूं अंबरी वरतीं उड
निजपंख--बल भुललास तूं
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
जावो खचोनी धीर ना
लंघावयाचे हे कडे
दे हात मर्दासी खुदा
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
हे दुर्ग दुर्गम दुष्पथ
तरि ते फिरोनी तूं चढे
पडण्यांत ना अपमान रे
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
शतदां पडे तो रे चढे

बसुनी न कांहीं तें घडे
पशु तो, न जो यत्ना करी
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
पसरून आ येती जरी
पथिं संकटें तरि ना अडे
बलभीम हो तूं मारुती
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
गिळि राक्षसी तरि ना डरे
ये पोट फाडुन ना रडे
मग हांक फोडी वीर तो
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
लाटा कितीही आदळो
शतचूर्ण त्या करिती कडे
गिरि ना खचे घन पाउसें
जा रे पुढें व्हा रे पूढें ॥
जरि कष्ट—वृष्टी होइल
डोकें करि मारापुढें
अभिमन्यु हो अभिराम तूं
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
चैतन्य खेळो जीवनीं
तूं ना पडे जेवीं मढें
हो स्फूर्ती मूर्त प्रज्वला
जा रे पुढे व्हा रे पुढें ॥
कृतिपंथ तूं अवलंबुनी
करि बंद हे वाक्बुड्बुडे
वाणी पुरे करणी करी

जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
बाहु स्फुरो ना ओठ ते
तव पिळ्वटूं दे आंतडें
हा मत्यु, नाहीं गंमत
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
ओंठावरील प्रेम तें
ज्वाळेपरी ना धड्धडे
ना पेटवी तें अंतर
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
ती तोंडदेखी आरती
ओंवाळ ना तूं यापुढें
स्व–प्राण करि पंचारती
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
लागे दिव्यानें रे दिवा
राखुंडि कामीं ना पडे
तो देत जीवन, जो जिता
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
मोक्षामृताचे मंगल
आणी भरोनी रे घडे
पाजी तृषार्ता आइला
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
माते स्वहातें लेववी
स्वातंत्र्य–लक्ष्मीचे चुडे
सत्पुत्रधर्मा आचर
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
बघ मोक्षनगरद्वार हें

दिसतें पुढें उघडें फुडें
तो भीरु कातर जो नुठे
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
कर्माबुद्धींमधिं घे बुडी
त्या मुक्तिमौक्तिक सांपडे
पापी करंटा जो नुठे
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
वरिते जयश्री त्या नरा
कर्मी निरंतर जो बुडे
ना कर्महीना वैभव
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
नरवीर—वृंद उठावती
निज कर्मतेचे चौघडे
हे ऐक गंभिर वाजती
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
शिर घूस टिप्पर घाइंत
ना वांचवी निज कातडें
सेवेंत मरतो तो जगे
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
कुरवाळितो स्वप्राण जो
मेलाच तो जरि ना सडे
जो प्राण दे, तो ना मृत
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
काळा कुरोंडी ही तनू
जरि मातृकामीं ती पडे
सोनें तिचें होई तरी

जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
ज्यां स्फूर्ति ना तिळ अंतरीं
तीं काय जाळावीं धुडें
जरि न स्फुलिंग, न जीवन
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
ठिणगी पडूं दे जीवनीं
वीरापरी व्हा रे खडे
रक्तध्वजा धरुनी करीं
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
जरि मूठभर तरि ना भय
व्हा छातिचे ना बापुडे
व्हा सिंह व्हा नरपुंगव
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
खाऊं न केव्हांही कच
माघार शब्द न सांपडे
कोशांत बोला आमुच्या
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
कर्मांत आत्मा रंगवा
आत्मा जरी कर्मीं जडे
स्वातंत्र्य तरि तें लाभतें
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
सेवेंत आत्मा ओतणें
मांगल्य—मोक्ष—श्रीकडे
हा पंथ एकच जावया
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
स्वार्थीं निखारा ठेवुनी

रमतो स्वकर्मी जो मुदें
तो मुक्त होतो आयका
जा रे पुढें व्हा रे पुढें
शिवते निराशा ज्यास ना
लोभाशिं ज्याचें वांकडें
तो मुक्त होतो आयका
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
कर्मीं अहोरात्र श्रमे
परि मान कीर्ति न आवडे
तो मुक्त होतो आयका
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
प्रभु अंतरीं करणी करीं
आलस्य ज्याला सांकडें
तो मुक्त होतो आयका
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
न विलास घे, स्व–विकास घे
निंदादिकें जो ना चिडे
तो मुक्त होतो आयका
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
जे अंबरांत उफाळती
ना लोळती शेणीं किडे
ते मुक्त होती आयका
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
सर्वत्र करि संचार जो
कोठेंच कांहीं ना नडे
तो मुक्त होतो आयका

जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
करुनी महाकृतिही जया
अवडंबराचें वावडें
तो मुक्त होतो आयका
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
शिर घेउनी हातावरी
जो कर्मसमरीं या लढे
करि माय अमरा तो निज
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
जरि व्हाल योद्ध्र संयमी
तरी मोक्षफळ हातां चढे
फांकेल भुवनीं सु–प्रभा
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥
नवमंत्र घ्या तेजें नटा
व्हा सिद्ध्र सारे सौंगडें
चढवा स्वमाता वैभवीं
जा रे पुढें व्हा रे पुढें ॥

––नाशिक तुरुंग, जानेवारी १९३३

---

८३ बल–सागर भारत होवो

बल– सागर भारत होवो
विश्वांत शोभुनी राहो ॥ बल० ॥
हें कंकण करिं बांधियलें
जनसेवे जीवन दिधलें
देशार्थ प्राण हे उरले
मी सिद्ध मरायाला हो ॥ बल० ॥

वैभवीं देश चढवीन
स्वातंत्र्य त्यासि अर्पीन
हा तिमिर घोर संहारिन
या बंधु सहाय्याला हो ॥ बल० ॥
हातांत हात घेऊन
हृदयास हृदय जोडून
ऐक्याचा मंत्र जपून
या कार्य करायाला हो ॥ बल० ॥
करिं दिव्य पताका घेऊं
प्रियभारतगीतें गाऊं
विश्वास पराक्रम दाऊं
ही माय निजपदा लाहो ॥ बल० ॥
या उठा करूं हो शर्थ
संपादुं दिव्य पुरुषार्थ
हें जीवन ना तरि व्यर्थ
भाग्यसूर्य तळपत राहो ॥ बल० ॥
ही मुक्त माय होईल
वैभवें दिव्य शोभेल
जगतास शांति देईल
तो सोन्याचा दिन येवो ॥ बल० ॥

---

८४ भारतमाता माझी लावण्याची खाण

(नाचून म्हणावयाचें गान)

माझ्या महाराष्ट्रभूमींत मोठे
प्रतापी पुन्हां वीर निर्मी विभो
शास्त्रज्ञ, यंत्रज्ञ, वागीश, शिल्पी,

कलाविद् खरे थोर निर्मी प्रभो
धी, नीति, संपत्ति, सद्बुद्धि, सहकार्य
आरोग्य, ऐक्यादि येथें रुजो
धावो यशोगंध देवा ! दिगंतांत
माझा महाराष्ट्र भाग्यें सजो ॥
भारतमाता माझी लावण्याची खाण
गाइन तिचें गान
मी
गाइन तिचें गान
करिन तिचें ध्यान
मी
करिन तिचें ध्यान
भारतमाता माझी लावण्याची खाण
प्राणांचीही प्राण, माझ्या प्राणांचीही प्राण, माझ्या प्राणांचीही प्राण
भारतमाता माझी लावण्याची खाण ॥
मांडिन निर्भय ठाण
मी
मांडिन निर्भय ठाण
देइन माझे प्राण
मी
देइन माझे प्राण
हातांत घेतलें आहे सतिचें मी वाण ॥ गाइन०॥
जाळिन सारी घाण
मी
जाळिन सारी घाण
काटिन रूढिरान

मी
छाटिन रूधिरान
हंसवीन आइचें जें मुख झालें म्लान ॥ गाइन ०॥
उडविन दाणादाण
मी
उडविन दाणादाण
करिन धूळधाण
मी
करिन धूळधाण
स्वातंत्र्य–विरोधकां देतों मी आव्हान ॥ गाइन० ॥
विसरेन देहभान
मी
विसरेन देहभान
कापुन देइन मान
मी
कापुन देइन मान
मातेला जगामध्यें देइन पहिलें स्थान ॥ गाइन० ॥
नुरविन कसली वाण
मी
नुरविन कसली वाण
काढिन रुतले बाण
मी
काढिन रुतले बाण
मातेला घालीन माझ्या हातांनीं मी स्नान ॥ गाइन० ॥
सर्वस्वाचें दान
करिन

सर्वस्वाचें दान
घेतों आज आण
मी
घेतों घोर आण
मातेला घडविन माझ्या मोक्षामृतपान ॥ गाइन० ॥

—धुळें तुरुंग, मे १९३२

---

८५ दिव्य मी स्वर्ग निर्मीन

ध्येय देइन
दिव्य मी स्वर्ग निर्मिन
सचिंत सगळे दिसती लोक
जिकडे तिकडे भरला शोक
करुन तयांवर अमृत–सेक
तयां उठवीन ॥ दिव्य० ॥
मेल्यापरि हे दिसती बंधू
उरला न दिसे जीवनबिंदु
निर्मुन मी संजीवनसिंधु
तयां जिववीन ॥ दिव्य० ॥
गुलामवृत्ती जिकडे तिकडे
दुबळी वृत्ती जिकडे तिकडे
चैतन्याचे भरुभरुन घडे
तयां पाजीन ॥ दिव्य० ॥
स्वातंत्र्याची लाविन ज्योत
स्फूर्तींचा मी निर्मिन स्रोत
तेजाचा मी सोडिन झोत
दैन्य दवडीन ॥ दिव्य० ॥

भेदभाव मी जाळिन सारे
ऐक्याचे मी सोडिन वारे
दिव्यबळाच्या जयजयकारें
राष्ट्र उठवीन ॥ दिव्य० ॥
करिन त्यागातें उद्युक्त
निर्भयतेचे शिकविन मंत्र
निःशस्त्राचें देइन शस्त्र
पंथ दावीन ॥ दिव्य० ॥
आळस दवडुन सेवा देइन
विलास दवडुन विकास देइन
खेदा दवडुन बोधा देइन
भाग्य देइन ॥ दिव्य० ॥
कळकळ शिकविन तळमळ शिकविन
सद्गुण संघटना मी वितरिन
सत्याचा सत्त्वाचा शोभत
ध्वज उभवीन ॥ दिव्य० ॥
रूढी जाळून विचार देइन
हृदयमतीला निर्मळ करिन
श्रद्धा सद्धर्माला देइन
मोक्ष देईन ॥ दिव्य० ॥
मंगल उज्वल तें देईन
पावन निर्मळ तें देईन
सुंदर सत्य शिवा देईन
देव देईन ॥ दिव्य० ॥

—धुळे तुरुंग, मे १९३२

८६ देशासाठीं मरूं

देश आमुचा वैभवशाली वाली सकलहि जगताचा
तद्ध्यानामधिं रंगुन जाऊं गाऊं त्याला निज वाचा
पराक्रमानें निजमातेला मिरवूं साऱ्या जगतांत
कीर्तिध्वज विश्वांत उभारूं निजतेजानें दुर्दांत
वीरापरि तरि उठा क्षणीं
दिगंत जिंकूं चला क्षणीं
निज मातेला स्मरुनि मनीं
मुकुंदपादांबुज वंदुनियां प्राणांवर हाणूं लाथ
कोण करी जगिं विरोध आतां करूं सर्वांचा निःपात ॥
अन्य मावळे पावन झाले देशासाठीं निज—मरणें
जगणें भूषण अम्हां कायसें भीति कशाला मनिं धरणें
दों दिवसांची तनु तर साची वांचवुनी तरि काय मिळे
देशासाठीं उदार होऊं मृत्यु कुणाला जगीं टळे
हंसूं यमाचा फांस जरी
हंसूं जगाचा जाच जरी
हंसूं सदोदित निजांतरीं
धैर्यें हांसत तेजें तळपत निजमातेचा सन्महिमा
त्रिभुवनिं अवघ्या पसरूं दावूं मातेचा वैभवगरिमा ॥

—अमळनेर १९२६

---

८७ तुफान झालों

नाहीं आतां क्षणहि जगणें भारतीं या गुलाम
मारूं सारें भय हृदयिचें निर्मूं स्वातंत्र्यधाम
नाहीं एक क्षणहि खपतें दास्य विश्वंभराला
स्वातंत्र्याला मिळवुन चला जाऊं तत्पूजनाला ॥

ज़ों या आहे क्षणिक शरिरीं अंतिम श्वास एक
भूमातेला सुखविन सुखें होउ मद्रक्तसेक
माता आतां क्षणभरिहि ना बंधनीं ह्या बसूं दे
जावो माझी तनु परि मम म्लान माता हसूं दे ॥
कैसें साहूं ? सतत जरि ते आइला नागवीती
कैसें पाहूं ? सतत जरि ते बंधूंना गांजिताती
बैसावें का विलपत ? न का पौरुषाचा स्फुलिंग
न श्वानाचें वरुं हत जिणें, होउं या धीरधिंग ॥
झालों का हो सकळ इतुके श्वान पस्तीस कोटी
कैसे दास्यीं सतत पिचतों नाहिं का त्वेष पोटीं
आहों का हो हृदयिं बघणें मेष मानूष वा तें
सारें तुम्हां जग भरडितें धान्य तें जेविं जातें ॥
आतां ओठीं मधुरतम त्या गाउं या मातृगीता
आतां सारे उठून करुं या बंधमुक्त स्व-माता
ना लावावें क्षणहि पळहि भारतें मुक्त व्हावें
लोकीं आतां वर करुनियां मस्तकातें जगावें ॥
या रे सारे मिळून करुं या आधिं ऐक्यावलंब
स्पृश्यास्पृश्यें सकळ उडवूं जाळुं हे भेददंभ
हालक्लेशां मूळिंहि न भिणें स्वीय स्वातंत्र्य घेणें
तेजें पेटूं अनलसम ही वैभवीं माय नेणें ॥
या देहाचे करिल तुकडे राइराईसमान
कोणी क्रोधें तरि सतत मी उंच राखीन मान
ओठीं माझ्या प्रियजननिचें दिव्य नाचेल गान
माझ्या मातेस्तव करित हो मी मुदें देहदान ॥
मारी मातें कुणि जरि न ती मन्मनोमातृमूर्ती
कंठा कापी कुणि जननिची ती न कंठस्थकीर्ती

हालांची ना लवहि उरली आज आम्हां गुमान
आतां गेलों खवळुन खरे आम्हि झालों तुफान ॥
केला विरोध जरि या सगळ्या जगानें
ना गांगरून मुळिं जाउं अतां भयानें
मोक्षार्थ जें ज्वलित राष्ट्र उभें असेल
त्याच्यापुढें न जगतीं कुणिही टिकेल ॥
या भारतास हंसवूं करुनि स्वतंत्र
ते देशभक्तिमय या म्हणु दिव्यमंत्र
सर्वस्व–होम करणें सगळे उठा रे
वारे पहा प्रबळ, हे झडती नगारे ॥
ही वेळ बंधु न असे तुमच्या निजेची
ही वेळ बंधु न विलास–विनोदनाची
स्वातंत्र्य वेळ शुभ दिव्य अपूर्व आली
आतां उठा सकळही झणिं याच काळीं
आली घडी पुनरपि परतोन ये ना
जो जातसे क्षण कधीं फिरुनी मिळेना
ना आळशी तुम्हि बना न बना उदास
या आइचे सकळही झणिं तोडुं पाश ॥
उत्साहसागर बना दृढ धैर्यमूर्ती
स्फूर्ति प्रचंड उसळो मिळवा सुकीर्ती
होईल माय अपुली शत–बंधमुक्त
तेजें उठाल सगळे जरि रे सुपुत्र ॥
हें राष्ट्रतेज सगळें भडके उफाळे
हे देशभक्तिस पहा शतपूर आले
हें ठेवुनी निज सुखावरतीं निखारे
दास्या पदीं तुडविण्या सुत सिद्ध सारे ॥

झालों तुफान सगळे न अतां गुमान
झालों तुफान सगळे नच देहभान
झालों तुफान करुं हांसत देहदान
स्वातंत्र्य आणुं अथवा मरुं हीच आण ॥

—त्रिचनापल्ली तुरुंग, फेब्रुवारी १९३१.

---

८८ गाऊं मी कसलें गाणें ?

हें जीवन केविलवाणें । गाऊं मी कसलें गाणें ॥
जगिं झालों आम्ही दीन
जीवनावीण जणुं मीन
ही अमुची स्थिति किति हीन
मन जळतें मम अपमानें ॥ गाऊं० ॥
आमुचें असें ना कांहीं
सत्तेची वस्तू नाहीं
सुतळीचा तोडा नाहीं
दुर्दशा देखणें नयनें ॥ गाऊं० ॥
ना गायिगुरें तीं दिसतीं
वांसरें न तीं बागडतीं
दूध तूप शद्बची उरती
दुर्मिळ तें झालें खाणें ॥ गाऊं ०. ॥
जी अन्न जगाला देई
ती उदार भारत मायी
किती रडते धायीधायी
मिळती ना चारहि दाणे ॥ गाऊं० ॥
अन्नास माय मोताद
घेई न तिची कुणि दाद

सुत घालित बसती वाद
　　पोट का भरे वादानें ॥ गाऊं० ॥
उद्योग सकलही गेले
बेकार सर्वही झाले
जगतातीं अर्धे मेले
　　श्रेयस्कर याहून मरणें ॥ गाऊं० ॥
देण्यास नाहिं तो कवळ
यासाठीं माता विकल
अर्पिती नद्यांना बाळ
　　जळतोच ऐकुनी कानें ॥ गाऊं ॥
उपजलीं न मरती, तोंची
प्रिय बाळें भारतभूचीं
मेजवानि मृत्युस साची
　　मांडिला खेळ मरणानें ॥ गाऊं० ॥
ना वस्त्रहि अंगीं ल्याया
ना मीठहि थोडें खाया
ना तेल दिवा लावाया
　　मृति येना म्हणुनी जगणें ॥ गाऊं० ॥
लागल्या शेकडों जळवा
संपत्ती नेती सर्वा
आमुची न कोणा पर्वा
　　अम्हि हताश होऊन रडणें ॥ गाऊं० ॥
जाहले लोक फटफाटित
निःसत्त्व भुतांसम दिसत
पावले सर्वही अस्त
　　किति दिवस असें हें पडणें ॥ गाऊं० ॥

भारतीय जनता रोड
निःसत्त्व करित काबाड
मोजुन घ्या हाडन् हाड
पोटभरी न मिळे खाणें ॥ गाऊं० ॥
तेजस्वी विद्या गेली
ती पोपटपंची उरली
जी गोष्ट पाश्चिमें लिहिली
ती आम्हां श्रुतिसम माने ॥ गाऊं० ॥
सत्कला मावळे सारी
सच्छास्त्रें मेलीं सारीं
अनुकरणें करिति भिकारी
शेणांत सदा हो सडणें ॥ गाऊं० ॥
ती थोर संस्कृती गेली
ती गजान्त लक्ष्मी गेली
पुरुषार्थ सत्त्वता गेली
उरलीं तीं स्मृतिचीं चिन्हें ॥ गाऊं० ॥
सोन्याचा जेथें धूर
द्रव्याचा जेथें पूर
ती चिंतेमाजी चूर
भारतभू कैशी बघणें ॥ गाऊं० ॥
भरलेली होती बाग
भरलेलें होतें भाग्य
तें गेलें परि सौभाग्य
अपमानें आतां जगणें ॥ गाऊं० ॥
तो बाग मनोहर गेला
हा मसणवटा हो झाला

दैवाची भेसुर लीला
        अम्हि गुलाम म्हणुनी जगणें ॥ गाऊं० ॥
कुणि उंदिर आम्हां म्हणत[1]
ती मेयो निंदा करित
जग अस्पृश्य अम्हां गणित
        किति निंदा ऐकूं कानें ॥ गाऊं० ॥
अज्ञानपंकगत लोक
आढळे घरोघर शोक
नांदतात सांथि अनेक
        ठाण दिलें दृढ रोगानें ॥ गाऊं० ॥
शेतकरी मागे भीक
शिकलेला मागे भीक
तो भिकारि मागे भीक
        धंदा ना भिक्षेवीणें ॥ गाऊं० ॥
हृदयाची होई होळी
आपदा सदा ही पोळी
खाऊं का अफुची गोळी
        मज सहन होइ ना जगणें ॥ गाऊं० ॥
खाऊन अफू परि काय ?
ही रडेल संतत माय
बंधूंची न हरे हाय
        काय मिळे मज मरणानें ॥ गाऊं० ॥
हा हिमालय दिसे खिन्न

१ **टीप**—अमेरिकेचा उद्दाम अध्यक्ष रूझवेल्ट यानें भारतीयांस उंदीर म्हटलें होतें.

या सरिता दिसती दीन
पशुपक्षिवनस्पती हीन
सोडिती श्वास दुःखानें ॥ गाऊं० ॥
हे परात्परा भगवंता
हे अनंत करुणावंता
हे जगदीशा बलवंता
ऐकावें हें रडगाणें ॥ गाऊं० ॥
वाजवी मनोहर पावा
मोहांधतिमिर हा जावा
खडबडुनी लोक उठावा
उघडावीं अस्मन्नयनें ॥ गाऊं० ॥
दे स्फूर्ति आम्हांला दिव्य
कृति करुं दे उत्कट भव्य
स्वातंत्र्य येउं दे नव्य
हंसवावीं अस्मद्वदनें ॥ गाउं० ॥

—त्रिचनापल्ली तुरुंग, सप्टेंबर १९३०.

८९ स्वातंत्र्य

प्राण अर्पावे । स्वातंत्र्यसौख्य मिळवावें ॥
केवळ बडबड ना कामाची
केवळ इच्छा ना कामाची
गरज असे निशिदिन कष्टांची
कष्टत जावें ॥ स्वातंत्र्य० ॥
विलास सुखभोगांना सोडा
मोह सकळ ते मारक तोडा

स्वार्थांकुर चित्तांतील मोडा
निर्मळ व्हावें ॥ स्वातंत्र्य० ॥
देशभक्तिचा मनांत काम
भारतभूचें वदनीं नाम
दृष्टि दिसावी तेजोधाम
निर्भय व्हावें ॥ स्वातंत्र्य० ॥
द्वेष कलह ते विसरुन जावे
बंधुबंधुचेपरी सजावें
हातीं हात प्रेमें घ्यावे
पुढें दौडावें ॥ स्वातंत्र्य० ॥
उचंबळोनी वृत्ती जावी
उचंबळोनी हृदयें जावीं
वेडावुन जणुं मति ती जावी
तन्मय व्हावें ॥ स्वातंत्र्य० ॥
गुलामगिरिवर हाणा घाव
दास्या देशीं नुरोच ठाव
प्रयत्नावरी ठेवुन भाव
सदा झुंजावें ॥ स्वातंत्र्य० ॥
स्वातंत्र्याची जया तहान
धांवून जावूं घेऊं ठाण
गाठूं ध्येया देउं प्राण
व्रत हें घ्यावें ॥ स्वातंत्र्य० ॥
परवशतेचे तोडा पाश
तोडा तोडा हरपो त्रास
चीड न येते काय तुम्हांस
चला चमकावें ॥ स्वातंत्र्य० ॥

परदास्याच्या पंकीं कीट
असणें, याचा येवो वीट
होउन सावध नीट सुधीट
निजपद ध्यावें ॥ स्वातंत्र्य० ॥
स्वातंत्र्याचा ईश्वर-दत्त
हक्क करोनी घेऊं प्राप्त
करु यत्नाची अपूर्व शर्थ
मरुनी जावें ॥ स्वातंत्र्य० ॥
निज मरणानें मंगल येइल
निज मरणानें वैभव येइल
निज मरणानें मोक्ष मिळेल
मरण वरावें ॥ स्वातंत्र्य० ॥

—अमळनेर छात्रालय, जानेवारी १९३०.

---

९० स्वातंत्र्यानंदाचें गाणें

(लाहोरला स्वातंत्र्याचा ठराव पास झाला ती वार्ता ऐकून केलेलें गाणें)

मंगल मंगल त्रिवार मंगल पावन दिन हा धन्य अहो
भारत प्यारा स्वतंत्र झाला जय बोला जय बोला हो ॥
मेवाडाच्या रणशार्दूला उठा, उठा शिवराया हो
माता अपुली स्वतंत्र झाली जय बोला जय बोला हो ॥
दिशा आज कां प्रसन्न दिसती निर्मळ दिसती सांगा हो
भारत झाला स्वतंत्र म्हणुनी जय बोला जय बोला हो ॥
पवन आजचा पावन वाटे कारण मजला सांगा हो
भारतमाता मुक्त म्हणोनी जय बोला जय बोला हो ॥
पाषाणांचीं फुलें जाहलीं कां तें मजसी सांगा हो

गतबंधन भू झाली म्हणुनी जय बोला जय बोला हो ॥
मातीचीं हीं माणिकमोतीं झालीं कां मज सांगा हो
भारत झाला स्वतंत्र म्हणुनी जय बोला जय बोला हो ॥
कांट्यांची मखमल मृदु झाली चमत्कार कां झाला हो
भारत झाला स्वतंत्र म्हणुनी जय बोला जय बोला हो ॥
सतेज आजी अधिकच दिसतो दिनमणि कां मज सांगा हो
आई झाली मुक्त म्हणोनी जय बोला जय बोला हो ॥
पर्वतांतुनी खोऱ्यांतुनिही दुर्गांतुन कां गाणीं हो
भारत झाला स्वतंत्र म्हणुनी जय बोला जय बोला हो ॥
नद्या आज कां तुडुंब भरल्या वहावयाचें विसरुन हो
भारत झाला स्वतंत्र म्हणुनी जय बोला जय बोला हो ॥
उचंबळे कां अपार सागर सीमा सोडुन आज अहो
भारत झाला मुक्त म्हणोनी जय बोला जय बोला हो ॥
गगनमंडपीं विमानगर्दी झाली कां मज सांगा हो
भारत झाला स्वतंत्र म्हणुनी जय बोला जय बोला हो ॥
स्वर्गातुन सुमवृष्टि होतसे अपार कां मज सांगा हो
भारत झाला स्वतंत्र म्हणुनी जय बोला जय बोला हो ॥
नारद तुंबर गाणीं गाती सुरमुनि हर्षित ते कां हो ॥
भारत झाला मुक्त म्हणोनी जय बोला जय बोला हो ॥
कैलासावर डमरु वाजतो नाचे शिवशंकर कां हो
भारत झाला स्वतंत्र म्हणुनी जय बोला जय बोला हो ॥
चार मुखांनीं चतुरानन कां सामगायना करितो हो
भारत झाला स्वतंत्र म्हणुनी जय बोला जय बोला हो ॥
सृष्टि नाचते विश्व हांसतें चराचर भरे मोदें हो
भारत झाला स्वतंत्र म्हणुनी जय बोला जय बोला हो ॥
पहा पहा ते विश्वजन बघा, भेट घेउनी आले हो

भारत झाला स्वतंत्र म्हणुनी जय बोला जय बोला हो ॥
चिनी जपानी अमेरिकन ते आले वंदन करण्या हो
'भारतजननि ! क्षमस्व' म्हणती जय बोला जय बोला हो ॥
तार्तर मोंगल अफगाणादी शेजारी ते आले हो
'भारतजननि ! क्षमस्व' म्हणती जय बोला जय बोला हो ॥
युरोपांतले सारे गोरे सविनय साश्रु आले हो
'भारतजननि क्षमस्व' म्हणती जय बोला जय बोला हो ॥
भारतमाता अनाथनाथा प्रेमें कुरवाळीत अहो
आपपर तिला नाहीं ठावें जय बोला जय बोला हो ॥
आज जगाचें भाग्य उदेलें वैभव फुललें अगणित हो ॥
उचंबळे सुखसागर मंगल जय बोला जय बोला हो ॥
दैन्य पळालें दुःख गळालें कलहद्रोह दुरावति हो
नव्या मनूचा उदय जाहला जय बोला जय बोला हो ॥
चुकलिं माकलीं जगांतील तीं राष्ट्रें जवळी घेउन हो
प्रेमें न्हाणी त्यांना भारत जय बोला जय बोला हो ॥
पिंवळीं ढवळीं कांळीं सारीं भुवनामधलीं बाळें हो
भारतमातेजवळ नाचती जय बोला जय बोला हो ॥
"भलेपणानें खरेपणानें प्रेमें सकळहि वागा हो
सुखास निर्मा" बोले भारत, जय बोला जय बोला हो ॥
"शांति नांदुं दे अतां अखंडित आनंद सदा नांदो हो
विसरा मागिल" बोले भारत, जय बोला जय बोला हो ॥
परमेशाचीं सकळ लेंकरें सुखेन भुवनीं खेळूं हो
स्वर्ग निर्मूं या" बोले भारत, जय बोला जय बोला हो ॥
"परस्परांचे हात धरूं या फेर धरूनी नाचूं हो
शांतिगीत गा" बोले भारत जय बोला जय बोला हो ॥
"थोर भारता ! मार्गदर्शका ! तूंच आमुचा सद्गुरु हो"

वदती सारीं राष्ट्रें सद्गद जय बोला जय बोला हो ॥
अनंत झाली सुपुष्पवृष्टी गगनामधुनी तेव्हां हो
थै थै थै थै नाचुं लागले गाउं लागले जयजय हो ॥
जयजय भारत प्रियतम भारत जयजय भारत बोला हो
जयजय जयजय जयजय जयजय जय भारत जय बोला हो ॥
आनंदानें डोला हो
आनंदाश्रू ढाळा हो
जयजय भारत जयजय भारत जयजय भारत बोला हो ॥
हृदयकपाटें खोला हो
बांधा चित्सुखझोला हो
नाचा त्यावर नाचत बोला जयजय भारत बोला हो
जय बोला जय बोला हो
जय भारत जय बोला हो
जयशब्दानें अंबर कोंदो जय भारत जय बोला हो ।
भारत प्यारा स्वतंत्र झाला जयजय म्हणुनी बोला हो
सृष्टि सकलही स्वतंत्र झाली जयजय म्हणूनी बोला हो ॥

—अमळनेर छात्रालय, २६ जानेवारी १९३०

---

९१ सुसंस्कृत कोण ?

अन्यां करील जगती निज जो गुलाम
तो दुष्ट, संस्कृति न त्या शठ तो हराम
तो रानटी मज गमे न मनुष्य खास
जो मानवा करुन ठेवितसे स्व—दास ॥
पापी कृतघ्न अतिदांभिक वित्तदेव
अन्यांस नित्य लुटणें कृति ही सदैव
ऐसें असून " अम्हि संस्कृत " बोलतात

ना लाज ती जणुं अणूहि तदंतरांत ॥
जातील तेथ करिती भयद स्मशान
अन्यांस नागवुनियां करितात दीन
जे कोणि या पशुंस संस्कृत नांव देती
त्यांना नसे लव विचार उदार चित्ती ॥
अन्यांस जो तुडवितो पशु त्या गणावें
त्या व्याघ्र वा वृक म्हणा, नर ना म्हणावें
तो रानटी पतित, संस्कृति ती न त्याला
न स्थान यन्मनिं असे लव बंधुतेला ॥
ओतीत तोफ, वरतीं फिरवी विमानें
मानें तसा विहरतो मिरवें मदानें
ही संस्कृती जरि असे, वृकव्याघ्ररीस
त्यांना सुसंस्कृत म्हणा मनुजापरीस ॥
स्वार्थांध नित्य बनुनी करिती लढाई
शस्त्रें पहा अमुचिं ! हीच सदा बढाई
रक्तार्थ जे तृषित चाटित ओठ नित्य
माझे सुसंस्कृत तयां वदती न ओठ ॥
जेथें असे विजय, जेथ असेल वित्त
तेथेंच संस्कृति असे, न असेंच सत्य
मोठें यदीय मन, सर्व समान मानी
त्यालाच संस्कृति असे, नच ती विमानीं ॥
मानव्य ना अवगणी न कुणाहि जाची
जो काळजी निज करी करिही पराची
अन्यापदा बघुन धांवत शीघ्र जाई
त्याला सुसंस्कृत म्हणा, न दुजा कुणाही ॥
कोणी न या जगीं असो कधिंही गुलाम

नांदो स्वतंत्र सगळे, मनिं हाच काम
दीनां सहाय्य करण्या निरपेक्ष धांवे
त्याला ‘ सुसंस्कृत ’ विशेषण हें मिळावें ॥
ज्याला समस्त जग हें अपुलेंच वाटे
दुःखी कुणांहि बघुन स्वमनांत दाटे
ज्याला स्वदेश सगळे निजबंधु सारे
त्याला सुसंस्कृत म्हणाल तरी खरें रे ॥
पोळी तुपांत भिजवील न आपुलीच
संसार जो करि न अन्य लुटून नीच
मोदें मरेल इतरां हंसवावयाला
तुम्ही सुसंस्कृत खरा म्हणणें तयाला ॥
ना आढ्यता, सरलता मधुरा समीप
डोळे यदीय गमती अनुराग-दीप
कापट्य ना मनिं, विनम्र विशुद्ध शील
त्याला सुसंस्कृत अशी पदवी खुलेल ॥
लावीत शोध म्हणुनी न सुधारलेला
ओतील तोफ म्हणुनी न सुधारलेला
ज्याचें उदार मन अंतर तें विशाल
त्याला सुसंस्कृत असें म्हणणें खुशाल ॥
जाईन मी मरुन, ना दुसरे मरोत
जाईन मी शिणुन ना दुसरे शिणोत
ऐसें म्हणे, हृदयिं जो धरि दीनरंक
त्याला सुसंस्कृत तुम्ही म्हणणें विशंक ॥

—त्रिचनापल्ली तुरुंग, मार्च १९३१

९२ खरा हुतात्मा

सत्याचा जगतांत खून करिती, सत्यास फांसावरी
देती हे मदमत्त पापनिरत स्वार्थांध हे आसुरी
अन्याया अभिषिक्त आज करिती निर्लज्ज सिंहासनीं
जें जें सत् अवकाश त्यास नुरला त्या ना विचारी कुणी ॥
दंभाला कवटाळिती सतत हे पापांसची पूजिती
संपद्दैवत अर्चिती गरिब जे त्यांचे बळी अर्पिती
सारासार–विवेक अल्प न दिसे सद्बुद्धि झाली मृत
लोकीं या भरलें किती तरी पहा सर्वत्र हें दुष्कृत ॥
ऐशा या समयीं जगास सगळ्या सत्पंथ जो दावितो
ध्येयध्यास उदात्त आत्मकृतिनें लोकांस जो लावितो
क्रांती जीवनिं जो अपूर्व घडवी पाडी उभारीतसे
विश्वा उन्नत जो करी मनिं धरा कीं तो हुतात्मा असे ॥
विश्वाला कवटाळितो पसरुन प्रेमें भुजा आपुल्या
प्रेमानें बदलावया बघतसे ज्या कल्पना हो खुळ्या
क्रांती रक्तविहीन जो करितसे दीनां जनां उद्धरी
सोशी कष्ट अनंत त्यास पदवी शोभे हुतात्मा खरी ॥
क्लेशानें हंसतो न धीर खचतो हांसेल फांसावरी
ध्येयप्राप्ति करावयास पशुता ती ना करीं आदरी
होवो अल्प तरीहि तुष्ट हृदयीं आशा सदा अंतरीं
कर्तव्यार्थ जगे, तयास पदवी शोभे हुतात्मा खरी ॥
येती संकटराशि घोर ठिकऱ्या त्यांच्या प्रतापें करी
स्वार्थापासुन नित्य दूर, अचल श्रद्धा अमर्त्या वरी
ज्याचे निर्मळ हेतु, दंभ लव ना, निष्पाप बाळापरी
वैराग्याकर थोर, त्यास पदवी शोभे हुतात्मा खरी ॥

केलें साध्य जगांत काय न बघा, ते यत्न केले किती
साध्यासाठिं नरें, तयावरुनियां घ्या तत्परीक्षेप्रती
ध्येयासाठिं उदंड यत्न करि जो आजन्म, जाती जरी
सारे बंधु विरुद्ध, त्यास पदवी शोभे हुतात्मा खरी ॥
सोशी नित्य दुरुक्ति शांत हृदयें, दारिद्र्य ज्याचें धन
जाई धांवुन देखतांच दुबळा दुःखार्त कष्टी जन
पापीही जवळी करी निजगुणें पावित्र्य देई, धरी
प्रेमें त्या हृदयीं, तयास पदवी शोभे हुतात्मा खरी ॥
धिक्कारी न कुणा, गुणास बघतो, तत्त्वा न सोडी कधीं
द्वेषद्रोह धरी दुरी, शिरति ते ज्याच्या मनीं ना कधीं
देवा एक भजे तयास हृदयीं ध्यातो, न भीती धरी
कोणाचीहि जगीं, तयास पदवी शोभे हुतात्मा खरी ॥
द्रव्यें मानमरातबें न, पदवीदानें न होई वश
सत्तेनें दबला न जात विलसे निर्दोष ज्याचें यश
चारित्र्यावर डाग नाहीं इवला, घालून तेला जरी
डोळ्यांमाजि बघाल, त्यास पदवी शोभे हुतात्मा खरी ॥
ध्येयीं जीवनिं भिन्नता न उरली तें ध्येय यज्जीवन
ना रात्री दिन वा बघे श्रमतसे खर्ची तदर्थें क्षण
ध्येयाचें अनिवार वेड, न जगीं त्यागा यदीया सरी
ऐशा थोर नरास दिव्य पदवी शोभे हुतात्मा खरी ॥
ऐशी थोर महा विभूति दिसते जेव्हां धरित्रीवरी
स्वार्थी दुष्ट असत्य दंभमति जे ते कांपती अंतरीं
सत्या स्थापुन प्रेम निर्मुन जगा देतो धडे उज्वल
जे होते पडले तयांस उठवी दे दुर्बळाला बळ ॥
ऐसा एक जगांत आज मजला गांधी महात्मा दिसे
दिनांसाठीं सदा जळे तळमळे सत्यास पूजीतसे

होती जी मळी धुळींत पडली ती भारती संस्कृती
देवोनी उजळा तिला करि नवी वानूं किती तत्कृती ॥
गांधी धर्मच, मूर्त सत्य गमती, धर्मार्थ तज्जीवन
गांधी प्रेमच मूर्त, निर्मळ सदा प्रेमार्द्र त्यांचें मन
गीता चालति बोलती मज गमे गीतार्थ त्यांची कृती
ऐशी थोर विभूति लाभत अम्हां भाग्यास नाहीं मिती ॥

—त्रिचनापल्ली तुरुंग, जानेवारी १९३१

---

९३ ऊठ, झुगारुन देई बेडी

उज्वला ! निर्मला
हे भारतवर्षा
हे मंगल देशा
ऊठ झुगारुन देई बेडी दवडी स्वक्लेशा ॥
कितितरि बापा ! काळ लोटला तुजला रे निजुनि
सकल बंधनें तोडि तडातड तेजस्वी बनुनी
अमृता ! भारता !
शिर वर कर आतां
ऊठ झणीं आतां
त्वत्पदावरी त्रैलोक्य उभें ठेविल रे माथा ॥
पराक्रमानें तेजें आतां दास्या तुडवावें
तुझे पवाडे जगांत जरि रे सकळांनीं गावे
पावना ! मोहना !
रमणीया भव्या
स्तवनीया दिव्या
राष्ट्रांच्या तूं शिरीं शोभ रे अभिनव सत्सेव्या ॥
तुझी संस्कृती अनंत, रुचिरा, निर्मल, अमरा, ती

धुळींत परके मिळवूं पाहती, उठ, सोड भीती
दुर्जया ! निर्भया !
सुरवरमुनि—पूज्या
त्रिभुवन--संस्तव्या
अनंत कीर्ती दिगंतांत तूं मिरवी निज दिव्या ॥
तुझें बळ किती तुझी धृति किती तें आणी ध्यानीं
अवनीवरतीं धन्य होउनी शोभे स्वस्थानीं
प्रेमळा ! कोमळा !
प्रखर बने बापा
हटवी निज तापा
दीनापरि ना पडुनी राही दूर करी पापा
स्वातंत्र्याच्या स्वर्गीं नांदे, दास्यातें तोडी
दैन्य निराशा निरानंदता सकल झणीं मोडी
सद्रता ! सुव्रता !
विक्रांता दावी
भाग्याला मिरवी
दुःस्थिति अपुली विपत्ति अपुली विलयाला न्यावी ॥
डोळे उघडुन केवळ पाही धैर्य मनीं धरुनी
नमेल अवनी सारी, निजबळ येइल तुज कळूनी
दुर्धरा ! गंभिरा !
सागरसम धीरा
मेरूपरि धीरा
वीरा ! वासरमणिसम तळपे करि आत्मोद्धारा ॥
समय असा ना पुनरपि येईल विलंब ना लावी
व्हावा स्वातंत्र्योदय आतां भाग्यवेळ यावी

सिंहसा भीमसा
ऊठ त्वेषानें
झळके तेजानें
दुर्गति अपुली विक्रमासिंधो ! त्वरित लयाला ने ॥
स्वाभिमानधन तूं रे होई खितपत न पडावें
धांवे, विजयें जगीं वैभवें तूं रे शोभावें
ऊठ रे ! ऊठ रे !
तूं तर जगजेठी
कृति करि तूं मोठी
त्वद्भाग्येंदूवरी लोभूं दे सकल--जगत्--दृष्टी ॥
स्वतंत्र होउन सच्छांतीच्या सुंदर संदेशा
तूंच जगा दे हीच असे रे इच्छा जगदीशा
उज्वला ! निर्मला
हे भारतवर्षा
हे मंगल देशा
ऊठ झुगारुन देई बेडी दवडी स्व--क्लेशा ॥

—त्रिचनापल्ली तुरुंग, ऑगस्ट १९३१

---

२४ राष्ट्र-पताका

करुं वंदना प्रभातीं । करुं कीर्तना प्रभातीं
राष्ट्रप्रभा पताका । वंदून पुजुं हातीं
स्वातंत्र्यमंत्रपूते । स्वातंत्र्यगीतगीते
ज्योतिर्मये अखंडे । स्वातंत्र्यसद्विभूते
हे उज्वले पताके । तेजस्वि हे पताके
तुज पाहुनी सदैव । कळिकाळ पोटिं धाके

खुलतात तीन रंग । किति गोड गोड गोड
हे तीन रंग म्हणजे । शम-शौर्य-धर्म-जोड
शांतीस दावि हरित । सत्त्वास दावि धवल
शौर्यास केशरी तो । दावीत अर्थ विमल
चरखा वरी विराजे । श्रमगौरवास दावी
समता स्वतंत्रतेचें । हें चिन्ह सुप्रभावी
रमवील उद्यमांत । सर्वांस नित्य झेंडा
देईल सर्व लोकां । साधा स्वतंत्र धंदा
जाळील दास्य सारें । नमवील मत्त लोक
वितरील सौख्य सर्वां । दवडील दीन-शोक
हे निर्मळे पताके । तूं मोक्षमार्गदीप
न दिसेल दैन्य दास्य । जरि तूं सदा समीप
तूं मूर्त राष्ट्र-वृत्ति । तूं मूर्त राष्ट्र-कीर्ती
तूं त्याग मूर्तिमंत । तूं मूर्त राष्ट्र-दीप्ती
तूं शौर्य धैर्य वीर्य । तूं स्वाभिमान-सूर्य
जें स्तव्य सेव्य भव्य । तें सर्व तूं अपूर्व
राष्ट्रास तूंच आस । राष्ट्रा तुझीच कास
आधार तूं जनांचा । विश्वास तूं अम्हांस
तूं ना तरी न कांहीं । ना राष्ट्रनाम राही
ना वित्त अब्रु जीव । स्वातंत्र्यलाभ नाहीं
शोभेल राष्ट्र-देह । जरि डोलसी अजेय
स्वातंत्र्य-चारु-गेह । तूं निस्तुला अमेय
विलसे त्वदीय रूप । झळके नभीं सुरूप
जरि लोचनां समोर । भरतो मनीं हुरूप
तुज लोचनीं बघून । तुज डोलतां बघून
गगनांत वायुसंगें । मन ये उचंबळून

देशाभिमान-वारा । हृदयीं भरे भरारा
लोभादि क्षुद्र भाव । जाई विरून सारा
भयभीति लेश नुरते । निर्धास्त वृत्ति होते
तुज पाहुनी समोर । हा प्राण तुच्छ वाटे
करुं कोट छातिचा या । होमू स्वकीय काया
प्राणांस या त्वदर्थ । अर्पूं, धरूं न माया
तुज रंगवूं स्वरक्तें । पूजूं तुला स्वहस्तें
तूं देवता त्वदर्थ । करिजे न काय भक्तें
हे तारके पताके । दुर्दांत निष्कलंके
हे मंगले अनंते । हे पावने विशंके
हृदयीं तुझा निवास । प्रिय सेव्य तूं अम्हांस
तुज सर्व कांहिं देऊं । घे नम्र वंदनास

—त्रिचनापल्ली तुरुंग, सप्टेंबर १९३०

---

९५ प्रतिज्ञा

निघालों अम्ही हो सुखानें मराया । स्वतंत्र स्वदेशा प्रयत्नें कराया
नका आमुचे पाय कोणीहि ओढूं । अम्ही आइचीं बंधनें आज तोडूं ॥
नसे यावयाचें, तरी जा घरांत । अम्हां अडथळा ना करावा पथांत
अम्ही दूर लोटून तुम्हांस जाऊं । अम्ही पेटलों, प्राण हे आज देऊं ॥
चला सर्व ते ते जयांची तयारी । कराया स्वतंत्र स्वभू दिव्य प्यारी
निखारा सुखाच्यावरी ठेउनियां । चलावें विलासादिकां सोडुनीयां ।
उठा रे उठा जाहलां काय षंढ । उठा रे उठा थोपटून स्वदंड
उठा रे उठा क्षोभ ना काय येतो । न का दास्य पाहून तो त्वेष येतो॥
मृताच्यापरी ना पडोनी सडावें । पशूच्यापरी ना पडोनी रडावें
उठावें नटावें तुम्ही दिव्य तेजें । असे पाप तें लोळणें आज शेजे ॥

उठा रे तुम्हां काय ना क्रोध येतो। उठा रे तुम्हां काय ना त्वेष येतो
करायास कार्य प्रभावें उठावें। तुम्ही आपलें आज स्वातंत्र्य घ्यावें ॥
उठा सर्वही ना पडा दैन्यवाणे। चला आज तो मोक्ष ओढून घेणें
उठा रे प्रतापी बना सिंह धीर। मृतीची न पर्वा बनू शूर वीर ॥
चला घ्या पताका करीं दिव्य भव्य। नसे सत्य देशाहुनी अन्य सेव्य
उठा वाजवा रे नगारे प्रचंड। करूं दास्यतेचे झणीं खंड खंड ॥
चला जे न घेतील केव्हांहि मागें। चला जीव ज्यांचा कधींही न भागे
चला चित्त ज्यांचें जळे फार पेटे। चला मोक्ष संदपाण्या सर्व नेटें॥
रुचे ना सुचे ना अम्हां आज कांहीं। दिशा ओस दाही नसे सौख्य कांहीं
नसे जों स्वतंत्र स्वभू आमुची ही। सदा तोंवरी शल्य चित्तांत राही ॥
अतां एकाचि ध्येय आहे समोर। स्वतंत्र स्वदेशा करूं दाउं जोर
निज प्राण घेऊनियां ते करांत। चला आणुं स्वातंत्र्यदेवी घरांत ॥
नको दास्य आतां पुरें पारतंत्र्य। उठा रे उठा होउं आज स्वतंत्र
बना निर्भयस्वांत उत्साहशाली। स्वतंत्र स्वभू पाहिजे आज केली ॥
करा गर्जना धीर ऊर्जस्वला ती। जिला ऐकुनी कांपती ते अराती
उठावें अतां एकदांची समस्तीं। चला झाडूनी जीवनांतील सुस्ती ॥
अम्हां थोर वीरां जगीं कोण वारी। अम्हां दिव्य वीरां जगीं कोण मारी ॥
करूं मुक्त आम्ही प्रिया भारतातें। प्रतिज्ञा अशी ऐकवीतों जगातें ॥

—त्रिचनापल्ली तुरुंग, ऑक्टोबर १९३०.

---

९६ झेंडागीत

उठा, बंधुनो ! प्रभात झाली झेंडा--वंदन करूं चला
प्रतापशाली गगनीं फडके अमरध्वज तो पाहुं चला ॥
जेविं चराचरिं वायु वाहुनी जीवनरस तो ओतितसे

प्रभात--काळीं तेवीं ध्वज हा अस्मन्मानस फुलवितसे
प्रभात-काळीं दिनकर कोमल सुमगण जेवीं हंसवितसे
सुंदर हंसरा ध्वज हा विजयीं तेविं मनाला खुलवितसे ॥
हंसवी चित्ता, आशा निर्मी, स्फूर्ति अंतरीं संचरवी
तेजोदायक तिमिरविदारक तळपे ध्वज हा जसा रवी ॥
पहा स्वकीया करा हलवुनी आपणांस तो बोलवितो
माझ्याखालीं गोळा व्हा रे तमाम सारे तो वदतो ॥
झेंड्याखालीं तमाम सारे जमाव करुं या मोदानें
अंतरंग रंगवूं चला रे शौर्यें धैर्यें वीर्यानें ॥
राष्ट्राचा हा प्राण अमोलिक राष्ट्राचें हें जीवन हो
सर्वस्व असे अपुलें जें जें तें तें झेंडा दावित हो ॥
ज्या राष्ट्रातें झेंडा नाहीं त्यातें नाहीं जगिं मान
मान तयाची वरी न होई करिती त्याचा अपमान ॥
विद्या--वैभव--कला--कीर्तिनें अब्रूचें अभिमानाचें
संरक्षण होतसे जरि वरी गगनीं झेंडा हा नाचे ॥
झेंडा म्हणजे जीवन अपुलें झेंडा म्हणजे स्वप्राण
झेंडा म्हणजे राष्ट्र अपुलें झेंडा दैवत ना आन ॥
स्वातंत्र्याचें चिन्ह सुमंगल म्हणजे झेंडा हा आहे
झेंडा फडके झळके जोंवरि तोंवरि वैभवयश राहे ॥
झेंडा चमके जोंवरि अपुला विश्वीं विजयी विक्रांत
राहूं तोंवरि आपण तेजें निर्भय निर्मळ निभ्रांत ॥
झेंडयाला या वित्ताहून प्राणांहूनहि जपा सदा
झेंडा अपुला जीव धर्महो झेंडा अपुला देव वदा ॥
ऐक्याच्या वातावरणाचा झेंडा असतो निर्माता
स्वातंत्र्याच्या संगीताचा झेंडा असतो उद्गाता ॥
झेंड्यासाठीं नाना देशीं नाना वीरीं निजरक्त

दिलें, प्राणही फेंकुन दिधले, झेंड्याचे व्हा तुम्हि भक्त ॥
लाखों करिती बलिदान मुदें एका या झेंड्यासाठीं
झेंड्याचा महिमा न वर्णवे कधीं कुणाही या ओठीं ॥
सर्वस्वाचें सर्वैक्याचें राष्ट्रत्वाचें हें चिन्ह
एकचित्त संमूर्त जाहलें धरा अंतरीं ही खूण ॥
एका अत्तर थेंबामध्यें लाखों कोटी सुमनांचें
ओतिलें असे सर्वस्व तसें झेंड्यामध्यें राष्ट्राचें ॥
झेंडा दावी परंपरेला झेंडा संस्कृति गात असे ।
झेंडा तुमच्या पूर्ववैभवें सद्गुणवृंदें चमकतसे ॥
मधमाशा त्या पोळ्यासाठीं निशिदिन जेवीं जपताती
झेंड्याला या राखूं आपण करूं प्रतिज्ञा प्राणांतीं ॥
जें आतांचें जें पूर्वीचें भविष्य काळांतीलहि जें
अपुलें मंगल सुंदर उज्वल तें या झेंड्यामधें सजे ॥
झेंडा सुंदर थोर तिरंगी ललामभूत त्रिजगातें
त्रैलोक्य उभें अभिराम अशा या झेंड्याला नत नमतें ॥
प्रातःस्मरणीया रमणीया वरणीया झेंड्या नमन
तुला करितसों, तव भक्तीनें जावो अमुचें भरुन मन ॥

--त्रिचनापल्ली तुरुंग, सप्टेंबर १९३०

---

९७ एकच वेड

मातृभूमि ! माझ्या चित्ता एक वेड लागे
मायभूमि ! चिंतनिं तव गे जीव नित्य जागे
झोंपबीप न सुचे मातें हायहाय वाटे
हीन दीन त्वत्स्थिति बघुनी अंतरंग फाटे ॥
काय आइ ! करुं मी कोठें जाउं गे त्वदर्थ
पारतंत्र्य पाहुन वाटे जन्म सर्व व्यर्थ

चित्त वित्त बुद्धी माझी देह हा मदीय
जरी तुझ्या कामीं येती धन्य धन्य होय ॥
मला सदा वाटे द्यावें सर्वही त्वदर्थ
तुला वैभवावर नेतांना होउं दे मदस्त
देह इंद्रियें हीं सारीं सर्वदा खपावीं
त्वदुद्धारकार्यी आई धन्यधन्य व्हावीं ॥
तुझ्या ध्यानरंगीं रंगो हें मदंतरंग
मुखीं वसो गोड तुझ्या सत्कीर्तिचे अभंग
हात पाय बुद्धि अखंड श्रमो त्वदुद्धारा
दूर करिन झिजुनी झटुनी पारतंत्र्यभारा ॥
थोर महात्म्यांना जे जे स्फुरति गे उपाय .
आचरेन न गणीन मनीं मी संकटें अपाय
तुझा शिपायी मी आई ! ‘ कां ’ न मी म्हणेन
पुढें घुसुन धारातीर्थीं झुंजतां पडेन ॥
घाव घालण्याला उत्सुक, शृंखला तुझ्या मी
तोडुनी, तुला चढविन गे आइ ! मोक्षधामीं
तुझ्यासाठिं आई ! लाखो सुत तुझे खपोत
तुझ्या शृंखला भंगू दे अंगिं ना खुपोत ॥
विपत् तुझी जाइल विलया दैन्य हें हरेल
तेज दिव्य त्वन्मुखकंजीं माउली ! फुलेल
कलाज्ञानवैभव-योगें आइ ! शोभशील
निकट विश्व घेशिल राष्ट्रें सर्व हर्षतील ॥
धन्य तो न दिन येइल का जों असे मदायु ?
न यो, त्वदुद्धारीं परि मज्जन्म सर्व जाऊ
आइ ! सर्व जीवन तुझिया अर्पिलें पदाला
हा विचार देइल अंतीं शांति मन्मनाला ॥

तुझ्या पोटिं जन्म पुन्हां मी घेइन प्रमोदें
पुनःपुन्हां जन्मुन सेवा करुनियां मरूं दे
आइ गोड सेवा तव गे अमृतमधुर मेवा
प्रभो ! देइ जन्मोजन्मीं मला मातृ-सेवा ॥
मातृसेवनाविण देवा ! मागणें न कांहीं
एक मात्र आनंद असे मजासि हाच पाही
चंदनापरी मद्‌गात्रें सर्वदा झिजूं दे
अहर्निश श्रमुनी श्रमुनी शांतिनें पडूं दे ॥

——त्रिचनापल्ली तुरुंग, सप्टेंबर १९३०

९८ स्वातंत्र्य–दिव्य–दर्शन

आजि घुमघुमली स्वतंत्रतेची भेरी
दुमदुमली दुनिया सारी
आजि राष्ट्रानें स्वतंत्रतेची केली
घोषणा धीर या काळीं
आजि राष्ट्रानें सर्व शृंखला अपुल्या
तोडुनियां फेंकुन दिधल्या
आजि राष्ट्रानें गुलामगिरिचे पाश
फेंकियले दाहि दिशांस
तरि उठा उठा हो सारे
जयनादें गगन भरा रे
निज झोंप सर्व झाडा रे
जय–घोष करा कोण तुम्हांतें वारी
दुमदुमली दुनिया सारी ॥
निज राष्ट्रानें आज मांडिलें ठाण
ध्या हातिं सतीचें बाण

व्हा सिद्ध तुम्ही प्राणार्पण करण्यातें
त्यागाविण कांहिं न मिळतें
सूं येणाऱ्या बंदुकिच्या गोळ्यांना
सुकुमार फुलांसम नाना
निज छातीला निष्कंप करा आणि झेला
तोफेचा तींवर गोळा
डोळ्यांत विजेचें तेज
लखलखो तुमचिया आज
प्राणांचे घाला साज
त्या स्वतंत्रता देवीच्या शुभ्र शरिरीं
दुमदुमली दुनिया सारी ॥
बहुधन्य तुम्ही करा यशस्वी काज
देशार्थ मरोनी आज
अजि सुख माना धन्य आपणां माना
कीं देतां येतिल माना
या मातेला मोक्षामृत तें द्याया
अर्पा या अपुली काया
श्रीशिव बाजी तानाजी जनकोजी
तत्त्याग दाखवा आजी
कष्टांची पर्वा न करा
हालांची पर्वा न करा
प्राणांची पर्वा न करा
ही संधि असे आली सोन्यासारी
दुमदुमली दुनिया सारी ॥
हे पहा किती तरुण–तरुणि तेजाळ
हे सजले उठले बाळ

हे स्वतंत्रतेसाठीं सारे उठले
अभिनव–नव–तेजें नटले
तुम्हि धन्य खरे धन्या तुमची माय
हर्षेल आज शिवराय
हे तरुणांनो ! तेजस्वी वीरांनो
बाळांनो सुकुमारांनो
पाहुनी तेज हें तुमचें
मन खचेल त्या काळाचें
ते रविकर फिक्कट साचे
व्हा आज पुढें मोक्ष येतसे दारीं
दुमदुमली दुनिया सारी ॥
त्या लहरींच्या लहरी पाठोपाठ
सागरांत उठति अलोट
त्या ज्वाळांच्या ज्वाळा पाठोपाठ
वणव्यांत नाचती दाट
त्यापरी तुम्ही टिप्परघाई खेळा
ही स्वातंत्र्याची वेळा
घरदार अतां सारें राहो दूर
भारतभू करणें थोर
मरण्याला उत्सुक व्हा रे
मोक्षास्तव उत्सुक व्हा रे
हालांस मिठी मारा रे
मग कोण तुम्हां दवडिल जागीं माघारी
दुमदुमली दुनिया सारी ॥
या ललनाही मरण्यासाठीं आल्या
मर्दानी झांशीवाल्या

अम्हि ना अबला जगता हें कळवाया
देशास्तव उठति मरायां
निज बांधित त्या धैर्यें शौर्यें पदर
करिती न कुणाची कदर
त्या पहा पहा वीरांपरि हो सजल्या
जगताच्या दृष्टी थिजल्या
पाजावें बाळां ज्यांनीं
न्हाणावें बाळां ज्यांनीं
प्रेमांत रमावें ज्यांनीं
त्या मरणाला कवटाळिति ह्या नारी
दुमदुमली अवनी सारी ॥
कधिं मरणा ना भारत—कन्या डरती
मरणातें मारुन जाती
ती असुराशीं लढते भास्वर भामा
रामासम लढली रामा
ती संयुक्ता दिव्य पद्मिनी देवी
खाईंत उडी ती घेई
ती उमा लढाया जाई
ती रमा सती हो जाई
ती लक्ष्मी तळपत राही
ही परंपरा राखिति भारत—नारी
दुमदुमली दुनिया सारी ॥
या मातेच्यासाठीं मरण्यासाठीं
उठुं देत बाळकें कोटी
ते धैर्यानें मरण मानुं दे खेळ

मोक्षाची आली वेळ
निज कष्टांनीं स्वातंत्र्यातें आणूं
मोक्ष असे मरणें जाणूं
तें मज दिसतें दिव्य असें स्वातंत्र्य
तो भारत दिसतो मुक्त
तें दर्शन दिव्य बघा रे
मत्प्रतिभा दाविल सारें
ही दिव्य दृष्टि तुम्हि घ्या रे
तें दृश्य पहा, ऐका ती ललकारी
दुमदुमली दुनिया सारी ॥
ते अवनिवरी सुरवर--मुनिवर आलें
पुण्यात्मे सारे जमले
ते श्रीराम श्रीकृष्णार्जुन येती
शिबि हरिश्चंद्र ते येती
ते वाल्मीकि व्यास मुनीश्वर आले
सनकादिक ऋषिवर आले
ते बुद्ध पहा महावीरही दिसती
शंकराचार्य लखलखती
ते पृथ्विराज दिसले का
ते प्रताप तरि दिसले का
शिवछत्रपती दिसले का
ते सर्व पहा आले पुण्याकारीं
दुमदुमली दुनिया सारी ॥
श्रीभारतभू मंगलासनीं बसली
ती अपूर्व सुंदर दिसली
रवि कोटि जणूं एके ठायीं मिळले

तत्तेज तसें लखलखलें
किति वाद्यें तीं मंगल वाजत गोड
या प्रसंगास ना तोड
किति हार तुरें मोतीं माणिक--राशी
मातेच्या चरणांपाशीं
अभिषेक कराया उठती
स्वातंत्र्यमंत्र ते म्हणती
" ॐ समानी व आकूतिः "
ती अभिषिक्ता जननी शोभे भारी
दुमदुमली दुनिया सारी ॥
तें वस्त्र पहा दिव्य अमोलिक दिधलें
परिधान जनानिनें केलें
ती रत्नांचे अलंकार ते ल्याली
भारतभू तेजें फुलली
ते सप्तर्षी नक्षत्रांचे हार
अर्पिती अमोलिक फार
त्या दाहि दिशा तत्तेजानें धवल
धवळलें विश्व हें सकळ
सर्वांनीं भेटी दिधल्या
मेरूपरि राशी पडल्या
सुख--कथा अपूर्वा घडल्या
ती श्रुति तेथें शांतिगीत उच्चारी
दुमदुमली दुनिया सारी ॥
त्या पतिव्रता स्वर्गामधुनी येती
श्रीसीता श्रीसावित्री
त्या भारतभूमातेची शुभ भरती

प्रेमानें मंगल ओटी
शुभ शंखादी वाद्यें मंगल झडती
ध्वनि अनंत तेथें उठती
जयघोषाची एकच झाली टाळी
आनंदें सृष्टी भरली
अक्षता स्व–पुण्याईची
पिंजर ती पावित्र्याची
घेऊन करीं निज साची
त्या थोर सती लाविति भारत–भाळीं
दुमदुमली दुनिया सारी ॥
मग सकळ मुलें मुली आइच्या जवळी
आलीं त्या प्रेमें कवळी
ती झळंबलीं प्रेमें मातेलागीं
बिलगलीं आइच्या अंगीं
ते देव मुनी मुलांस आशीर्वाद
देतात धन्यता–वाद
सत्कन्यांची सत्पुत्रांची आई
शोभते भरतभू माई
आनंदाश्रूंचे लोट
प्रेमाश्रूंचे ते लोट
खळखळा वाहती तेथ
किति सुख पिकलें देव भारता तारी
दुमदुमली दुनिया सारी ॥

—अमळनेर छात्रालय, १९३०

९९ महात्माजींस

विश्वाला दिधला तुम्हींच भगवन् संदेश मोठा नवा
ज्यानें जीवन सौख्य करणें साधेल या मानवा
तें वैराग्य किती ! क्षमा किति ! तपश्चर्या किति ! थोरवी
कैशी एकमुखें स्तवूं ? मिरवतां भास्वान् जसा तो रवी ॥
आशा तुम्हि अम्हां सदभ्युदयही तुम्हींच आधार हो
तें चारित्र्य सुदिव्य पाहुनि अम्हां कर्तव्यसंस्फूर्ति हो
तुम्ही भूषण भारता, तुमचिया सत्कीर्तीचीं भूषणें
हें त्रैलोक्य धरील, धन्य तुमचें लोकार्तिहारी जिणें ॥
बुद्धाचे अवतार आज गमतां, येशूच किंवा नवे
प्रेमांभोधि तुम्ही, भवद्यश मला देवा ! न तें वानवे
इच्छा एक मनीं सदा मम भवत्पादांबुजा चिंतणें
त्यानें उन्नति अल्प होइल अशी आशा मनीं राखणें ॥
गीता माझि तुम्ही श्रुतिस्मृति तुम्ही तुम्हींच सत्संस्कृति
त्यांचा अर्थ मला विशंक शिकवी ती आपुली संस्कृति
पुण्याई तुम्हि मूर्त आज दिसतां या भारताची शुभ
धांवे दिव्य म्हणून आज भुवनीं या भूमिचा सौरभ ॥
तुम्ही दीपच भारता अविचल, प्रक्षुब्ध या सागरीं
श्रद्धा निर्मितसां तुम्हींच अमुच्या निर्जीव या अंतरीं
तुम्ही जीवन देतसां नव तसा उत्साह आम्हां मृतां
राष्ट्रा जागविलें तुम्ही प्रभु खरें पाजूनियां अमृता ॥
तुम्ही दृष्टि दिली, तुम्ही पथ दिला,आशाहि तुम्ही दिली
राष्ट्रा तेजकळा तुम्ही चढविली मार्गीं प्रजा लाविली
त्या मार्गें जरि राष्ट्र संतत उभें सश्रद्ध हें जाइल
भाग्याला मिळवील, भव्य विमल स्वातंत्र्य संपादिल ॥
विश्रांति क्षण ना तुम्ही जळतसां सूर्यापरी संतत

आम्हांला जगवावया झिजवितां हाडें, सदा राबत
सारें जीवन होमकुंड तुमचें तें पेटलेलें सदा
चिंता एक तुम्हां कशी परिहरूं ही घोर दीनापदा ॥
होळी पेटलिसे दिसे हृदयिं तीं ह्या आपुल्या कोमल
देऊं पोटभरी कसा कवळ मद्बंधूंस या निर्मळ
ह्याची एक अहर्निश प्रभु तुम्हां ती घोर चिंता असे
चिंताचिंतन नित्य नूतन असे उद्योग दावीतसे ॥
कर्में नित्य भवत्करीं विविध तीं होतीं सहस्रावधी
ती शांति स्मित तें न लोपत, नसे आसक्ति चित्तामधीं
शेषीं शांत हरी तसेच दिसतां तुम्ही पसाऱ्यांत या
सिंधु क्षुब्ध वरी न शांति परि ती आंतील जाई लया ॥
गाभाऱ्यांत जिवाशिवाजवळ तें संगीत चाले सदा
वीणा वाजतसे अखंड हृदयीं तो थांबतो ना कदा
झोंपे पार्थ तरी सुरूच भजन श्रीकृष्ण श्रीकृष्णसें
देवाचा तुमचा वियोग न कदा तो रोमरोमीं वसे ॥
वर्णूं मी किति काय मूल जणु मी वेडावते मन्मती
पायांना प्रणति प्रभो भरति हे डोळ्यांत अश्रू किती
ज्या या भारतिं आपुल्यापरि महा होती विभूती, तया
आहे उज्वल तो भविष्य, दिसते विश्वंभराची दया ॥

—अमळनेर, १९२६.
